

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXII
HEFTE 2
SIDE 81-156
1963

Kilder i Rigsarkivet til besættelsestidens historie*

Af C. RISE HANSEN

Til Rigsarkivet (Hovedarkivet) afleveres arkivalier fra ministerierne og andre myndigheder, hvis ressortområde er hele Danmark eller i ganske enkelte tilfælde en del af riget, f. eks. Grønland. Nogen tidsfrist for afleveringer findes ikke. Nogle ministerier afleverer således deres journalsager efter få år og ret hurtigt også journaler eller kopibøger med tilhørende registre; det gælder f. eks. Justits- og Indenrigsministeriet, Arbejds- og Socialministeriet, mens andre ministerier først afleverer efter adskillige årtiers forløb. Det tidligere Krigsministerium har således kun afleveret til o. 1900, det tidl. Marineministerium til o. 1913, Generaldirektoratet for postvæsenet til o. 1848, Kirkeministeriet til o. 1915 (dog diverse sager længere frem); Udenrigsministeriets eget arkiv til o. 1920. Ministeriet for særlige anliggender har ikke afleveret sit arkiv, der nu findes i Socialministeriet.

Hvad angår de sager, der først og fremmest belyser de særlige forhold under besættelsestiden og opgørsårene umiddelbart derefter, har praksis i ministerierne m. h. t. journalisering været yderst forskellig. I visse ministerier er sådanne sager indført i kontorernes journaler ind imellem helt normale sager; det gælder f. eks. i udpræget grad justitsministeriet; mens man ellers andetsteds kan finde de særlige krigstids-sager samlet på særlige journalnumre efter deres art, se f. eks. Handelsministeriet. Hvor intet særligt er oplyst i det følgende, bør arkivalierne først eftersøges i de normale journaler.

Endelig medførte den specielle krigstidslovgivning og opgøret derefter oprettelse af ikke få institutioner, nævn o. l., der ofte er særlig betydningsfulde for dem, der arbejder med besættelsestidens historie; de fleste af disse myndigheder er ophørt at virke, andre er under afvikling. Netop i de sidste år har store

* For de allerfleste nyere arkivalier gælder det, at de er almindelig tilgængelige, når de er 50 år gamle. Dette gælder også det meste af det her omtalte materiale (for privatarkiverne er fristerne dog oftest kortere, men varierende); det vil da sige, at forskeren, der ønsker at benytte dette, må fremskaffe en skriftlig tilladelse fra den institution eller person, der har afleveret eller har rådighedsret over papirerne. For visse arkivaliegrupperes vedkommende vil det utvivlsomt nærmest være en formsag, for andre grupperes derimod næsten umuligt; men den forsker, hvad enten det nu drejer sig om en, der vil arbejde med et rigshistorisk, politisk emne eller med en lokal- eller personhistorisk studie, bør ikke på forhånd give op, men forsøge en tilladelse fremskaffet.

afleveringer fundet sted; men enkelte af disse institutioners arkiver er dog endnu ikke modtaget i Rigsarkivet, således arkiverne fra Erstatningsrådet (bortset fra en enkelt gruppe sager), Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom, de privat administrerede krigsforsikringer af skibe, varer og fragt.

Der er ikke ved udarbejdelsen af nærværende oversigt foretaget en systematisk gennemgang af den særlige krigs- og efterkrigstidslovgivning med påfølgende opsporing af de arkivalier, der måtte være nedfældet derudfra. Oplysningerne bygstort set på de næsten altid meget summariske fortegnelser, der er medfulgt arkivalierne ved afleveringen, og artiklen må i det hele betragtes som værende af en rent foreløbig karakter, utvivlsomt også på adskillige punkter med fejlagtige oplysninger. Når de ofte meget omfattende mængder af arkivalier ad åre er blevet gennemgået og nyregistreret i Rigsarkivet, og de endnu udestående arkivalier afleveret, vil der være muligheder for, at en langt udførligere og mindre fejlfuld vejledning kan udarbejdes. Når artiklen trods dette utilfredsstillende grundlag dog nu fremkommer, skyldes det, at forfatteren har ment, at den, da nu studiet af besættelsestidens historie pågår så intensivt, med alle mangler, dog vil kunne være til nytte.

Hvad angår den særlige række af *privatarkiver* til belysning af besættelsesårene (Arkiver fra besættelsestiden), gælder det, at langt de fleste af disse er indsamlet af dr. Jørgen Hæstrup, i de senere år i samarbejde med medarbejdere under DNH (Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie), for disse arkivers vedkommende henvises til den af dr. Hæstrup udarbejdede fortegnelse (se s. 118 f). I andre tilfælde er arkiver i denne gruppe afleveret direkte til Rigsarkivet; det gælder først og fremmest arkivet efterladt af Det danske Råd i London, National America-Denmark Association (sen. America Denmark Relief, Inc.) (afleveret af John Hansen og Jean Hersholt) og arkivalier vedr. danske søfolk uden for spærringen (indsamlet af arkivar Knud Prange). Relativt lidt er beslægtet af tyskernes efterladte arkiver, noget af det må søges blandt Centralkartotekets materiale og under Udvandringskontorets arkivalier, andet er samlet i en gruppe, kaldt Diverse tyske institutioners arkiver.

Endelig er indgået og indgår stadig brevstof o. l. i Rigsarkivets almindelige række af privatarkiver, der, modsat den ovenfor nævnte særlige række arkiver fra besættelsestiden, omfatter personarkiver, der ikke alene angår besættelsesårene, men omfatter også andre tidsperioder før og efter, ofte en persons hele liv; en fortegnelse over sådanne privatarkiver gives til sidst; det siger sig selv, at denne fortegnelse må antages ret hurtigt at blive forældet ved nyttilgang af arkiver.

Statsministeriet

Ministeriets egne arkivalier er ikke afleveret for besættelsesårene. Afleveret er derimod arkivet for

Ministeriernes Pressesekretariat

(indtil 1940: Valutacentralens Pressesekretariat)

I dette arkiv findes en serie »Udsendelser til pressen« 1939–46 kronologisk ordnet (8 pk.), og en tilsvarende række 1941–46 alfabetisk-sagligt ordnet (9 pk.), sidstnævnte til dels med manuskripter, desuden et udvalg heraf i pakken »Udsendelser til pressen af forskellige indlæg i radioen« 1941–43. Af arkivets øvrige indhold kan fremhæves: »Interne meddelelser fra Direktoratet for Vareforsyning« 1941–43 (1 pk.); Udenrigsministeriets pressebureaus meddelelser til pressen 1941–43 og sammes situationsmeldinger 2.4–3.5. 1945 (1 pk.); Resuméer af udenlandsk radio- og ikke-offentliggjort nyhedsstof 1941–43 (5 pk.); Østre Luftværnskommando (sen. Landsmeldecentralens) daglige rapporter til chefen for Statens civile luftværn om luftkrigsaktiviteten over Danmark (1 pk.) 1941–43.

Grønland

Fra administrationen (Grønlands styrelse, Grønlandsdepartementet, Grønlandsministeriet og Den kgl. grønlandske handel) er modtaget grupper af arkivalier, herunder regnskaber m. bilag, også fra besættelsesårene. Iøvrigt er f. t. nedsendte arkivalier fra grønlandske lokale embeder til ordning. I New York-kontorets arkiv (se under konsulatsarkiver) findes materiale vedr. Grønlands forsyninger m. v. under 2. verdenskrig.

Det er for tiden yderst vanskeligt at finde rundt i disse arkivalier, der oftest kun er nødtørftigt ordnet eller helt uordnet. Journalerne til Grønlands styrelses og departementets korrespondancesager beror endnu i Ministeriet for Grønland.

Finansministeriet

Tjenestemandsdømstolen m. v.

Afleveret er de fleste arkivalier fra den i henh. til lov nr. 322 af 7. juli 1945 oprettede *domstol*, der fik til opgave at straffe tjenestemænd i staten, folkeskolen, folkekirken eller i en kommune, som – uden at rammes af bestemmelserne i den særlige lov af 1. juli 1945 om tillæg til borgerlig straffelov ang. forræderi og anden landsskadelig virksomhed – inden for perioden 9.4.1940 og frem til lovens ikrafttræden (1) havde været medlem af et nazistisk parti el. l., som mod landets interesser havde samarbejdet med den tyske besættelsesmagt eller (2) havde udvist uværdig national optræden eller (3) ydet besættelsesmagten hjælp ud over, hvad hans (hendes) tjenestepligt pålagde ham (hende), eller (4) havde haft samkvem med medlemmer af besættelsesmagten eller denne tilknyttede organer i unødvendigt omfang.

Domstolen bestod af 3 medlemmer, men efter ændring ved lov nr. 450 af 1. okt. 1945 bestemtes, at den kunne deles i to eller flere afdelinger hver med 3 medlemmer. Der er afleveret 3 bd. dombøger, 26 bd. retsprotokoller, 6 spring-

bind med brevkopier, 91 pk. sager (nr. 1–610), 2 kassebøger og 1 scrapbog (avisudklip m. v.) samt 2 pk. med artikler, opråb, ugeblade, love, kassebilag m. v.); derimod beror domstolens journaler endnu (1963) i 1. lønningskontor.

Tjenestemandsdomstolens kendelser og dens præmisser var offentlige; domstolens medlemmer, auditøren samt bisiddere eller forsvareren havde pligt til at hemmeligholde, hvad de iøvrigt i anledning af sagen var blevet bekendt med.

Ifølge loven af 7. juli 1945 skulle finansministeren efter forhandling med justitsministeren udpege en særlig *auditør* til at forberede og gennemføre tiltale ved tjenestemandsdomstolen, efter 1. oktober-loven kunne udpeges yderligere een eller flere auditører. Fra disse auditørers arkiv, hvori også akterne fra auditøren ved den ekstraordinære undersøgelseskommission (se nedenfor) er indarbejdet, er bl. a. afleveret 3 kasser med fuldstændigt navnekartotek, 45 pk. med undersøgelsessager, 7 pk. m. genparter af korrespondance, 1 pk. alm. sager, 3 bd. m. tjenestemandsdomstolens kendelser.

Mens det efter den oprindelige lov af 7. juli 1945 i almindelighed kun var muligt at påanke spørgsmålet om krav på ordinær pension og da til Højesteret (for afsatte dommers vedkommende dog hele kendelsen), bestemtes ved lov nr. 256 af 4. juni 1947, at de af tjenestemandsdomstolen afsagte kendelser kunne påankes til en ved samme lov oprettet domstol. Tilladelse til at påanke disse kendelser skulle meddeles af et særligt ankenævn, der ligeledes nu oprettedes. *Ankenævnet for tjenestemandssager* har afleveret 5 pk. sager (nr. 1–137) og 1 springbind m. brevkopier, *Domstolen for anke af tjenestemandssager* 31 pk. (nr. 1–164), 4 retsprotokoller og 1 dombog.

Som auditører ved denne 2. instans virkede de ovennævnte auditører, og materialet ved påankningen må søges i auditørernes ovenomtalte arkivalier samt i 3 bd. med ankeinstanskendelser og indstillinger.

Den ekstraordinære undersøgelseskommission

I overensstemmelse med udtalelser i motiverne til lov nr. 322 af 7. juli 1945 efter beslutning på ministermøde nedsattes den allerede nævnte *Ekstraordinære undersøgelseskommission*, der ligeledes trådte i virksomhed i 1945, jvf. finansministeriets cirkulære af 12. juli 1945; den fik til opgave at undersøge den optræden, der var udvist af det i staten, folkeskolen, folkekirken eller de til disse tjenesteområder knyttede institutioner beskæftigede ikke-tjenestemandsansatte personale. Kommissionen bestod af 3 medlemmer; fra den er afleveret 43 pk. sager (nr. 1–617) og 67 protokoller. Journalerne hertil er endnu (1963) i finansministeriets 1. lønningskontor.

4. statsaktivkontor

Herunder henlagdes indfordring af betalingskrav i henh. t. forsk. love mod danske og tyske statsborgere o. a. (se i det flg.). Arkivalier er f. t. (1963) ikke afleveret.

Det statistiske departement

Af materiale af interesse for studiet af besættelsestidens historie er muligvis spørgeskemaer vedr. skibsfarten 1941–46 (afleveret 1951) og Arkivalier vedr. turiststatistik 1940–44.

De tidligere hovedrevisorater

Fra 4. hovedrevisorats 2. kontor er 1951 modtaget de af modstandsbevægelsen og brigaden i Sverige aflagte regnskaber, ialt 189 pk.; her findes bl. a. regnskaber for Københavnsledelsen (og dens internerede), Centralkartoteket, »Svend Wagner«, Horserødlejren, D. K. B., regionerne, Parkkommando I–III, Holger Danske, Generalstaben, Danforce, Kirkens Front, 1.–5. bataillon.

Det tidl. Marineministerium

Ministeriets egne arkivalier er kun afleveret til og med 1913. Fra dets underinstitutioner er derimod afleveret forskelligt fra besættelsesårene, dog formentlig uden større interesse for emnet her.

Orlogsværftet har afleveret diverse tegninger til om- og nybygninger af skibe udført for tysk regning (Howaldtswerke A. G. als Treuhänder der Orlogswerft), bl. a. betonskibe. Dette materiale er tilgængeligt. Fra værftet er endvidere afgivet årsberetninger; men samlingen er ikke komplet.

Fra *Kystudkigsvæsenet* under afvikling er modtaget diverse arkivalier også berørende besættelsesårene, bl. a. udgåede skrivelser 1941 ff., journal over indkomne skrivelser 1943–52, cirkulærer udsendt til kystudkigsstationer 1891–1959 (1 pk.), hvorved også 1 mappe med diverse notater vedr. perioden 1939–45, endelig »arkiv« vedr. nedlagte kystudkigsstationer indtil 1955 (2 pk.) og tilsvarende vedr. etablerede kystudkigsstationer indtil 1955 (2 pk.).

Fra *Søværnskommandomaskinmesteren* er 1958 afleveret en del maskinjournaler, der også til dels omfatter besættelsesårene. (Egentlige skibsjournaler beror for disse år endnu i Marinens arkiv.)

Fra *Søværnskommandoens Personelkontor* er modtaget journalsager 1938–43.

Fra *Søværnets Intendantur* er 1963 afleveret kassebøger for skibe, kaserner, batterier, minørhold, marinedistrikter etc.; meget heraf er kasseret, men prøver på materialets art, især fra besættelsestiden, er bevaret.

Udenrigsministeriet

Ministeriets egne arkivalier er normalt afleveret frem til o. 1920.

Udenrigsministeriets kommitterede i *Industrisagers* arkiv er – forsåvidt det ikke er kasseret – afleveret som en del af Revisionsudvalget for tyske betalingers arkiv (se under Handelsministeriet).

Udvalget for ekstraordinære industriarbejder m. v. (Odel-udvalget) har efterladt et særligt arkiv: 2 bd. 1941–43 1.8. (hvorefter sagerne journaliseredes i ministeriets alm. protokoller), et kartotek samt 9 hyldemeter korrespondance, der vil blive afleveret 1964.

Østrumsudvalgets arkiv, ialt ca. 3 hyldemeter, vil ligeledes blive afleveret i 1964.

Gesandtskabsarkiver

Fra gesandtskaber (ambassader) afleveres arkiver ofte meget langt ned i tiden, idet de sædvanligvis straks ved hjemsendelsen arkiveres i Rigsarkivet.

Fra Gesandtskabet i *Berlin* afleveredes allerede 1951–52 arkivalier helt frem til 1945, indbefattet socialattacheens, handelsattacheens og landbrugsattacheens arkiver. Af særlig betydning er formentlig nogle pakker med fortrolige akter, f. eks. koncepter til politiske rapporter til Udenrigsministeriet (pk. nr. 325), kopier af breve fra marineattacheerne Kjølse og Ramlau-Hansen (pk. nr. 326) samt »9 mapper vedr. Danmark under besættelsen 1940–45« (pk. nr. 327–28), heri I. Toldunionsspørgsmålet m. m.; II. bl. a. Antikominternpagten, torpedo-bådenes udlevering; III. bl. a. Frikorps Danmark-sagen; IV. Orienterende cirkulæreskrivelser; V. Politiske attentater i Danmark; VI. Tysk modterror i Danmark; VII. D.N.S.A.P. i Danmark; VIII og IX. Christmas Møller i London; X. Fortegnelse over domme; XI. Meddelelser fra Udenrigsministeriets pressebureau; XII. a og b. Politimestrenes indberetninger sept. 1940–juli 1944; XIII. a–e. Marineforbindelsesofficerens referater april 1942–juni 1943. Af gesandtskabets almindelige arkiv vedrører akterne 20. U Krigen 1939–45, herunder varetagelsen af danske interesser i de besatte områder af Polen (20. U. 13) og af Rusland (20. U. 34), mens 20. V angår forhold vedr. Danmarks besættelse.

Fra gesandtskabet i *London* er 1960 og 1962 afleveret arkivalier frem til o. 1945. Af korrespondancen kan fremhæves 8.H-sagerne vedr. Færøerne, 23.A-sagerne (jvf. også 23.I-sagerne) vedr. Det danske Råd i London og sammes arbejdsudvalg med referater af møder o. lign., vedr. Christmas Møller (23.A.14 hans situationsbetragtninger, 23.A.15 hans strengt fortrolige meddelelser), 23.E-sagerne vedr. frie danske i andre lande, 23.H-sagerne vedr. rekrutteringskontoret.

Fra gesandtskabsarkivet i *Washington* er modtaget arkivalier også fra 2. verdenskrigs tid. Heraf kan fremhæves 3.M-sagerne vedr. danske udenrigsrepræsentationers stilling efter okkupationen, 5.D-sagerne vedr. Danmarks udenrigspolitik, 8.U-sagerne vedr. Grønland (Danmarks overhøjhed o. m. a.), jvf. 8.V-sagerne vedr. Grønlands kommercielle og økonomiske forhold. Blandt 28-sagerne findes en del vedr. dansk-amerikanske foreninger og hjælpeforanstaltninger over for danske og Danmark, herunder også korrespondance med Det danske råd i London (28.K.c/3); 60.M-sagerne vedr. dansk skibsfart, 84-sagerne angår Danmark under besættelsen. Over afleveringerne fra Washington 1960–62 har Rigsarkivet 1963 udarbejdet en specialregistratur, stencileret 1963 blandt

»Interne Arkivregistraturer«. En supplerende aflevering kan imidlertid formentlig ventes 1964.

Fra gesandtskabet i *Stockholm* er 1956 modtaget sammes flygtningearkiv (17.B- og 17.M-sager), forskelligt fra de særlige flygtningekontorers arkiv (se nedenfor). Desuden afleveredes bl. a. »Flygtningekontorets referater«, »Beretning om flygtningekontorets virksomhed«; flere pakker fra de ovenfor nævnte 17-grupper tilbageholdtes dog endnu da i *Stockholm*, men er afleveret i 1962 sammen med gesandtskabets øvrige arkiv fra årene 1938–45, der naturligvis indeholder meget af betydning for studiet af besættelsestidens historie. Afleveret 1962 blev også gesandtskabets journaler over ind- og udgåede skrivelser (1933–47 (9 bd.), sammes pasviseringsprotokoller 1922–46.

Fra Østen er formentlig det ret fyldige gesandtskabsarkiv fra *Peking* og *Shanghai* af særlig interesse, mens derimod det tilsvarende arkiv fra *Tokyo* har lidt store ødelæggelser ved et luftbombardement under krigen.

De allerfleste ambassader og gesandtskaber har iøvrigt nu hjemsendt deres arkiver fra krigsårene 1939–45 eller står over for at ville gøre det.

1963 er der modtaget arkivalier fra de danske militærmissioner i Frankfurt am Main (amerikansk zone) og i Bad Salzflen (britisk zone); de er af betydning for studiet af de første år umiddelbart efter krigen.

Flygtningekontorerne i Sverige

Under krigen oprettedes der i Sverige i tilknytning til gesandtskabet i *Stockholm* et dansk kontor, der ydede hjælp til danske flygtninge i Sverige. Siden oprettedes filialkontorer i *Göteborg* og *Malmö*. Fra disse kontorer er – gennem Erstatningsrådet – afleveret journaler på kort med et meget omfattende materiale bestående af sager, en for hver flygtning, desuden o. 70 viscardbind m. personregister over flygtningerne, 14 kartotekæsker med personkort. Desuden er bl. m. a. afleveret en forhandlingsprotokol for flygtningekontoret, 2 bind og 1 pk. vedr. anerkendelsesudvalget, 3 bind og 1 pk. vedr. fødsler og dødsfald i Sverige. Der er derudover endnu bevaret et ret stort materiale af regnskabsbilag, men en hårdt tiltrængt gennemgang med registrering og kassation af dette meget omfattende og til dels betydningsfulde materiale har endnu ikke kunnet gennemføres.

Konsulatsarkiver

Konsulatsarkiverne frem til 1945 er f. t. ved at blive indkaldt, 1962 hjemkaldtes således samtlige arkivalier fra konsulater i Europa, endnu i efteråret 1963 var indsendelse langtfra sket fra dem alle. Det er meningen i de følgende år at fortsætte hjemkaldelsen fra konsulater i de øvrige verdensdele. Ind imellem indsendes dog uopfordret arkivalier fra konsulater, der selv har været interesseret i at udskille »dødt« stof. Det er således uden betydning at give en oversigt over, hvad der for tiden er afleveret til Rigsarkivet, og en sådan ville sprænge ram-

merne for denne artikel. Mange af konsulatsarkiverne er formentlig af begrænset betydning; andre er gået helt tabt, ofte ved krigshændelser.

Af særlig interesse for dansk skibsfart er konsulatsarkivet fra Newcastle, der under krigen blev de danske søfolks hjemmehavn, og hvor den danske »pool« trådte i virksomhed 9. juni 1941 (jvf. H. C. Røder: *De sejlede bare . . .*, 1957, især 170 ff.). I dette arkiv findes journaler 1940–47 (2 bd.), skibsliste 1940–42, »Forestry List«, d. v. s. fortegnelse over ansøgere til skovarbejde, over søfolks deponerede penge m. v. og som det utvivlsomt værdifuldeste 10 pk. korrespondancesager 1939–47, ordnet alfabetisk efter skibsnavne. I en pakke med diverse sager findes et læg med søforklaringer, et læg med oplysninger om danske sømænd, der den 9.4.1940 var uden for kattegatsspærringen, og hvorom der savnedes oplysninger, et læg vedr. forholdet mellem Det danske råd i London og konsulaterne m. v.

Af særlig betydning er utvivlsomt også *New York*-generalkonsulatets grønlandske afdelings arkiv, der dog endnu henligger i stor uorden.

Arkivet ved generalkonsulatet i *Hamborg* ødelagdes til dels ved bombenedslag i juli 1943. Af vigtighed er formentlig heri for denne artikels benyttede det særlige *arbejderkontors arkiv*, hvori der dog i 1951 med Rigsarkivets billigelse efter generalkonsulatets indstilling er foretaget ret omfattende kassationer; bevaret er dog principielle sager og bl. a. sager vedr. lejrene i Tyskland (Ostmark, Hamborg, Lübeck, Braunschweig, Anhalt og Berlin), bombskader, forbrydelser, fængslinger, dødsfald og ulykker. De bevarede dele af arkivet kan utvivlsomt ventes hjemsendt 1964.

Justitsministeriet

Ministeriet havde under krigen 4 kontorer, under 3. ekspeditionskontor hørte politisager. Det er følgelig dette kontors journalsager, der især er af interesse for studiet af de særlige besættelsestidsforhold.

Af de faste hovednumre i 3. kontors journaler er kun få af interesse, f. eks. nr. 3/1940: Overflyvninger, nr. 5/1940 ff.: Ilanddrevne lig, krigsmateriel m. v., nr. 19/1944 og 1945: Vagtværn. Iøvrigt gælder det, at de allerfleste sager af interesse må søges blandt enkeltnummer-sagerne.

I 1946 deltes 3. kontors journaler i en A- og en B-journal; det følgende år fortsattes disse i de nyoprettede 5. og 6. kontorer. Under 5. kontor henlagdes sager vedr. politiet, fremmedtilsynet m. v., under 6. kontor sager vedr. anklagemyndigheden, straffelovgivningen og benådninger. Begge kontorer har afleveret alm. journalsager for efterkrigsårene.

Ministeriets 6. kontor har foruden sine alm. journaler med tilhørende sager afleveret benådningssager vedr. politiske sager pådømt efter straffelovstillægget (S-sager) 1946–54. Desuden er afleveret de såkaldte Massebenådningssager (M-sager) 1946–51, jvf. justitsministeriets cirkulærer nr. 195 af 2. juli 1946 og

nr. 303 af 19. juli 1947; denne gruppe indeholder sager ang. personer, der før 1.1.1946 ved endelig dom var idømt frihedsstraffe, der ikke oversteg hæfte eller fængsel i 6 måneder, og som ikke var endelig fuldbyrdet, og hvor de pågældende var domfældt efter visse nærmere angivne paragraffer i straffeloven.

På grund af sagernes særlige karakter må det påregnes, at det vil være meget vanskeligt, måske umuligt endnu i en årrække at opnå tilladelse til at benytte væsentlige dele af dette materiale.

Ankenævnet vedr. oprejsning til uforskyldt internerede personer

I henhold til lov nr. 490 af 9. okt. 1945 om oprejsning til uforskyldt internerede personer nedsattes efter § 7 et ankenævn på 3 medlemmer, hvortil de i henh. t. samme lov nedsatte oprejsningsnævns afgørelser kunne appelleres af den erstatningssøgende eller af justitsministeriet.

Fra ankenævnet er afleveret 3 bd. forhandlingsprotokoller 1946–51, desuden journaler m. register, korrespondance og regnskabsbog (10 pk.).

Rigspolitiet

Fra *sekretariatet* er afleveret bl. a. *Rejseafdelingens sager* (vedr. besættelsestidsdrab) journal (1 bd.), navnekartotek, drabssager 1945 (3 pk.).

Våbensager

Journaler 1943–57 (3 bd.), journalsager 1943–57 (12 pk.).

Englændersager

Journaler (3 bd.), navnekartotek (2 skuffer), journalsager 1945–49 (13 pk.).

Udrykninger

Journalsager 1945–46 (6 pk.).

Kommandørsager

Journal (1 bd.) med 5 pk. journalsager, der indeholder korrespondancen med de i henh. t. midlertidig bekendtgørelse nr. 229 af 11. maj 1945 om ledelsen af de politimæssige foranstaltninger til opretholdelse af ro og orden m. v. § 2 beskikkede 9 politikkommandører.

Bevogtningssager

Journaler I–III og Alm. (4 bd. ialt) med 16 pk. journalsager 1943–44, ordnet efter politikredse og 5 pk. Alm. sager 1943–44.

Kystbevogtningssager

Journaler (4 bd.) m. 15 pk. journalsager 1943–44.

Politiets *Efterretningstjeneste* har afleveret det umiddelbart efter befrielsen af Frihedsbevægelsen skabte *Centralkartotek* og det dertil hørende arkiv- og kilde-materiale med undtagelse af Bovrup-kartoteket (DNSAP's originale medlems-kartotek og de af medlemmerne egenhændigt underskrevne begæringer om op-tagelse i partiet), der formentlig snarest vil blive modtaget.

Mellem det til Rigsarkivet afleverede findes det øvrige DNSAP's partiarkiv*), således bl. a. korrespondancen mellem partiets hovedkontor og syslerne (pk. 102–38), ordrer fra partiføreren og meddelelser til og fra de forskellige parti-instanser m. v. (pk. 139–71), personelskemaer (pk. 177–83), indstillinger til ud-nævnelse som ledere (pk. 193–98), anmodninger om fritagelse for lederhverv (pk. 199–203) og om slettelse af partiet (pk. 224–66), protokoller over ledere i DNSAP og over medlemmer af Ejnar Jørgensens parti (pk. 284), fortegnelser over sysler og statistik over til- og afgang inden for DNSAP (pk. 295), billed-materiale fra DNSAP (pk. 287–90). Afleveret er også diverse kartoteker, bl. a. fagkartotek DNSAP (pk. 335–411), over medlemmer af Den nationale aktion (pk. 420), over Danske frontkæmpers venner (pk. 421), over medlemmer af SA (pk. 422–24), vedr. Landstormen (pk. 596), over medlemmer af HIPO (pk. 597), over SK-mænd (pk. 598), et kartotek fra Sct. Annæ Palæ (pk. 622).

Af samlingen af registreret kildemateriale til Centralkartoteket, der er henlagt mærket nr. K 1–13.500 og enkelte numre derudover, kan særligt fremhæves mapper over døde og sårede i tysk krigstjeneste (pk. 564–84), vedr. Zeitfreiwil-lige (pk. 588) og HIPO-lønningslister (pk. 592).

Af andet materiale kan anføres »Materiale fra Dagmarhus« (pk. 614) og »Dagmarhus-udmærkelser« (pk. 615), materiale vedr. Zusammenschluss deut-scher Krieger in Kopenhagen (pk. 603), SA-dokumenter (pk. 604–06), korps-befalinger fra Schalburgkorpset (pk. 621), personbefalinger fra Frikorps Dan-mark (pk. 619), indmeldesseskemaer til Frikorps Danmark (pk. 631–34), ud-rustningslister for vagtkorpset ved det tyske luftvåben i Danmark (pk. 623), materiale vedr. Schweriner Wach- und Schliessgesellschaft (pk. 644–47), kilde-materiale mærket Dagmarhusstraffesager (pk. 644–47), cirkulærer, særlige befa-linger o. l. vedr. den tyske hær i Danmark (pk. 677–78), diverse telefonlister vedr. tyske tjenestesteder i Danmark (pk. 676), politiske informationer m. v. til de tyske tjenestesteder i Danmark (pk. 680–81), materiale fra det tyske han-delskammer i Danmark (pk. 682–712). Blandt det afleverede er også Den dansk-tyske forenings arkiv (pk. 713–21).

Det er ikke muligt her at give en udførligere oversigt over ovennævnte fra efterretningstjenesten afleverede arkivalier, der for tiden henligger i pakker mærket nr. 1–728. En tiltrængt gennemgang og registrering med påfølgende ompakning har hidtil måttet udsættes på grund af mangel på arbejdskraft til

*) Over det til Rigsarkivet afleverede findes en fortrolig, summarisk fortegnelse, der f. t. kun er tilgængelig med rigsarkivarens tilladelse. Jeg takker afd. rigsarkivar, dr. Svend Aakjær for tilladelse til at benytte den.

dette formål og i forventning om aflevering af selve hovedkartotekerne (modtaget efterår 1963) og andet endnu ikke afleveret materiale.

Af Centralkartotekets materiale kan en del iøvrigt påregnes at være udtaget til brug ved straffesager og henlagt ved anklagemyndighedens sager herom.

Dansk antijødisk Liga

Ligaens arkiv beslaglagt i maj 1945 af frihedsbevægelsen.

Ligaen, hvis stifter og leder var translatør Aage H. Andersen, fortsatte fra 1941 National Socialistisk Arbejder Partis antisemitiske arbejde. 1943 tog ligaen navneforandring til Dansk Liga til Fremme af Racebevidstheden (jvf. Besættelsestidens Fakta, red. af Niels Alkil, I, 575–85).

Oplæbende eller indheftede udklip, småtryk, breve etc. nr. 1–415 (42 pk.); hertil kommer 28 pk. og 1 bd. diverse. Arkivet er uordnet, og noget register til de nummererede sager er hidtil ikke fundet.

Eftersøgningstjenesten

Herfra er modtaget en del attestmateriale vedr. danske statsborgere i Tyskland, især under 2. verdenskrig og umiddelbart derefter.

Fødselsattester (genparter) for børn fødte af danske i Tyskland i disse år (1 pk.). Dødsattester (genparter) for danske statsborgere døde i Tyskland i denne periode (1 pk.). Vielsesattester (genparter) vedr. danske kvinders ægteskab i Tyskland i samme periode (1 pk.) og tilsvarende vedr. danske mænd (1 pk.).

Om dette attestmateriale må bemærkes, at det ikke er fuldstændigt, idet der til forskellige myndigheder er udtaget attester; da disse imidlertid har været udfærdiget i 3 eksemplarer, er hullerne ikke så omfattende, som det kunne ventes.

Videre er modtaget akter vedr. danske statsborgeres ophold i Slesvig og Holsten 1939–45 (1 pk.), lister over savnede jøder, koncentrationslejrfanger o. l. (1 pk.), diverse materiale vedr. koncentrationslejre o. l., »Auszug aus den Toten-Nachweis-Büchern von Neuengamme 1940–45«, meget af dette materiale er modtaget fra International (Central) Tracing Bureau i Tyskland, for hvilket også findes en pk. års- og månedsberetninger 1946–51. – En pk. med diverse indeholder tyske undersøgelsesakter i straffesagerne mod danskerne Otto og Henry Kruse for fornærmelse mod Værnemagten og et kort over Hauptfriedhof Karlsruhe i. B.

Tilsynet med udlændinge

Her opbevares et kartotek over tyske flygtninge (o. 155.000 kartotekskort), der af *politiet* udsendtes over gennemgangslejren i Kolding.

Over de såkaldte »allierede flygtninge« (polakker, russer, balter etc.), der sendtes til deres hjemlande eller oversøiske områder, findes et særligt kartotek

(o. 10–15.000 kort). Også dette kartotek opbevares fremdeles hos tilsynet og kan ikke foreløbig ventes afleveret.

Et samlet kartotek, udarbejdet først ved politiets registrering i flygtningelejrene i Danmark over tyske flygtninge, siden overtaget af Flygtningeadministrationen og revideret, bestod i juni 1946 af 197.320 tilmeldingskort; dette kartotek er i marts 1949 blevet afleveret til Tyskland, hvor det først opbevaredes i Stade/Elbe, men i 1951 overtoges af Tysk Røde Kors, Hamburg-Osdorf, Lohenkamp 51. Dele af kartoteket er senere afgivet til Heimatortskarteien Ostpreussen, Pommern und Danzig/Westpreussen, men henvendelser bør rettes til Deutsche Rote Kreuz, Hamburg-Osdorf. Dansk Røde Kors har overtaget »patro-natet« for kartoteket.

Litt.: Flygtninge i Danmark 1945–49. Udgivet af flygtningeadministrationen, 1950, 136–55.

Rigsadvokaten

I 1964 kan herfra ventes afleveret ca. 100 pk. P-sager (ang. overtrædelse af de ekstraordinære straffelove) og 10 pk. med domsudskrifter fra hele landet vedr. sager efter samme lovgivning.

Statsadvokaten for særlige anliggender og Statsadvokaterne i særlige sager

Det førstnævnte embede ophævedes 5. maj 1945 og havde til opgave at tage sig af danskes forseelser mod tyskerne. Arkivalierne herfra ventes afleveret i 1964. Embedet må skarpt adskilles fra *statsadvokaterne i særlige sager*, der havde til opgave at forberede retssagerne mod tyskernes medhjælpere, og hvis arkivalier i hvert fald delvis er gået op i de normale statsadvokaturers sager. Til Rigsarkivet er dog afleveret visse grupper af beslaglagt materiale (se side 30).

Indenrigsministeriet

Sager ved de særlige besættelsestidsforhold må oftest søges i kontorenes normale journaler; indberetninger om besættelsen således i Kommunekontorets journalsager nr. 250 og 2700/1940, nr. 2700/1941, nr. 2700/1942, nr. 1420–50/1943 og 1457/1945. 4 pakker med politiindberetninger er modtaget 1963.

Flygtningesager

Gennem Indenrigsministeriet ekspederedes sager vedr. indkvarteringen af de tyske flygtninge i skoler, hoteller o. l., altså allerede eksisterende bygninger (mens oprettelsen af baraklejerne og den egentlige flygtningeadministration henhørte un-der Bolig- og socialministeriet). For 1945 er afleveret en journal, en kopibog, m. register, 3 kartotekkasser og 8 pk. journalsager.

»Tyskersager«

Gennem ministeriets 3. kontor ekspederedes ligeledes sager vedr. indkvartering af tysk militær og senere allieret militær (sager med numrene 9000 ff.); journalsager spændende over tidsrummet 1940–57 er afleveret sammen med en enkelt kopibog; journaler m. v. befinder sig endnu (febr. 1963) i 3. ekspeditionskontor.

Gruppen må adskilles fra indfødsretssager vedr. de særlige »tyskerlove« om indfødsret, der vedtoges i årene 1948–52.

Luftværnssager

Fra 1939 påbegyndtes i 2. ekspeditionskontor en særlig gruppe sager (hovednr. 3900) vedr. luftværn. Journaler m. register er afleveret 1938–48, journalsager 1939 ff.

Civilforsvarsstyrelsen (tidl. Statens civile Luftværn)

Til belysning af styrelsens virke er udsendt »Samling af love og bestemmelser vedr. det civile Luftværn« I, April 1938–1. december 1944 (1944); II 1. december 1944–15. august 1945 (1945), begge trykte, og III 15. august 1945–31. marts 1947 (1947) (stencileret); 1953 udsendtes »Love og bestemmelser om civilforsvaret 1939–1952«, 1957 et tilsvarende bind 1939–1956. Desuden er udgivet en duplikeret publikation »Statens civile Luftværn« 1938–49 I–III, det behandler det civile luftværns historie, organisation, økonomi, forholdet til besættelsesmagten, tjenestegrenene, CBU-korpset, egenbeskyttelsen, evakuering, tekniske sikkerhedsforanstaltninger, uddannelse og øvelser, den frivillige indsats og luftangrebene, i dette sidste afsnit gives en kortfattet gennemgang af de enkelte luftangreb mod mål på dansk område, begyndende med den ved fejlnavigation forårsagede bombenedkastning fra engelske bombemaskiner ved Esbjerg 4. sept. 1939 og sluttende med de russiske angreb mod Bornholm 7.–8. maj 1945 (Bind III er forsynet med sageregister til hele værket). Endelig er af styrelsen udsendt »Luftværnsmæssige begivenheder under krigen 1939–45«, der dag for dag giver oplysninger om overflyvninger, bombenedkastning, forekomst af balloner, luftværnsskydning, nedstyrtning eller nedskydning af luftfartøjer m. v.; alt med kortfattet tekst og byggende på indberetninger til luftværnet.

Ved hjælp af ovennævnte værker skulle det være muligt at skaffe overblik over styrelsens virksomhed i de pågældende år. Arkivalierne (med undtagelse af journalerne, der findes i styrelsen) er nu dels afleveret, dels kasseret.

Hvad angår *Planlægningssagerne* (også kaldet *Plan-sager*), der har dannet hovedstammen i arkivet, kan i store træk oplyses, at Rigsarkivet har tiltrådt styrelsens forslag om at kassere alle by- og områdsager, dog undtagen »samlesager« nr. 1–116, med undtagelse af plan-sager for Storkøbenhavn samt enkelte sager for byer af forskellig størrelse (bevaret er som sådanne prøver sagerne for Ålborg, Roskilde, Nyborg, Nakskov og Stubbekøbing); det er dog tillige

henstillet, at plan-sager vedr. sygehuse, socialtjeneste og evakuering alle bevares, uanset de deri indeholdte planer senere er erstattet af nyere.

M. h. t. *sirenesager* (nr. 2499) og beredskabssager (nr. 2511) forholdes som ovenfor angivet.

Sager vedr. *sogneværn* (nr. 1400) er af historiske grunde ønsket bevaret, ligeledes *fabrikluftværnssager* (nr. 1500) og *bombesager-bombesagkyndige* (nr. 1800).

Hvad angår *Sekretariats-journaler* er i almindelighed hovednummersagerne (samlesagerne) bevaret, mens man iøvrigt er gået frem som m. h. t. de ovenfor omtalte plan-sager nr. 1–116; det gælder f. eks. sager vedr. rekvirering og fordeling af motorkøretøjer (nr. 2501), af andet materiel (nr. 2507) og vedr. depoter (nr. 2508).

Af sagerne til *Kommandoafdelingens* journal har rapporter vedr. krigsskader (nr. 1600 A), indberetninger og flyvevarsler (nr. 1600 B), flyveblade (nr. 1600 C), beskrivelser af bomber (nr. 1600 D), løbende sager (nr. 1600 E) historisk interesse og er derfor bevaret. Af sagerne med indberetningerne om anvendelse af CB-mandskabet (nr. 4000) og med rapporter vedr. luftværnsøvelser (nr. 5000) opbevares hovedsagen (samlesagen); det samme gælder m. h. t. en række andre sager, ofte er dog undernumrene bevaret for de ovennævnte særlig udvalgte købstæder.

Af sagerne til CBU-journalen bevares bl. a. befalingsmandssager (nr. 2526), kasernesager (nr. 2528), munderingssager (nr. 2529) og sager vedr. motorkøretjenesten (nr. 2530), af sygdoms- og lægesager (nr. 2527) det principielle og indberetninger om tilskadekomst under tjenesten.

Foruden de ovennævnte journaler er en del af sagerne henlagt efter en alm. journal, hvori mange af de ovennævnte sager med fast nummer oprindelig er påbegyndt; der er i denne almindelige journal iøvrigt kasseret efter de principper, der er angivet for de specielle journalers sager.

Der er i styrelsen ført kopibøger, således at man, når sager er kasseret, skulle have mulighed for i hvert fald til dels at kunne rekonstruere sagen.

Uden for journalsagernes rækker er afleveret rapporter til hovedcentralen 8/10 1941–25/4 1947 (7 pk.) og vagtrapporter for landsmeldecentralen i København 20/10 1942–31/12 1943 (1 pk.). Dette materiale er maj 1963 suppleret med rapporter (m. tilhørende bilag) for de øvrige krigsåre; mens de stencilerede rapporter også findes i andre styrelser, kan bilagene kun findes her.

Silkeborgadministrationen

I november 1943 overtog stiftamtmand P. Herschend en nyoprettet post som centraladministrationens repræsentant i Silkeborg over for den tyske Værnemagts generalkommando i Danmark med henblik på en eventuel adskillelse af Jylland fra Øerne ved allieret landgang el. l.

Det afleverede arkiv fra denne Silkeborgadministration består af 5 bd. dag-

bøger, begyndende 15. november 1943 (pudsigt nok med notater vedr. tysk krav om afgivelse af 400 pladser på Sindssygehospitalet i Viborg) og endende 16. maj 1945; hertil slutter sig pakker med kopier af dagbogsnotater, 6 bd. journaler (m. 4 bd. registre), 28 pk. journalsager, 4 bd. brevbøger over ud- og indgået post og nogle pakker med løse brevkopier. Desuden forefindes her pakker med radioreferater 1943–45), rigspolitiets situationsmeldinger dec. 1943–sept. 1944, udenrigsministeriets situationsmeldinger 1944–45; hvortil slutter sig en pakke med fjernskrivermeddelelser 1944.

Til stiftamtmand Herschends kontor knyttedes i febr. 1944 skovrider Axel S. Sabroe som konsulent i forstsager. Sager vedr. dennes virksomhed indgik i administrationens ovennævnte journaler og journalsager (især gruppe D), dog er de sidste sager tilkommet efter kontorets ophævelse fra medio maj til medio august 1945. Skovrider Sabroes mere »private« notater er over landbrugsministeriet afgivet til Rigsarkivet, bl. a. 3 løsbladsprotokoller, der også giver forskellige optegnelser gjort af skovrider Sabroe på åstederne vedr. enkelte skader. En »nøgle« til arkivet med bl. a. et kronologisk sageregister findes ved afleveringssagen. Med skovrider Sabroes arkiv er også fremsendt den tyske forstagskyndige i Silkeborg oberforstmeister, Dr. Wiedemanns arkiv, men denne havde dog trods henstilling straks brændt al korrespondance med værnemagere o. l., der selv havde fremkaldt beslaglæggelserne. En fortegnelse over pakkens indhold findes ved afleveringssagen i Rigsarkivet.

Udvalget for indkvarteringserstatning

Ved midlertidig lov nr. 307 af 29. juni 1945 om tillæg til indkvarteringslovgivningen bestemtes det i § 3, at erstatninger for *afgivelse* af *jord* eller *bygninger* til brug eller til offentligt eje med henblik på indkvartering af *de allierede* troppestyrker m. v. her i landet skulle fastsættes af et af indenrigsministeren nedsat udvalg.

Ved bekendtgørelse nr. 316 af 5. juli 1945 om afgivelse af jord og bygninger i medfør af ovennævnte lov fastsattes bestemmelserne nærmere m. h. t. afgivelse af *fast ejendom* til dækning af *dansk* eller allieret indkvarterings behov, og en samtidig udsendt bekendtgørelse nr. 315 (siden på visse punkter ændret ved bekendtgørelse nr. 615 af 21. dec. 1945) gav regler for anmeldelse af ufyldte krav mod tyske myndigheder på vederlag i anledning af, at den *tyske værnemagt* eller en denne tilsluttet organisation indtil 5. maj 1945 havde *benyttet* fast ejendom. Disse bestemmelser suppleredes endelig ved bekendtgørelse nr. 604 af 21. decbr. 1945, efter hvilken der kunne ydes godtgørelse for *skade* på fast ejendom forvoldt af den tyske Værnemagt eller en denne tilsluttet organisation i tiden før 5. maj 1945; erstatningerne skulle også efter denne bekendtgørelse fastsættes af ovennævnte Udvalg for indkvarteringserstatning.

I henhold til lov nr. 377 af 12. juli 1946 om rådighed over visse faste ejendomme, der var overgået i statens eje (skødeklausejendomme) (jvf. afsnittet

ndf. om Afviklingskommissionen for skødeklausulejendomme) afgjorde Udvalget for indkvarteringserstatning visse spørgsmål vedr. tab, der ikke var dækket ved tidligere oppebårne vederlag (§ 7), vedr. fastsættelse af tilbagekøbspris, når tilbagekøbsretten ikke bortfaldt (§ 8) og vedr. fastsættelse af ejendommens eventuelle værdiforøgelse (§ 11).

Udvalget for indkvarteringserstatning var en fortsættelse af et udvalg nedsat ved midlertidig lov nr. 362 af 19. juli 1943, der bl. a. angik pligten til at stille skydevåben og motorkøretøjer til rådighed for rets-, politi- og fængselsvæsenet, men tillige var et tillæg til lov nr. 91 af 29. marts 1924 om indkvartering. Ved denne lovs 2. kapitel § 5 bemyndigedes indenrigsministeren og de civile indkvarteringsmyndigheder til, når krigsforholdene gjorde det nødvendigt, at kræve jord og bygninger afgivet til brug eller til offentlig eje mod fuldstændig erstatning; denne skulle efter lovens § 6 fastsættes af et af regeringen nedsat udvalg.

Det for Udvalget for indkvarteringserstatning afleverede arkiv går derfor tilbage til 1943, og selv om udvalgets virksomhed officielt indstilledes i 1956, var der ekspedition i nogle sager frem til 1958.

Udvalgets omfattende arkiv består af ind- og udgangsjournaler, ført kronologisk, for den travleste tid, årene 1945–50 (51), dog opdelt i to rækker, en for Øerne, en for Jylland, ialt 56 bd. journaler. Hertil slutter sig 17 bd. arkivbøger, 7 bd. vedr. beslaglæggelser, 2 bd. med vurderingsnævnskendelser og 2 bd. diverse. Der er afleveret 46 kasser m. kartotekskort; af særlig vigtighed er herimellem 39 kasser med amtsvis ordnede kartoteker, ved hvis hjælp man lettest finder frem til sagerne, der ialt udgør 772 pk., ordnede i flere rækker.

Vurderingsnævnet for indkvarteringserstatning

De af Udvalget for indkvarteringserstatning truffne afgørelser kunne appelleres til et særligt vurderingsnævn (bestående af en formand, udnævnt af kongen, og 4 af indenrigsministeren udpegede medlemmer), hvis afgørelser var endelige. Udvalgets arkiv, der er afleveret, består af 41 pk.

Afviklingskommissionen for skødeklausulejendomme

I henh. t. lov nr. 377 af 12. juli 1946 om rådighed over skødeklausulejendomme § 5 nedsattes en kommission, der skulle træffe bestemmelse om reguleringer (sammenlægninger, udstykninger og mageskifter m. m.) af de såkaldte skødeklausulejendomme, d. v. s. faste ejendomme eller dele af sådanne, der i tiden efter 9/4 1940 mod erstatning havde været stillet til rådighed for eller beslaglagt af den tyske Værnemagt eller en denne tilsluttet organisation eller et andet organ for det tyske rige, forsåvidt ejeren var forpligtet til uden yderligere vederlag at meddele skøde til den danske stat (jvf. lovens § 1). I visse tilfælde, hvor tilbagekøbsretten bortfaldt, skulle der for ikke tidligere dækkede krav (jvf. lovens § 7) ydes erstatning af Udvalget for indkvarteringserstatning, der iøvrigt også afgjorde mellemværender m. h. t. tilbagekøbsprisen (se dette udvalg).

Kommissionen har afleveret arkiv 1946–60, bestående af forhandlingsprotokoller (7 bd.), journaler (1 bd.), kopibøger (4 bd.) m. register (1 bd.), sager (20 pk.) og registreringer (10 bd. og 2 pk.) m. tilhørende kortbilag (3 pk.) samt regnskabsbøger (2 bd.).

Af særlig værdi er registreringsbøgerne, der gennemgår de pågældende ejendomme amtsvis, og de tilhørende kort.

Ejendomsskatteudvalget

I henh. t. lov nr. 339 af 8. juli 1943 ang. erhvervelse af fast ejendom nedsattes et udvalg for at begrænse handelen med faste ejendomme. Udvalgets virksomhed ophørte 1946; dets journalsager er (undt. enkelte prøvepakker) kasseret, bevaret er forhandlingsprotokoller, journaler, kopibøger m. brevregistre. Arkivet er formentlig uden større interesse.

Krigsforsikringer af bygninger

Denne krigsforsikring er oprettet ved lov nr. 473 af 22. december 1939, men lovens bestemmelser ændredes flere gange i krigens løb ved senere lov (lov nr. 355 af 26. august 1941, lov nr. 340 af 8. juli 1943). Forsikringen administreredes efter indenrigsministeriets bestemmelse gennem 5 såkaldte forvaltningsnævn, hvoraf de 4 nedsattes ved bekendtgørelse nr. 228 af 30. april 1940, nemlig følgende nævn:

1. Krigsforsikringen af *bygninger i København* (herunder Frederiksberg og Gentofte kommuner).
2. Krigsforsikringen af *bygninger i købstæder*.
3. Krigsforsikringen af *landbrugsbygninger*.
4. Krigsforsikringen for *bymæssige bebyggelser i landkommuner*.

Hertil kom ved bekendtgørelse nr. 434 af 18. oktober 1941 et forvaltningsnævn for:

5. Krigsforsikringen af *bygninger for industri, håndværk og handel*.

Til formand for samtlige disse forvaltningsnævn udpegedes direktør, cand. jur. Knud Christensen, Københavns Brandforsikring.

Af arkivalier er bl. a. afleveret 11 bd. forhandlingsprotokoller vedr. forvaltningsnævnenes møder; desuden skadejournaler: for *København* 63 bd. m. tilhørende 33 pk. sager, for *landbrugsbygninger* 25 bd. m. 11 pk. sager, for *bymæssige bebyggelser* i landkommuner 79 bd. m. 28 pk. sager og endelig for den særlige krigsforsikring for *industri, håndværk og handel* 27 bd. m. 32 pk. sager. Hertil slutter sig 154 kartotekskasser, opdelt i 3 grupper: København, købstæder og landkommuner, hver af disse grupper har to kartoteker, et med stedregister og et med personregister.

I skadesagerne er det vigtigste anmeldelsen af skader og især vurderingsforret-

ningerne med specifikation af skaden og eventuelle politi- eller vagtværnsrapporter; til belysning af sabotager og schalburgtager er her utvivlsomt et værdifuldt materiale. Alle slags skader vedr. beløb på under 500 kr. er dog kasseret, og af skadesager mellem 500 kr. og 100.000 kr. er kun bevaret de for historikeren værdifulde dele. Sager på beløb over 100.000 kr. er bevaret fuldstændigt.

Krigsforsikringens korrespondance vedr. opkrævning af forsikringsbidragene er kasseret; kun hovedregnskaber og nogle revisionsprotokoller er blevet tilbage.

Arbejds- og Socialministeriet

Statens Udvandringskontor

Af størst interesse er her de mange sager vedr. den særlige form for »udvandring«, der under krigen fandt sted især til Tyskland og Norge. Hovedkartotekerne er ikke afleveret, men findes i Arbejdsdirektoratet, hvori kontoret nu er indlemmet.

Den største gruppe sager er 40 S-sagerne (mærket nr. 1–76576) vedr. de enkelte danske arbejdere i Tyskland, heraf er dog kasseret sager vedr. forsendelse af tøj, madpakker o. l., uanset at der på disse sagers omslag var noteret adresser, der angav de pågældende arbejders (ofte skiftende) opholdssteder. Men det må bemærkes, at der ikke forelå nogen pligt for danske arbejdere til at lade sig registrere i Udvandringskontoret. Iøvrigt findes naturligvis sager af principiel art, henlagt på andre numre, således 40 A 1: Kontraktforhold; 40 A 2 (m. underbogstaver): Pengeoverførsel; 40 A 3: bolig- og lejrforhold (40 A 3 a: Opdragelseslejr; 40 A 3 b: Koncentrationslejr); 40 A 6: Danske arbejdere til Tyskland. Forhandlinger og alm. referater. 40 A 9: Dødsfald; 40 A 9 a: Danske arbejdere døde i Tyskland; 40 C 2: Hjemsendelse af danske arbejdere; 40 D 2: Straffebestemmelser, herunder a. Danske arbejdere arresterede i Tyskland, b. Særlige forbrydere, c. Anmeldelse for overtrædelse af straffelovsvedtægter. 40 D 3: Erstatning for ulykkestilfælde; 40 H: Kontraktbrydende eller afskedigede arbejdere; 40 I: Kulturelt arbejde for danske arbejdere; 40 N: Transportlister; 40 P: Blade (»Hjemmefra«, »Tidens Krav« o. l.); 40 Q: Danske arbejdsgivere i Tyskland (a. Liste over godkendte arbejdsgivere, b. Danske arbejdsgivere, kontraktforhold, d. Danske arbejdsgivere m. værnemagtsarbejde i Tyskland); 40 R 1: Dansk Kirke i Udlandet; 40 R 2: Foreningen af danske arbejdere i udlandet – København, 3: dito – Odense; 40 R 5: Danske Tysklandsarbejders forening; 40 R 6: Dansk Folkeværn; 40 T A: Landbrugere til Hviderusland og Ukraine; 40 T 2: De østlige distrikter; 40 U 1: Tysk arbejdsfront; 40 U 2: Tysk arbejdsanvisningskontor; 40 U 3: Organisation Todt; 40 U 4: Diverse konsulater; 40 V: Danske arbejdere til de baltiske lande; 40 W: Forespørgsel om arbejde på tyske arbejdspladser i Danmark; 40 W 1: Danske arbejdere i tysk tjeneste i Danmark; 40 X 1: DNSAP; 40 Z 1: Generalkonsulatets og Arbejderkontorets virksomhed; 40 Z 2: Udvandringskontorets repræsentation i Hamborg; 40 Ø

omhandler politiske forhold i Tyskland (herunder krigsbegivenheder: 2 A 1: Hamborg, 5: Berlin, 7: det østlige Tyskland, 9: Dresden, mens 6 vedr. Gestapo. Vedr. døde i Tyskland er modtaget 24 pk.

En stor gruppe sager (50 K) mærket nr. 1–11468 angår de enkelte danske arbejdere i Norge, også her skal kasseres efter samme regler som for tysklandsarbejdere. Af sagnumrene kan anføres: 50 D, der angår tyske transporter af danske arbejdere til Norge, 50 O: Behandlingen af danske arbejdere i Norge, 50 Q: Danske arbejdsgivere, 50 R: Dødsfald, 50 S: Bolig- og lejrforhold (50 S 1 a: Konzentrationslejr), 50 T: Krigsskadeerstatning, 50 V: Krigsbegivenheder.

Mens danske arbejdere til Hviderusland og Ukraine (landbrugere) og de baltiske lande ovenfor er anført som journaliseret under 40 TA og 40 V, må danske arbejdere i Estland (kontraktforhold) søges under 72 A. Danske arbejdere i Finland (mærket nr. 1–137) findes som 75 S-sager; for andre landes vedkommende kan henvises til 92 A (Jugoslavien): kontraktforhold, 96 E (Landbrugere til Rumænien), 119 E (Slovakiet).

Et tillæg rummer arkivalier fjernede fra det tyske arbejdsanvisningskontor, beslaglagt efter kapitulationen. Dette arkiv er foreløbig uordnet.

Udvandringskontoret har udarbejdet en »Fortrolig beretning til arbejds- og socialministeriet angående Statens Udvandringskontors virksomhed under Verdenskrigen 1939–45«, hvoraf stencilerede eksemplarer findes i Rigsarkivet; de kan benyttes med arbejdsministeriets tilladelse.

Flytningeadministrationen

8. maj 1945 udstedtes de første foreløbige bestemmelser om forsorgen for flygtningene. I beg. af september 1945 oprettedes Flygtningeadministrationen ledet af minister Johs. Kjærboel med bemyndigelse fra arbejds- og socialministeren og indenrigsministeren. Den daglige administration lå hos Statens civile Luftværn (de tyske flygtninge) og Dansk Røde Kors (sen. IRO, se s. 100) (de allierede flygtninge), bevogtningen hos politiet og hæren samt i beg. tillige hos modstandsbevægelsen og Københavns vagtværn (opløst 1947), registreringen hos en særlig flygtningeregistrering (politiafdelingen under flygtningeadministrationen).

I november 1945 oprettedes en speciel flygtningeinspektion (nedlagt omkring nytår 1948), bestående af 8 hold (d. v. s. en mandlig og en kvindelig inspektør), der afgav indberetninger til flygtningeadministrationen. I sommeren 1946 ned-sattes yderligere et særligt 17 mands-rigsdagsudvalg, der besøgte lejrene med mellemrum.

Af flygtningeadministrationens korrespondance er foruden en række alm. journalsager bl. a. afleveret sager vedr. flygtningelejrenes organisation, vedr. de tyske flygtninges fordeling, herkomst, antal etc., vedr. antinazistisk virksomhed, vedr. den lægelige forsyng, vedr. oplysningsvirksomheden, desuden fortegnelse over afdøde flygtninge, forplejningsregnskaber etc.

Arkivalier vedr. flygtningeadministrationen er f. t. vanskeligt overskuelige. De egentlige lejrarkiver må søges i landsarkiverne.

Litt.: Flygtninge i Danmark 1945–49. Udgivet af flygtningeadministrationen, 1950. – Knud Langberg: Flüchtlingsleben in Dänemark, Evangelische Verlagswerk, Stuttgart 1951. – Og Hverdagen skiftede – Skolen i de onde Aar, 1946, 151–66 (Skolen og Flygtningene, af Claus Moldt). – Aktstykker vedrørende de tyske Flygtninge i Danmark 1945–49. Udgivet af Udenrigsministeriet, 1950.

International Refugee Organisation (IRO)

Mission to Denmark

De ikke tyske (allierede) flygtninge i Danmark (ca. 31.000), der oprindeligt betjentes af Røde Kors, henhørte fra 1947–48 under IRO og Flygtningeadministrationen. IRO opløstes 1951, hvorefter organisationens arkiv 1952 afleveredes til Rigsarkivet.

Arkivet bestod da af 39 brevordnere og 1 kartotekskasse. Indholdet er fortrinsvis korrespondance, der for en stor del er ordnet efter de enkelte lejre (Åbenrå, Ålborg, Århus, Benzons gods, Dragsbæk, Gurrehus, Hellebæk, Henriksholm, Hjørring, Jonstrup, Kalundborg, Kolding, Prags Boulevard og Ballonparken, Køge, Nymindesgab, Padborg, Rungsted, Skodsborg, Stenbæk, Varde, Ørenæsgård o. a.), børnebidrags- og regnskabsager m. v.

Se igrønt videre om administration og arbejdet i det hele: Flygtninge i Danmark 1945–1949. Udgivet af flygtningeadministrationen, 1950, 257–86.

Kirketjenesten for flygtninge i Danmark

På et møde 25/5 1945 mellem repræsentanter for kirkeministeriet, Københavns biskop H. Fuglsang Damgaard, præsten ved St. Petri kirke i København Görnandt og repræsentanter for det økumeniske fællesråd i Danmark nedsattes et udvalg til tilrettelæggelse af den kirkelige betjening af flygtninge, hvori også indtrådte repræsentanter for frikirkelige samfund og – senere – den romersk-katolske kirke. Den overvejende del af flygtningene henhørte dog til evangelisk-lutherske kirker. 1/1 1946 gik udvalget ind som en afdeling under flygtningeadministrationen.

Sidst på året 1951 afleverede pastor Knud Langberg kirketjenestens arkiv; heraf må fremhæves en forhandlingsprotokol ført 25/5 1945–29/3 1946, 6 bd. journaler 1945–51, med hertil hørende almindelig korrespondance (21 pk.); 1 journal 1947–49 (m. register) vedr. registrering af flygtninge med 12 pk. korrespondance vedr. tyske soldater og flygtninge begravet i Danmark (materiale hovedsagelig indsamlet af politiassistent Klittegaard); 3 pk. m. regnskabsbilag, en pakke m. sognepræsters indberetninger vedr. kirketjenestens kirkebøgers aflevering til landsarkiverne. Desuden et arkiv efterladt af den tyske flygtning konstoriaråd Berthold Harhausens arkiv vedr. tyske flygtninge.

Tilladelse til benyttelse af dette arkiv gives til o. 1975 af sognepræst Knud Langberg, Glostrup, der ledede kirketjenesten.

Under kirketjenesten sorterede iøvrigt også efter kgl. anordning nr. 28 af 25. januar 1946 et centralregister til registrering af fødsler, barnedåb, navngivelser, konfirmationer, ægteskabsindgåelser og dødsfald, omfattende personer, der ikke havde dansk statsborgerret, og som stod under flygtningeadministrationens for-
sorg. Dette centralregister førtes i to eksemplarer, hvoraf det ene (hovedbøgerne) afleveredes til »Archivamt der evangelischen Kirche in Deutschland«, Hannover, mens det andet (kontrabøgerne) endnu opbevares hos pens. politiassistent H. Klittegaard, Tingerup pr. Hvalsø, der nu for Kirkeministeriet udfærdiger attester o. l. derfra. Ad åre vil centralregisteret blive afleveret til Rigsarkivet.

På Kirkeministeriets vegne administreres ligeledes af hr. Klittegaard et karto-
tek over her i landet begravede tyske soldater og flygtninge (med dødsattester for ca. 10.500 soldater og ca. 18.000 tyske flygtninge). Forbundsrepublikken Tyskland har i jan. 1952 søgt dette materiale udleveret; men ved kirkemini-
steriets skrivelse til Udenrigsministeriet af 3. marts s. å. meddeltes det, at karto-
teket indtil videre ikke ville kunne udleveres, og at spørgsmålet om eventuel
udlevering ialtfald først burde rejses efter udløbet af en fredningsperiode på 20,
evt. 30 år (jvf. Love og Anordninger, 1952, B, 281 f.). Rigsarkivet har i 1961
henstillet, at dette materiale overhovedet ikke udleveres, da det ville være et tab
for studiet af besættelsestidens historie.

Litt.: Flygtninge i Danmark 1945–49. Udgivet af flygtningeadministrationen,
1950, 156–66. – Knud Langberg: Flüchtlingsleben in Dänemark, Evangelisches
Verlagswerk, Stuttgart 1951, 59 ff.

Erstatninger til besættelsestidens ofre for tingskader

Ifølge lov nr. 475 af 1. oktober 1945 om erstatning til besættelsestidens
ofre, der udfærdigedes ved Ministeriet for særlige anliggender, men siden sor-
terede under Socialministeriet, skulle der efter lovens afsnit 4, §§ 49–55 ydes
erstatning for tingskader påført danske statsborgere siden 9. april 1940, a) ved
deres deltagelse i frihedsbevægelsen her i landet eller b) ved gengældelsesaktioner
foretaget af den tyske besættelsesmagt eller af de med denne samarbejdende
korps m. v. som følge af deltagelse i frihedsbevægelsen eller c) under eller som
følge af eftersøgning, internering eller deportation iværksat på grund af de på-
gældendes deltagelse i frihedsbevægelsen her i landet eller deres medlemskab i
eller tilknytning til det kommunistiske parti.

Administrationen af erstatningssager, der henhørte under krigsforsikringslov-
givningen, henlagdes til forvaltningsorganerne for vedk. forsikring (§ 53, stk. 1).
Andre sager henlagdes efter § 54 til Erstatningsrådet (under Socialministeriet).
Erstatningerne for løssøreskade inden for denne sidste gruppe afvikledes af prak-
tiske grunde gennem Krigsforsikringen for privat indbo m. v. Der er herfra
afleveret 5 kasser kartotek kort, 71 pk. sager og 2 bd.

Fordelingsnævnet

I henh. t. lov nr. 242 af 10. juni 1960 § 10 nedsattes et nævn til fordeling af 16 millioner DM (ca. 26 mill. kr.) som ydelser fra Forbundsrepublikken Tyskland til danske, der var blevet ramt af nationalsocialistisk forfølgelse. Fordelingsnævnet bestod af en formand og 2 medlemmer, alle beskikkede af Socialministeriet.

Selv om fordelingsnævnet endnu april 1963 ikke var ophævet (jvf. lovens § 11, stk. 4), kunne dets sager (nr. 1–9918), stencilerede mødereferater og indstillinger samt brevkopier afleveres i sommeren 1963. To dertil hørende kartoteker vil indtil videre blive opbevaret i Socialministeriet.

Ankenævnet i henh. t. lov af 10. juni 1960

De af fordelingsnævnet i henh. t. lov nr. 242 af 10. juni 1960 truffne afgørelser af ydelser og godtgørelser kunne efter lovens § 10, stk. 2, indbringes for et ankenævn bestående af en dommer som formand og 2 andre medlemmer, alle beskikkede af socialministeren.

Ankenævnets arkiv ventes i hvert fald delvis afleveret til Rigsarkivet i 1963.

Opfyldning af tankgrave

Ved lov nr. 324 af 7. juli 1945 ang. opfyldning af tankgrave m. v. bestemtes det, at de af tyske myndigheder anlagte tankgrave, skyttegrave, pigtrådsspærringer, telefon- og telegrafledninger o. l. skulle nedlægges ved statens foranstaltning, således at den oprindelige tilstand så vidt muligt genoprettedes. Undtagelsesvis kunne dog anlæg bevares. Fortrinsvis skulle arbejderne udføres som beskæftigelsesforanstaltninger.

Der førtes en særlig tankgravsjournal; kopier af udgåede skrivelser er indbundet 1945–50, men uindbundet derefter. Dette materiale og 35 pk. tankgravssager er afleveret.

Interneringslejrene i Horserød og Frøslev

Rigsarkivet har længe forgæves eftersøgt forskelligt materiale fra disse to lejre, hvorfra det vidstes, at der i hvert fald i Frøslevlejren ved den danske lejrledelses foranstaltning var oprettet regulært »folkeregister« med notater om af- og tilgang. Fortegnelser og kartoteker overførtes – har det nu vist sig – efter befrielsen til Politiets Efterretningstjeneste, hvor Rigsarkivet i sept. 1963 konstaterede deres tilstedeværelse; her findes også det tyske lejrarkiv. Materialet kan ventes overført til Rigsarkivet. Fra overlæge Poul Kirketerp, Horsens, er modtaget et kartotek med journalkort over Frøslevlejrens patienter 1943–45.

Arbejds- og forligsnævnet

I henhold til lov nr. 478 af 14. sept. 1940 oprettedes et arbejds- og forligsnævn, hvis medlemmer udnævntes af arbejdsministeren, til at træffe afgørelse i indankede spørgsmål vedr. overenskomstmæssige løn- og arbejdsforhold, ligesom det kunne være rådgivende for arbejdsministeren i forelagte beslægtede spørgsmål. Loven gjaldt – med forlængelser – til udgangen af oktober 1945, da Statens Forligsinstitution igen trådte i virksomhed. Arkivalier er afleveret, men endnu uordnede.

Lønkontroludvalget

Ved lov nr. 93 af 9. marts 1943 om pris- og lønkontrol med visse arbejder for udenlandsk betaling nedsattes et udvalg med den opgave i tvivlstilfælde at afgøre, hvilken løn der skulle betales ved de pågældende arbejder (for Værnemagten). Udenrigsministeriets kommitterede i industrisager førte iøvrigt kontrol med sådanne arbejder. Udvalget (5 medlemmer) nedsattes af arbejdsministeren; der er herfra afleveret 4 pk. sager.

Handelsministeriet

I 1939 oprettedes i selve ministeriet en særlig *krisejournal* begyndende med nr. 1000; sagerne samlede på faste numre, f. eks. i 1939 nr. 1004: Prisfordyrelse og vareåger; 1005: Krigsforsikring for varer; 1006: Hamstring; 1007: Kriseforanstaltninger på Bornholm; 1008: Kriseforanstaltninger på Færøerne; 1026: Begrænsning af adgangen til udbetaling af udbytte og tantième i aktieselskaber.

Mange enkeltsager er kasseret, men alle sager af principiel eller almindelig karakter skulle være bevaret.

Efter 29. august 1943 indrettedes en særlig *U-journal* for undtagelsestilstands-sager, begyndende med nr. 1, men kun fortsættende til nr. 120. I denne journal er nr. 500 ændret til en særlig *S-journal* (for Silkeborgsager), der dog kun omfatter nr. 1–12. Iøvrigt må også henvises til ministeriets almindelige journaler.

For *søfartssagerne* førtes særlige journaler begyndende med nr. 3000, ligeledes med faste numre, f. eks. 1939 ff. 3002: Søulykker som følge af krigsbegivenheder; 3010: Foranstaltninger foranlediget af den tyske besættelse; 3014: Lån til danske søfolk ombord i danske, af fremmede stater rekvirerede skibe; 3017: Hædersgaver. Krigen 1939–45; 3020: Erstatning for ejendele til pårørende efter omkomne søfolk; 3021: Afvikling. Tilbagegivelse af beslaglagte skibe etc. Også i søfartssagerne er der foretaget kassationer; der er dog også her lagt vægt på, at materiale, der giver væsentlige oplysninger om dansk skibsfart udenfor afspærringen, bevares.

Handelsministeriet har i oktober 1950 udgivet »Fortegnelse over krigsforliste og krigshavarede danske skibe 3. september 1939–31. december 1949«, der

iøvrigt henviser til den af ministeriet hvert år udgivne »Dansk Sø-Ulykke Statistik«.

Se iøvrigt: H. C. Røder: De sejlede bare . . ., 1957.

Diverse

Handelsministeriet har desuden afleveret departementschef H. Jespersens officielle notater vedr. departementschefsmøderne august 1943–maj 1945 (1 bd.) og en pakke med en næsten komplet samling af de gennem udenrigsministeriet udfærdigede stencilerede referater fra nævnte møder.

Direktoratet for Vareforsyning

Dette direktorat oprettedes ved bekendtgørelse nr. 429 af 10. august 1940 for at bistå ved administrationen af bestemmelserne i lov nr. 406 af 3. august 1940 om erhvervsøkonomiske foranstaltninger; det fortsatte den i 1932 oprettede Valutacentrals virksomhed.

Af direktoratets meget omfattende arkiv er – på nær prøver og enkelte særlige grupper – stort set alle enkeltsager kasseret. Om direktoratets almindelige virksomhed kan henvises til de af samme udgivne trykte fremstillinger: »Krigens Virkninger på Danmarks Økonomi 1939–41 særlig med henblik på Forsyningsforhold og Beskæftigelse« (Kbh. 1942) og »Vareforsyning og Varefordeling under den tyske Besættelse« (Kbh. 1948). Af de store arkivalierækker må for krigsårene henvises til »Beretninger over import og eksport til brug for handelsministeriet og Rigsdagen« (bd. 80–104); denne samling kompletteres af rækken »Bestyrelsesmøder« (hvori dagsordener for disse møder (bd. 18–32)), der suppleres af samlingen »Exportkontingenter« 1940 ff. (løbenr. 349–57), Referater af samrådsmøder« begyndende 12/8 1940 (løbenr. 197–200). Direktørens meddelelser til nærmeste medarbejdere indeholdes i »Meddelelser inden for kontoret« (løbenr. 281–95), mens mere almindelige instrukser til *alle* medarbejdere må søges i »Dupliserede meddelelser til kontoret« (løbenr. 271–75). Herudover findes dog også andre pakker med mødereferater, således i Forkontorets arkiv »Referater af kontormøder 1940–47« (3 pk.) »Samrådsmøder hos departementschefen 1940–45« (2 pk.), »Direktørens notater fra samrådsmøder« (1 pk.) o. a.

I Sekretariatets arkiv findes bl. a. referater af de dansk-tyske regeringsforhandlinger under krigen 1940–45, referater af kontormøder, samrådsmøder og møder i Vareforsyningsrådet.

Kontoret for tyske efterladenskaber har i sit arkiv bl. a. anmeldelser af sådant materiale; kontorets akter er delvis henlagt efter politikredse.

Fra de enkelte nævn, der administreredes under direktoratet (bl. a. Benzin-nævnet, Brændselolienævnet, Fedtnævnet og Fedtcentralen, Hudenævnet) er afleveret de mere centrale dele af arkiverne, mens enkeltsager er kasseret. Blandt det bevarede er mødereferater. Fra Juridisk afdeling er hele arkivet foreløbigt

bevaret. I duplikeringsafdelingens arkiv er opbevaret et eksemplar af hver duplikeret formular.

I en af direktør Erik Lindgren dannet samling af sager af fortrolig karakter findes bl. a. akter vedr. Deutsch-dänischer Regierungsausschuss, »Ergebnisse der deutsch-dänischen Besprechungen über die beabsichtigte Aufwertung der dänischen Krone Januar 1942«, »Bemærkninger ang. værnemagtsarbejder 1942«, »Prekære tyske sager«, »Erstatning til Marinen«, Redegørelse fra admiral H. Rechnitzer 1940, »Bemærkninger til regeringen« af B. Gloerfeldt-Tarp, Jørgen Pedersen, F. Zeuthen august 1940.

Ovenstående oplysninger, der bygger på de modtagne fortegnelser over arkivet, giver kun et rent overfladisk indtryk af det meget store materiale, der findes heri til belysning af krigstidens økonomisk forhold. Interesserede forskere må indtil videre henvises til de omtalte fortegnelser.

1963 modtoges en efteraflevering af tilladelser til og opgørelser over danske firmaers arbejder for den tyske værnemagt her og i udlandet (A- og B-sager) samt for civilforsvaret (Y-sager) med angivelse af anvendt materiale).

Revisionsudvalget for tyske betalinger

Ved lov nr. 330 af 12. juli 1945 bemyndigedes handelsministeren til at gennemføre en revision af den fortjeneste, som personer, firmaer o. l. havde haft som leverandører efter 9. april 1940 ved for tysk regning at have leveret varer o. l., udført entreprenør- eller byggearbejder, transporter og reparationer eller virket som agenter. Til at foretage revisionen nedsattes et udvalg, hvis formand blev afdelingschef i DSB Axel Odel, som 1/7 1947 afløstes af bankinspektør Arne Eken. Udvalget overtog ved sin oprettelse det personale, der var knyttet til Udenrigsministeriets kommitterede i industrisager's kontor i Aarhus og København, og havde også selv kontorer i Århus, der omfattede en entreprenørsagsafdeling, ophævet 1948, og en afdeling for kørselssager, fra 1/7 1950 overflyttet til Prisdirektoratet, der allerede tidligere havde behandlet bl. a. netop den meget omfattende gruppe sager vedr. vognmandskørsel for tysk regning.

Det grove værnemageri omfattedes af de to tillægsstraffelove, lov nr. 259 af 1/6 1945 (med ændring ved lovebekendtgørelse af 6/7 1946) og lov nr. 406 af 28/8 1945; herunder faldt utilbørligt samarbejde med værnemagten i erhvervs-mæssig henseende.

Under loven af 12/7 1945 faldt inddragelse helt eller delvis af fortjeneste opnået ved andet erhvervmæssigt samarbejde med besættelsesmagten. Reglerne herfor fastsattes i to nye love (der ikke juridisk betragtedes som straffelove!). Under den ene af disse (lov nr. 500 af 9/10 1945 om tilbagebetaling af fortjeneste ved erhvervsvirksomhed m. v. i tysk interesse (tilbagebetalingsloven)) faldt virksomheder oprettet, omdannet eller udvidet efter 9/4 1940 m. henblik på arbejde for tysk regning samt virksomheder, hvis gennemsnitlige tyske omsætning havde været mer end dobbelt så stor som den gennemsnitlige omsætning i indtil

de 3 sidste regnskabsår før 9/4 1940. – Under den anden lov (lov nr. 499 af 9/10 1945 om avancebegrænsning vedr. visse leverancer og arbejder m. v., omfattet af lov nr. 330 af 12/7 1945 om revision af visse tyske betalinger (*avancebegrænsningsloven*)) kom de øvrige virksomheder, der havde haft tyske mellemværender. Denne revisionslovgivning suppleredes siden ved lovene nr. 399, 400 og 401 af 12/7 1946, der bl. a. gav handelsministeren ret til at indsætte administratorer til midlertidig forvaltning af beslaglagte formuer og virksomheder og bestemte, at revisionsudvalgets afgørelser skulle træffes ved en af grunde ledsaget kendelse.

Revisionsudvalgets arbejdsmateriale kan fordeles i følgende hovedgrupper:

- 1) Oplysninger indhentet af Udenrigsministeriets kommitterede i industrisager, der havde kontrolleret avancerne ved industrileverancer og entreprenørarbejder, og i samme ministeriums kontor for særlige handelssager, der havde meddelt tilladelse til salg til værnemagten.
- 2) Materiale fra Danmarks Nationalbank, der havde kontrolleret betalinger over dansk-tysk clearing og af checks, trukket af værnemagten.
- 3) De ved Handelsministeriets bekendtgørelse nr. 391 af 10. august 1945 (jvf. tillæg i bekendtgørelse nr. 516 af 16. oktober s. å.) indkaldte anmeldelser af visse tyske betalinger.
- 4) Materiale fra efterladte tyske og andre arkiver: I København beslaglagdes en del af Rüstungsstabs arkiver, men akter vedr. besættelsestidens første år fandtes ikke. I Jylland lod Århus-kontoret i forbindelse med Modstandsbevægelsens ledelse straks 5. maj i samtlige jyske og fynske byer indsamle materiale, hvoraf dog en del allerede var blevet ødelagt. Senere fandtes ved politiets hjælp i baraker eller nedgravet på flyvepladserne supplerende arkivalier, især vedr. tyske byggearbejder, herunder vognmandskørsel. I alt vejede det tyske materiale 90–100 tons. Materiale, som revisionsudvalget ikke selv skulle benytte, oversendtes til politimyndighederne.
- 5) Fra politiet modtagne enkeltsager, der ikke kunne pådømmes efter straffeloven.

Fra revisionsudvalget er i 1961 afleveret af Udenrigsministeriets kommitterede i industrisagers arkiv: 38 bd. kopibøger, 3 pk. m. Århus-afdelingens kopier, 1 pk. m. mødereferater, 8 journaler (i 1 pk.), 8 pk. m. Rüstungsstabslister, 4 pk. m. akter vedr. forretningsgangen, 30 pk. vedr. leverandører opdelt efter virksomheder (udtagne prøver, idet det øvrige materiale med rigsarkivarens tilladelse er kasseret) og diverse korrespondance (1 pk.). Der er meddelt tilladelse til kassation af det hos den kommitterede udarbejdede kartotek over leverancer til Værnemagten, da de heri indeholdte oplysninger skulle kunne dækkes af udvalgets kartotek.

Af udvalgets egne arkivalier er modtaget 41 kartoteksskuffer med registre, kopibøger for udvalgsmøder 43 bd., kopibøger for udgået post 102 bd., journaler for udvalgssager 1 pk., journaler over indgået post 17 bd., journaler over udgået post 12 bd., 4 pk. med principielle sager nr. 1–130 (fortegnelse herover i Rigs-

arkivet), 844 pk. med sager henlagt i forsk. grupper (omfangsrigest er her grupperne entreprenør- og byggesager, industri- og håndværksleverancer, handels-sager og vognmandssager; af de mindre grupper kan nævnes: Tysk krigstjeneste, tyske privatskoler, forfatterhonorarer).

Af det til revision indsamlede materiale var tidligere afleveret: Tyske regnskabsbøger nr. 1–498 og 1 pk. m. tilsvarende unummerede; dette materiale er overordentlig blandet, spændende fra egentlige regnskaber til portobøger, fortegnelser over tegninger, vagtbøger; en væsentlig del deraf vedrører Organisationen Todt. Over disse protokoller findes i Rigsarkivet en foreløbig udarbejdet liste. Til protokollerne slutter sig bl. a. 10 pk. papirer vedr. »Bauleitung« fra forskellige steder i Danmark samt 25 pk. tyske udbetalings-»formularer« (ordrer?). Af danske leverandørers indsendte regnskaber er bevaret regnskabsmateriale for enkelte større firmaer og 18 pk. med tilsvarende materiale for udvalgte mindre leverandører (personer og firmaer). Af det øvrige materiale har Erhvervsarkivet i Århus fået lov at udtage, hvad det måtte ønske. For kørsels-sagers vedkommende er der senere meddelt Monopoltilsynet, der havde overtaget Prisdirektoratets funktioner, tilladelse til kassation af kassebøger og bilag.

Ved bestemmelser i de ovennævnte love nr. 499 og nr. 500 af 9. okt. 1945 fastsattes, resp. i §§ 13 og 19, retten til at indbringe af revisionsudvalget truffne afgørelser for *Ankenævn*. Der er afleveret 7 pk. (352 sager) ankesager efter avancebegrænsningsloven, 23 pk. (1072 sager) efter tilbagebetalingsloven.

Om revisionsudvalgets og ankenævnets virksomhed m. v. giver en af revisionsudvalget udarbejdet, stencileret beretning for tiden 1/8 1945–31/3 1959 en værdifuld oversigt.

Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom

Allerede ved bekendtgørelse nr. 314 af 2. juli 1945 var det bestemt, at al her i landet værende ejendom, der 5/5 1945 eller på noget tidspunkt derefter var i tysk eller japansk eje, skulle anmeldes til Direktoratet for Vareforsyning (jvf. den trykte »Fortegnelse over herboende tyske statsborgere januar 1946«). Ved lov nr. 132 af 30. marts 1946 konfiskeredes tysk og japansk ejendom, og der oprettedes en midlertidig stilling som kommissarius, til hvis bistand et 5-mandsnævn nedsattes. Til kommissarius overgik de i henh. til ovennævnte bekendtgørelse af 2. juli 1945 indgåede anmeldelser og anmeldelser sket i henh. t. handelsministeriets bekendtgørelse nr. 673 af 27. december 1940 om anmeldelse af og disposition over fremmed her i landet værende ejendom. Ved lov nr. 146 af 13. maj 1959 nedlagdes stillingen som kommissarius fra 31/3 1960, og efter denne dag udøvedes de kommissarius tillagte funktioner af handelsministeren.

Ved 1946-lovens § 7 nedsattes et nævn (Konfiskationsnævnet) på 5 medlemmer, til at bistå kommissarius med tilrettelæggelse af retningslinierne for realisation af ejendom og ved dens § 5 et nævn (Dispensationsnævnet) på 7 medlem-

mer, der kunne indstille til ministeren at fritage for konfiskation. Ved samme lov § 20, stk. 4, nedsattes et udvalg på 6 medlemmer til at træffe bestemmelser ang. realisering af overtagne patenter m. v.

De store og til dels historisk værdifulde arkiver, der er dannet ved kommissarius' og nævnenes virksomhed, kan – med undtagelse af journalerne og kartotekerne – ventes afleveret i marts 1964.

Fragtnævnet

Ved lov nr. 287 af 2. september 1939 om ekstraordinære foranstaltninger vedr. skibsfarten oprettedes et fragtnævn med en af kongen udnævnt formand og 9 andre af handelsministeren udnævnte medlemmer. Nævnet skulle bistå ved tilvejebringelsen af skibsrum til for landet nødvendige tilførsler, føre tilsyn med fragtf forholdene og skibsfartens udvikling samt bistå rederne m. h. t. ordningen af befragtningsforhold. Det var bl. a. bemyndiget til at pålægge rederne at gøre indberetning om skibes positioner og rejser og kunne pålægge samme at foretage bestemte rejser til fastsatte fragtrater.

Loven, der først kun gjaldt til 31. marts det følgende år, forlængedes siden ved lov nr. 116 af 30. marts 1940, ved lov nr. 481 af 14. september 1940 o. s. v. Efter sidstnævnte lov medvirkede nævnet også ved afslutningen og administrationen af handels- og skibsfartsaftaler og ved at forebygge en uheldig udvikling af fragtf forhold og af skibsfartens forhold i det hele. Nævnets virksomhed ophørte ved udløbet af lov nr. 107 af 23. marts 1948, d. v. s. med udgangen af marts 1949. Ved lov nr. 356 af 20. juli 1945 var nævnet bemyndiget til at iværksætte foranstaltninger, der forudsattes ved Danmarks tiltrædelse af den i London 5. august 1944 undertegnede internationale aftale ang. principperne for en fortsættelse af samordnet kontrol med handelsskibsfarten. Dette samarbejde foregik gennem U.M.A. (United Maritime Authority), og Fragtnævnet oprettede derfor nu særlige kontorer i London og i New York.

Fragtnævnet havde således vidtgående beføjelser; dets meget omfattende arkiv (926 pk.) er f. t. (1963) endnu fuldstændigt bevaret, men kassationer søges gennemført af for forskningen værdiløse rækker, herunder korrespondance vedr. kontrol med olietildelinger og indtjent valuta. Af det, der ønskes bevaret, kan nævnes journaler, kartoteker, udg. brevkopier, generel korrespondance, skibsmapper (÷ valutamapper), diverse grupper af sager vedr. U.M.A.-samarbejdet, vedr. udlejninger (bl. a. til tyskerne, bjergninger (også oplysninger om nedstyrkede engelske fly)). Protokoller over forhandlinger i nævnets møder (5 bd.) er afleveret sept. 1963, desuden er bevaret en pakke med direktøren for nævnet, T. C. Christensens papirer vedr. møderne til 31/7 1942.

Litt.: H. C. Røder: De sejlede bare . . ., 1957, 43 f., 48, 376–78.

Fragtankenævnet

Ved lov nr. 481 af 14. september 1940 om ekstraordinære foranstaltninger vedr. skibsfarten indførtes et ankenævn, for hvilket Fragnævnets afgørelser kunne forlanges forelagt. Ankenævnet, der bestod af en formand og to andre medlemmer udnævnt af handelsministeren, afgav indstilling til denne, der traf endelig afgørelse i sagerne. Formand for ankenævnet var afdøde retspræsident L. N. Hvidt, fra hvis bo 2 pk. sager er afleveret. Ankesagerne findes journaliseret i Handelsministeriets søfartsjournal (nr. 3006 A).

Udligningskassen af 27. juni 1940

Kassen er oprettet i henh. t. bekendtgørelse nr. 341 af 27. juni 1940 ang. handel med kul, koks og cinders m. v., hvorefter der til udligning af fragter m. v. ved indførsel af kul o. l. oprettedes en udligningskasse. Den lededes (§ 7) af en bestyrelse bestående af et af Fragnævnet og et af Danske Kulimportørers Fællesrepræsentation udpeget medlem, hvortil kom et eller flere medlemmer udnævnt af handelsministeren.

Næsten hele arkivet er kasseret af Direktoratet for vareforsyning. Visse protokolrækker er bevaret, således afskibningsjournaler, kassejournaler, hovedbøger, refusionsjournaler, oversigter over indtægter og udgifter etc. Af korrespondance-sager er kun enkelte pakker bevaret, således skibsmapper vedr. Værnemagten (3 pk.) og 6 pk. med diverse 1940–45, deriblandt sager vedr. opfiskede, havarede og forliste ladninger.

Litt.: H. C. Røder: De sejlede bare . . ., 1957, 48 f.

Krigsforsikringen af løvsøre i handels-, håndværks- og industrivirksomheder

Denne forsikring stiftedes ved lov nr. 172 af 12. april 1940, der ændredes ved lov nr. 210 af 29. april s. å. og ved lov nr. 345 af 8. juli 1943, jvf. lovbekendtgørelse nr. 367 af 20. juli d. å. Forvaltningsnævnet herfor nedsattes af handelsministeren ved bekendtgørelse nr. 302 af 3. juni 1940; dets formand blev professor Kr. Sindballe. Nævnet har afleveret 1 m journaler, 17 m skadesager samt kartoteker over skaderne. Inden afleveringen er alle skadesager med erstatningsbeløb på under 5000 kr. dog kasseret; men det gælder her som for de efterfølgende krigsforsikringer, at alle skader kan findes i kartotekerne og i journalerne. Der var anmeldt ca. 23.000 skader, hvoraf ca. 15.000 anerkendtes til et samlet erstatningsbeløb på 210 millioner kroner. Inden for denne krigsforsikring falder mange sager, der må skønnes at være af historisk interesse, da de var fremkaldt af sabotage- og schalburgtagehandlinger. Det må bemærkes, at Rigsarkivet, da kassationerne fastlagdes, udtrykkeligt ved denne og ved de andre krigsforsikringer foruden generelle sager vedr. nævnenes oprettelse, virksomhed og afvikling, alle normgivende sager og alle vigtigere sager, der har været indbragt for retten, fra kassation har undtaget alle sager, der har særlig historisk interesse, herunder vedr. sabotage, schalburgtage samt luftbombardementer.

Krigsforsikringen af havne

Denne forsikring stiftedes ved lov nr. 110 af 18. marts 1941. Forvaltningsnævnet herfor nedsattes af handelsministeren ved bekendtgørelse nr. 219 af 30. april s. å. Formand: professor Sindballe. Alle arkivalier (2½ m) herfra er bevaret, da vurderingsskemaer med bilag giver mange oplysninger om anlæggenes alder, kvalitet o. l.; i materialet mange planer og kort.

Krigsforsikringen af elektriske luftledningsanlæg for stærkstrøm

Denne forsikring stiftedes ved lov nr. 281 af 30. juni 1941. Forvaltningsnævnet (formand: professor Sindballe) nedsattes af handelsministeren ved bekendtgørelse nr. 350 af 28. juli 1941. Arkivalierne fylder ca. 3 m; vurderingsskemaer giver værdifulde oplysninger om ledningsanlæggenes udstrækning og tilstand o. 1943.

Krigsforsikringen af privat indbo

Denne forsikring er stiftet ved lov nr. 218 af 30. april 1940, der ændredes ved lov nr. 261 af 24. juni 1942, ved lov nr. 346 af 8. juli 1943 (se lovbekendtgørelse nr. 369 af 20. juli d. å.) og ved lovanordning nr. 51 af 21. febr. 1945. Forvaltningsnævnet herfor nedsattes af handelsministeren ved bekendtgørelse nr. 301 af 3. juni 1940; formand blev også her professor Sindballe. Nævnet har afleveret 2 m journaler, 11 m skadesager samt kartoteker over skaderne. Inden afleveringen er alle skadesager med erstatningsbeløb på under 2000 kr. kasseret. Der var anmeldt ca. 46.000 skader til et samlet beløb af 31 millioner kr.

Krigsforsikringen af landbrugets løsøre

Denne forsikring stiftedes ved lov nr. 286 af 30. maj 1940, der siden ændredes ved lov nr. 262 af 24. juni 1942 og lov nr. 347 af 8. juli 1943 (jvf. lovbekendtgørelse nr. 368 af 20. juli d. å.) samt lovanordning nr. 51 af 21. febr. 1945. Forvaltningsnævnet herfor nedsattes af handelsministeren ved bekendtgørelse nr. 340 af 26. juni 1940. Formand blev også her professor Sindballe. Nævnet har afleveret 5 m arkivalier foruden kartoteker. Sager med erstatningsbeløb på under 2000 kr. er kasseret. Der var anmeldt ca. 9.100 skader, hvoraf ca. 3.000 anerkendtes; den samlede udbetaling var ca. 4 millioner kr.

Krigsforsikringen af landbrugsjord

Denne forsikring oprettedes i henhold til lov nr. 280 af 30. juni 1941 af handelsministeren og forvaltedes under Krigsforsikringen af landbrugets løsøre. Sager vedr. tysk benyttelse af landbrugsjord (herunder også sagerne vedr. tankspæringer) er undtaget fra kassation. De af forsikringen afleverede arkivalier fylder 3 m foruden kartoteker.

Krigsforsikringen af skibe

Grundlaget herfor er lov nr. 183 af 4. maj 1939; en særlig afdeling for danske fiskefartøjer oprettedes ved bekendtgørelse nr. 278 af 30. august 1939. Forsikringsvirksomheden trådte i kraft 1. sept. s. å., jvf. kgl. anordning nr. 283 af 1. sept. d. å. Loven ændredes siden, således ved lov nr. 27 af 27. jan. 1943, lov-anordning nr. 522 af 17. dec. s. å., lovanordning nr. 372 af 16. dec. 1944 og lov nr. 597 af 21. dec. 1945.

Forsikringen er endnu i virksomhed og dens arkivalier ikke afleveret.

Litt.: H. C. Røder: *De sejlede bare . . .*, 1957, 40–42.

Krigsforsikringen af lystfartøjer

Ved lov nr. 354 af 1. juli 1940 stiftedes krigsforsikringen af lystfartøjer; dens anliggender skulle varetages af Krigsforsikringen af danske skibe (s. d.).

Krigsforsikringen af varer og fragt

Dansk Krigs-Søforsikring for Varer stiftedes ved lov nr. 184 af 4. maj 1939, jvf. iøvrigt lovanordning nr. 371 af 16. dec. 1944 og lov nr. 598 af 21. dec. 1945.

Forsikringen, der endnu er i virksomhed, har ikke afleveret arkivalier til Rigsarkivet.

Direktoratet for Statens skibstilsyn

Sagerne (o. 10 pk.) vedr. bygning af og tilsyn med de såkaldte »Hansaskibe«, der byggedes for »Aktieselskabet af 6/2 1943« er endnu ikke afleveret.

Ministeriet for offentlige arbejder

Ministeriets egne arkivalier er afleveret for besættelsesårene.

Generaldirektoratet for statsbanerne

Der er normalt ikke afleveret arkivalier så langt ned i tiden. Modtaget er dog bl. a. en håndskreven fortegnelse over jernbanesabotager i Danmark 1942–45; den er hovedsagelig ført på grundlag af indkomne telegrafiske indberetninger til generaldirektoratet fra 1. distrikt (for Sjælland-Falster) og 2. distrikt (for Fyn og Jylland).

Undervisningsministeriet

Dette ministeriums journalsager henlagt på nummer er efteråret 1963 blevet afleveret for besættelsesårene.

Desuden er fra ministeriet 1957 modtaget 1 pk. med stile, skrevet 1946–47 af tyske flygtningebørn i Skovbylejren.

Statsradiofonien

Ved aflevering i 1959 modtoges bl. a. korrespondancesager fra Foredragsafdelingen og Dramatisk-litterær afdeling; der er imellem Foredragsafdelingens »løse korrespondance« materiale fra krigsårene; fra Presseafdelingen er afleveret 4 pk. m. tysk inspirerede manuskripter, hvorimod rækkerne af journaler og radio-rådets kopier kun går til og med 1938. De fleste arkivalier fra besættelsestiden er således endnu ikke afleveret til Rigsarkivet.

Kommissionen for det højere danske skolevæsen i Sverige; Den danske skole i Lund; Den danske skole i Göteborg

Disse skoler oprettedes i november 1943 i Sverige for danske flygtningebørn og afsluttede deres virksomhed 1945. Skolerne lededes henholdsvis af cand. mag.erne Ruth Lachmann og Gudrun Henriques; der afholdtes ved dem mellemskole-, real- og studentereksamen. Ved bekendtgørelse nr. 92 af 12. marts 1946 bestemtes, at de ved skolerne afholdte eksaminer skulle have samme gyldighed som tilsvarende eksaminer beståede ved eksamensberettigede skoler i Danmark (Litt.: Per Møller og Knud Secher: *De danske Flygtninge i Sverige, 1945*, 157–65. »Og Hverdagen skiftede – Skolen i de onde Aar«, red. af Inger Merete Nordentoft og Aage Svendstorp, 1946, s. 111–35; *Den danske Skole i Lund 15. November 1943–9. juni 1945*, Lund 1945 (skoleprogram).

Arkivet, der består af 49 bd. og 29 pk. eller æsker, er afleveret 1946 af undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, men nogen fortegnelse over det medfulgte ikke, ligeså lidt som det modtagne endnu er blevet registreret.

Der forefindes for kommissionens vedkommende forskellig korrespondance (dens formand var professor, dr. Frantz Blatt); for skolerne kartoteker over forældre og elever, skemaer m. v. vedr. optagelsesprøver og eksaminer, lærerrådsmøder, korrespondance m. v.

Enkelte pakker med arkivalier herfra beror endnu hos undervisningsinspektøren; men ventes snarest afleveret.

Arkiver af privat proveniens

Det danske råd i London (The Danish Council)

Rådets arkiv, der er afleveret 1946–55, er indtil 1970 kun tilgængeligt med rigsarkivarens tilladelse. Sekretariatets og Informationskontorets arkiv er ret velbevaret; Rekruteringskontorets og de fleste udvalgs arkiver synes kun delvis bevaret, mens nogle udvalgsarkiver helt mangler, måske fordi de aldrig har eksisteret.

Over arkivet findes i Rigsarkivet en fortegnelse påbegyndt af Aage Rasch, men fortsat og fuldført af Holger Friis Johansen.

Fra det samlede råd med dets arbejdsudvalg og sekretariat er afleveret en protokol over deltagerne i rådets møder 1941–45 og en forhandlingsprotokol for samme tidsrum. Et bind indeholder referater 1940–45 af arbejdsudvalgets og et lovudvalgs møder; det suppleres af to bind forhandlingsprotokoller 1941–45. 2 pk. indeholder rådets cirkulærer m. v. Rådets alm. korrespondance, ordnet efter brevskrivere, fylder 49 pk. for årene 1940–45, men for 1945 mangler det meste af denne korrespondance. En gruppe særlige sager 1940–45 fylder 8 pk., heriblandt korrespondance med danske i fremmede verdensdele. Som enkelte rådsmedlemmers korrespondance er henlagt 4 pk. (K. G. Anker-Petersens, Leif Gundels, Krøyer-Kielbergs, Christmas Møllers og Anker Svarts), men det er nødvendigt også at undersøge de af nogle af de pågældende personer afleverede privatarkiver. Under diverse sekretariatssager findes bl. a. lister over danske i England.

Fra Rekruteringskontoret er afleveret nogle pakker med korrespondance, lister og kartotekskort; hertil slutter sig en pakke med dr. Oskar S. Nordlands korrespondance vedr. rekruteringen i Canada.

Fra Informationskontoret og Free Danish Publishing Company er bevaret en møde- og referatprotokol 1940–45 med 7 pk. korrespondance ordnet efter brevskrivere, hertil slutter sig forskellig anden korrespondance vedr. udgivelsen af »Frit Danmark« og andre publikationer, afholdelsen af foredrag, udstillinger m. v. Informationskontorets oplysningsmateriale (modtagne tryksager, afskrift af egne cirkulærer o. l.) udgør 4 pk., kontorets avisudklip 10 bd., billedstof fra dets publikationer 1 pk, materiale og manuskripter til danske udsendelser i BBC (4 pk.) og til dansk radioavis i Sverige (1 pk.); her findes også et eks. af »Frit Danmark«s dupliserede nyhedsoversigt på dansk 1942–43 (1 pk.) og andet informationsmateriale.

Fra andre udvalg under rådet er modtaget enkelte arkivpakker, således fra finansudvalget, fiskeriudvalget, jagerfondsudvalget, mødeudvalget, de søfarendes udvalg og velfærdsudvalget.

Arkivalier fra besættelsestiden

Regionsarkiver m. v., beretninger o. l.

Diverse direkte til Rigsarkivet indsendte beretninger (1 pk.).

Danske søfolks beretninger, afleveret gennem arkivar Knud Prange (1 pk.).

Modstandsbevægelsens Region II's arkiv (1 pk.), afleveret af forsvarsministeriet.

Modstandsbevægelsens Fyns ledelses (Region IV's) arkiv (3 pk.), afleveret af grosserer Hans Muus, Odense.

Arkiver og beretninger fra modstandskampen på Bornholm (kopier efter originaler i Bornholms museum) (1 pk.).

Arkiv for Ringsted bykomité (1 pk.), oversendt fra Landsarkivet for Sjælland.

Arkiv for frihedsrådets lokalkomité for Saks b ng (1 pk.), oversendt fra Landsarkivet for Sjælland.

Livgarden under besættelsen 1940–45, af oberstløjtnant Th. Thaulow (1 pk.).

Arkivalier vedr. 0.2 (Slotsholmsdetachementet og Amalienborgstyrken 1945) (2 pk.), afleveret af oberst Thygesen.

Beretning om modstandsbevægelsen i Frederiksborg amt (1 pk. fotokopier efter orig. i Hørsholm egns museum).

Radioreferater og situationsmeldinger m. v. 1941–45 (16 pk.).

Ritzaus Bureau: Informationstjeneste fra besættelsestiden 1942–45 (3 bd.).

Varia (1 pk.).

Udlandsdanskernes foreninger

Den danske klub af 1944 (Malm –Lund): Diverse papirer (1 pk.). Afleveret af direktør H.  dum.

Den danske forening i Södertälje: Diverse papirer (1 pk.). Afleveret af grosserer Willie Lehmann.

Sammensluttede Danske Skibsofficerers Forening (i Newcastle) (Danish Merchant Navy Officers' Association, British Section; titl.: The International Mercantile Marine Officers' Association, Danish Section): Diverse arkivalier (2 bd. og 3 pk.), herimellem medlemskartotek, hovedbestyrelsens (arbejdsudvalgets) mødeprotokol 1942–45 og korrespondance 1941–45.

Anm.: Om organisationerne i England se H. C. R der: De sejlede bare . . . , 1957, 64 ff.

Danske skibsofficerers Hjælpefond i England og Nordirland: Diverse arkivalier 1941–45, herimellem bestyrelsens forhandlingsprotokol 1941–45, hovedbog 1943–45 og korrespondance 1942–45 (ialt 3 bd. og 1 pk.). Afleveret af Dansk Styrmandsforening og Maskinmestrenes Forening.

Foreningen Frit Danmark i Frankrig: Diverse 1944–50 (1 bd.). Afleveret gennem Udenrigsministeriet.

National America Denmark Association og America Denmark Relief, Inc.: Arkivalier afleveret af John Hansen, Jean Hersholt og Lennard Bech (26 pk.), herimellem korrespondance, mødereferater, medlemslister, tryksager bl. a. The Danish Listening Post 1942–45.

Anm.: N. A. D. A. stiftedes 4/5 1940 som en dansk-amerikansk fællesorganisation, der som aktive medlemmer optog dansk-amerikanske organisationer i USA og som støttemedlemmer enkeltpersoner. I 1944 indtrådte organisationen som medlem af National War Fund, hvorefter dens navn ændredes til America Denmark Relief, Inc., som opl stes 3/12 1945. Pr sident for sammenslutningen var 1940–43 John Hansen (der dog fortsatte som »direktør«), derefter Jean Hersholt.

Materiale vedr. de danske i Siam under den japanske besættelse, samlet af l jtn. Schi pffe. Afleveres 1964.

Danske organisationer til støtte for Norge

Den norske damekomité's arkiv 1943 (1 pk.).

Rigsarkivets norske kollegahjælp 1943–47 (1 pk.).

Diverse tyske institutioners arkiver

Deutscher Akademischer Austauschdienst, Zweigstelle Kopenhagen (Tyske Akademiske Kontor): Diverse papirer, bl. a. betænkninger o. a. manuskripter 1940–41 (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Deutsche Gesandtschaft, Kopenhagen: Akter vedr. danske handelsaftaler med andre lande (dr. Meulemanns papirer) 1940–42 (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Der Reichsbevollmächtigte in Dänemark: Korrespondance især vedr. lærerpersonalet ved St. Petri skole 1943–45 (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Samme (og tidl. tyske gesandtskab i Kbh.): Akter vedr. danske handelsaftaler med andre lande (dr. Hemmersams og dr. Stiers papirer) (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Samme: Cirkulærer m. v. vedr. deviseordningen mellem Tyskland og Danmark etc. 1935–43 (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Reichsstelle für Tiere und tierische Erzeugnisse: Aussenstelle Kopenhagen: Diverse korrespondance 1941–45 (1 pk.). Afleveret fra Kgl. Bibl.

Rüstungsstab (tidl. Wehrwirtschaftsstab) Dänemark o. 1940–45. Korrespondance med og vedr. danske firmaer (59 pk.). Afleveret fra 2. ekstraordinære statsadvokatur for København.

Det tyske handelskammer: Medlemskartotek (2 pk.), Danske firmaers skriftlige henvendelser om repræsentation m. v. (1 pk.), Bogholderi (kontoblade) (1 pk.). Afleveret af 2. ekstraordinære statsadvokatur for København.

Anm.: Herved 2 pakker uddrag af korrespondance og henvendelser ang. repræsentation, foretaget af det danske politi. – Andre dele af handelskammerets arkiv findes i Centralkartotekets materiale, se s. 9, mens andet igen endnu er i privat besiddelse.

Marineverpflegungsamt Kopenhagen: Lagerbøger for »Lager Kvægtorvet H.V.D. 626« 1942–45 (2 bd.); diverse andre lagerbøger 1945–46 (1 pk.). Afleveret fra Københavns kommunes folkekøkkener, Suhmsgade.

Private personers arkiver

Det bemærkes, at denne række af arkiver, hvoraf mange er små, kun omfatter *besættelsestiden* med nærmest omliggende år. Privatarkiver, der omfatter personers hele liv, må søges i Rigsarkivets *almindelige* række af privatarkiver. En fortegnelse over sådanne arkiver, hvori der findes materiale vedr. besættelsestiden, gives s. 117.

Andersen, Troels Thune, fængselsoverlæge (1 pk.)

Barfod, A., departementschef (2 pk.).

Barfoed, Knud V., optegnelser vedr. eksekutionsstedet for landssvigere (1 pk.). Forseglet.

- Bech, Marius, direktør i England (3 pk.).
- Bennike, Helge, oberst (1 pk.).
- Bennike, V., generalmajor (1 pk.). (Forseglet).
- Best, Werner, dr. (1 pk.), afleveret fra Kgl. Bibliotek.
- Boeck, Philip Levin v. Beck, pastor (1 pk.).
- Engberg, Eva, f. Hertz, frue, beretning om ophold i Theresienstadt (1 pk.).
- Geisler, Rantzau, skibsinspektør (1 pk.), afleveret af arkivar Prange.
- Gudme, Iver, forlagskonsulent (1 pk.), oversendt fra Kgl. Bibliotek.
- Heckscher, Kay, cand. polit., papirer vedr. danske søfolk og Det danske råd i London (1 pk.), afleveret af arkivar Prange.
- Heinberg, Aage, redaktør, div. korrespondance (1 pk.), fra Kgl. Bibliotek.
- Herschend, P.: Fra min silkeborgtid, maskinskrevet beretning, gave fra stiftamtmand Herschend, Vejle.
- Høeg, Carsten, professor, dr., papirer (5 pk.).
- Jakobsen, Frode, fhv. minister, beretning m. bilag, stenogrammer o. a. (1 bd., 3 pk.).
- Jensen, Ove Juel, cand. jur., »Hvad jeg oplevede«, optegnelser om oplevelser under arrestation efter 5. maj.
- Jensen, Viggo, radiotelegrafist, dagbøger m. v. (1 pk.), afleveret af arkivar Prange.
- Kehler, Henning, korrespondance med fhv. statsminister Knud Kristensen ang. Danmarks besættelse 9/4 1940, ført 1954–55 (1 pk.). Forseglet.
- Knutzen, Peter, generaldirektør, papirer, heri korrespondance med prof. Aage Friis og diverse vedr. tjenestemandssagen (3 pk.).
- Lachmann, Ruth, lektor, papirer vedr. Den danske skole i Lund (1 pk.).
- Maibøll, Christian, pens. lærer, »Minder fra den anden Verdenskrig« (1 pk.).
- Morath, Robert, tysk fregatkaptajn, redegørelse for tyskernes militære handlinger på Bornholm i foråret 1945, vedlagt amtmand P. Chr. v. Stemmanns korriigerende bemærkninger (1 pk.). Gave fra amtmand v. Stemmann.
- Pedersen, Oluf, fhv. minister, mødereferater fra 9-mandsudvalget, sen. 13-mandsudvalget 1943–45 (2 pk.). Jvf. sammes bog: Den politiske Modstand under Besættelsen (1946).
- Rohde, Gabriele, papirer (4 pk.), afleveret af godsejer Flemming Juncker.
- Rytter, Svenning, fhv. retspræsident og justitsminister, papirer vedr. retsopgøret (6 pk.), gave fra arvingerne ved fru Karen Saabye.
- Stemann, P. C. v., amtmand, erindringer om besættelsestiden på Bornholm m. v. (1 pk.). Anm.: Jvf. trykte erindringer.
- Sonne, Per, dagbog fra Vestre fængsel 1944.
- Toft, Aage, radiotelegrafist, dagbøger (1 pk.).
- Trolle, Jørgen, højesteretsdommer, dr. jur., papirer vedr. statsadvokatens historie (1 pk.). Forseglet.
- Vedel, A. H., viceadmiral, papirer (5 pk.).
- Ødum, Hilmar, direktør, papirer (1 pk.).

Privatarkiver (almindelig række) af interesse for studiet af besættelsestidens historie

Anm.: Det kan i nogle tilfælde være en skønssag, om et privatarkiv bør medtages her eller ikke, ligesom manglende kendskab til indholdet af uordnede arkiver kan bevirke, at et og andet privatarkiv er blevet overset. Endelig må det erindres, at der fremover kan ventes et betydeligt antal privatarkiver afleveret, der i større eller mindre udstrækning falder ind under den her omtalte gruppe.

Andersen, Holger, († 1961), politiker, fhv. præsident.

Brorsen, Søren, († 1961), forsvarsminister.

Christiansen, Johs., († 1962), politiker, redaktør.

Christmas Møller, John († 1948), udenrigsminister.

Elmquist, Aage Ludvig Holberg, († 1962), justitsminister.

Friis, Aage, († 1949), professor, dr. phil.

Fussing, Hans Henrik, († 1956), lektor, dr. phil.

Hansen, Johannes, († 1960), ingeniør, cand. polyt.

Holstein-Holsteinborg, Bent, († 1945), lensgreve, politiker.

Hvidberg, Flemming, († 1959), undervisningsminister.

Kjølsen, Frits Hammer, kontreadmiral.

Krag, Oluf, († 1942), fhv. minister.

Lerche, Christian, († 1957), kgl. kommissarius.

Mogensen, Jens Christian, († 1962), departementschef.

Munch, Peter Rochegune, († 1948), udenrigsminister.

Pontoppidan, Axel, († 1962), kaptajn, hærarkivar.

Pontoppidan, Frederik Carl, kommandørkaptajn.

Rechnitzer, Hjalmar, († 1953), viceadmiral.

Skov, Peter, gesandt.

Stein, Hendrik, redaktør, politiker.

Wamberg, Helge, († 1959), gesandt.

With, Erik, († 1959), generalløjtnant.

Rigsarkivets håndskriftsamling

Samlinger til besættelsestidens historie, der er grundlagt af dr. Bjørn Kornerup, består af 16 pk., heri politirapporter, situationsmeldinger, illegale blade, nazistiske propagandaskrifter o. m. a.

Kaptajn Gordon Norries samlinger til besættelsestidens historie 1940–45 (1 pk.), indeholdende trykt og stencileret materiale.

Optegnelser af viceadmiral Wenck og generalerne E. With og W. W. Prior vedr. Danmarks militærforhold (1 pk.), heri bl. a. E. With: »Militærpolitiske betragtninger sept. 1938« og W. W. Prior: »Mindeblade fra Danmarks mørkeste tid«. Med uddrag af bilag. Anm.: Maskinskrevne manuskripter. Gave fra dr. Vilh. la Cour.

Modstandsbevægelsens arkiver

Af JØRGEN HÆSTRUP

Definiton

Navnet »modstandsbevægelsens arkiver« er af praktiske grunde blevet hæftet på en stor, yderst uhomogen samling af privatarkiver og beretninger, som i årene efter 1947 til dato er tilvejebragt af og afleveret til rigsarkivet af undertegnede forfatter og – fra ca. 1956 – tillige af en række medarbejdere.

Navnet må ikke misforstås. Disse arkiver, der i dag er placeret i rigsarkivet som en helhed, har ikke nogen som helst proveniens i en sammenhængende administration for modstandsbevægelsen. Det modsatte er tværtimod tilfældet. Modstandsbevægelsens organisatoriske særkende var den vidt forgrenede decentralisation, hvor hvert modstandsorgan eller enkeltgruppe (person) af tekniske og sikkerhedsmæssige grunde søgte at indkapsle og tilskodde arbejdet mest muligt, og hvor der af de samme grunde arbejdedes med et minimum af skriftligt materiale. Hvad der trods alt affødtes og bevaredes af dokumenter, havnede isoleret hos enkeltpersoner. Da rigsarkivar Axel Linvald i 1945 rettede henvendelse til »en række af frihedsrådets medlemmer og andre af modstandsbevægelsens ledende mænd« med anmodning om overdragelse til rigsarkivet af »modstandsbevægelsens arkiver«, blev det ikke uventede hovedsvar da også, at sådanne arkiver ikke eksisterede og aldrig havde eksisteret.

Fællesbegrebet »modstandsbevægelsens arkiver« opstod derfor først, efterhånden som en bevidst opsporing af alle tænkelige spredte fragmenter af vidt forskellig proveniens, men alle hidrørende fra folk, der havde haft berøring med modstandsarbejdet, i årene efter 1947 førte til, at de akter, der kunne belyse arbejdet i modstandsbevægelsens vidt forgrenede organisation, havnede på rigsarkivets hylder.

En kort redegørelse for disse samlingers karakter og indhold skal her forsøges. Men først en indledende bemærkning. Arkiverne har som nævnt det ene til fælles, at de hidrører fra modstandsfolk. Men heri ligger ikke, at arkivernes dokumenter udelukkende belyser modstandsforhold. Besættelsestidens illegale situation medførte, at f. eks. korrespondance mellem ind-og-udland gik via modstandsbevægelsens kanaler og ofte i form af mikrofilm passerede mange mellemlid, alle illegale. Også den såkaldte »legale verden« måtte i sin korrespondance betjene sig af de illegale kanaler, og dette havde til følge, at dokumenter herfra i koncept, original, afskrift eller kopi ofte havnede i diverse modstandslederes arkivsamlinger. »Modstandsbevægelsens arkiver« indeholder

altså ikke blot akter til belysning af modstandsarbejdet og ikke blot akter, udvekslede mellem modstandsbevægelsens personer, men tillige i utalt, men stort omfang akter til belysning af almen politisk, økonomisk, retslig o. s. v. udvikling, og de indeholder akter til og fra personer, der ikke direkte tog del i modstandsarbejdet, politikere, embedsmænd, erhvervsfolk m. m.

Tilblivelse

Sammendragningen af arkiver og beretninger tog sin begyndelse i 1947. Arbejdet faldt i flere etaper og udvikledes konstant i takt med de muligheder for fremskaffelse af materiale, som viste sig. En summarisk redegørelse for tilblivelseshistorien bag denne arkivsamling forekommer derfor nødvendig.

Udgangspunktet blev to samtaler, jeg i forsommeren 1947 havde med professor Aage Friis og rigsarkivar Axel Linvald. Det stod allerede da klart, at der med hensyn til besættelsestidens historie i almindelighed og modstandsbevægelsens historie i særdeleshed eksisterede det særproblem, at normal tilgang af dokumentmateriale til rigsarkivet eller andre offentlige samlinger ikke kunne påregnes. Rigsarkivar Linvalds generelle henvendelse til visse modstandsledere havde stort set haft negativt resultat, selv om et par arkiver (Christmas Møllers og Leif B. Hendils) var indgået. Men med hensyn til modstandsbevægelsens forhold måtte man på forhånd regne med at stå overfor et »arkivalsk tomrum«. Dels var det a priori sandsynligst, at den illegale aktivitet, der i så overvejende grad havde bestemt forløbet af de fem besættelsesår, var gennemført uden at afføde skriftligt materiale, og dels ville et sådant materiale, hvis det trods alt eksisterede, være i privateje og ikke automatisk tilgå rigsarkivet. Muligheden for tilintetgørelse af eventuelt materiale måtte også tages i betragtning. At de særlige forhold også måtte have medført, at der kunne være dybe lakuner i det officielle materiale, og at der også her kunne blive tale om nødvendighed af en specialundersøgelse, stod ikke dengang klart. Vore samtaler drejede sig alene om de eventuelle forholdsregler overfor det formodede »tomrum« vedrørende modstandsbevægelsens forhold.

Min henvendelse til Friis og Linvald udsprang af almindelig bekymring over denne umulige situation, og det viste sig, at de begge delte min bekymring. Begge stillede de sig positivt overfor mine – dengang yderst vage – forslag om at søge at afhjælpe situationen. Friis erklærede at ville søge fremskaffet finansiel støtte til eventuelle undersøgelser, og Linvald gav på rigsarkivets vegne tilsagn om at ville modtage og bevare eventuelt tilvejebragt materiale.

Men hvilket materiale? Forudsætningen var jo, at et sådant materiale slet ikke eksisterede.

Inden en omtale af de oprindelige planer vil det formentlig være rimeligt kort at nævne, at problemet om fremskaffelse af historisk materiale til belysning af modstandsbevægelsens forhold – eller besættelsesforhold i al almindelighed – ved krigens afslutning var fælles for alle besatte lande, og i årene lige efter krigen indledtes overalt i disse lande et arbejde på at tilvejebringe et

rimeligt dokumentmateriale eller – hvis dette skulle vise sig ugørligt – et passende erstatningsmateriale. Arbejdet blev de fleste steder overdraget specialinstitutter med større eller mindre officiel autoritet. Dette muliggjorde en omfattende planlægning med lange tidsperspektiver og vide undersøgelsesområder. Dette internationale perspektiv stod ikke klart, da jeg førte de omtalte drøftelser med Friis og Linvald. Vi diskuterede sagen ud fra et »nødtørftssynspunkt« og uden at søge kontakt med og derigennem opnå ideer og erfaring fra kollegaer i udlandet. I første række var der udsigt til praktisk mulighed for en privat undersøgelse af en 2–3 måneders varighed.

Når et videre sigte ikke dengang kom på tale, var dette næppe uden forbindelse med hele landets politiske situation under og lige efter krigen. Mens det eksempelvis var selvfølgelig for et gaullistisk Frankrig eller et titoistisk Jugoslavien at iværksætte en dybtgående historisk undersøgelse af den »résistance«, der havde skabt et væsentligt fundament for efterkrigstidens statsstyre i de to lande, eller et sådant studium var selvfølgelig for de stater, der havde befundet sig i krig med Tyskland (Italien og Japan), og hvor derfor modstandsbevægelserne havde udgjort en integrerende del af landenes officielle militærapparat og politiske handling, meldte en sådan undersøgelse sig ikke med samme selvfølgelighed i Danmark. Modstandsbevægelsen var her i højere grad et »privatforetagende«, delvis udviklet og fornemmet som en opposition. Heri ligger ikke, at der eksisterede nogen positiv politisk modstand overfor tanken om en undersøgelse af modstandsbevægelsen, men kun, at tanken om en undersøgelse af denne art ikke meldte sig med samme selvfølgelighed, nødvendighed eller vægt, også fordi modstandsbevægelsens betydning ikke dengang var klart erkendt. Når modstandsbevægelsen ikke selv rejste problemet – og det skete ikke – manglede der i modbevægelsens år omkring 1947, hvor modstandsbevægelsen dels bagatelliseredes, dels var udsat for en almindelig nedvurdering, al baggrund for forestillinger om en storstilet, institutionel undersøgelse.

En medvirkende psykologisk årsag til at hæmme tanker om en bredt anlagt specialundersøgelse på dette felt var også det arbejde, der da var i gang i den parlamentariske kommission. Kommissionens eksistens og arbejde skabte – med urette – den forestilling, at en omfattende historisk undersøgelse af hele besættelsestidens forhold var iværksat. Offentligheden gjorde sig næppe klart, at kommissionens helt specielle kommissorium netop udelukkede en bred undersøgelse, og især at det skarpt definerede kommissorium ikke medførte nogen egentlig beskæftigelse med modstandsbevægelsens forhold. Modstandsbevægelsen var jo i rigsretlig forstand ikke under anklage, og dens forhold derfor almindeligvis udenfor kommissionens undersøgelsesområde. Kun sporadisk kommer kommissionens betænkninger ind på modstandsforhold.

Disse omstændigheder danner en del af baggrunden for den kendsgerning, at den arkivmæssige og historiske undersøgelse af modstandsbevægelsens forhold her i landet ikke fra starten kom til at bygge på en storstilet »generalplan-

lægning«, men indledtes med et privat forsøg på en improviseret nødtørftsløsning.

Min oprindelige plan, som jeg forsommeren 1947 udviklede den for Friis og Linvald, hvilede på tilfældig viden om, at der under krigen var blevet udvekslet telegrammer, breve, rapporter m. m. mellem danske modstandskredse og udlandet, specielt med den engelske organisation, »S.O.E.«, der havde til opgave at formidle Englands samarbejde med de europæiske modstandsorganisationer. Jeg gjorde derfor gældende, at det var sandsynligt, at der i England fandtes et samtidigt arkivstof, der muligvis kunne fremskaffes, og at en sådan mulighed måtte undersøges. På forhånd gik jeg ud fra den – som det viste sig berettigede – arbejdshypotese, at »S.O.E.«-organisationen måtte have haft kontakt med de væsentligste sider af dansk modstandsarbejde. Nogle »prøvende« samtaler med ledende modstandsfolk – Per Federspiel, Mogens Fog, Sten Gudme, Stig Jensen og Flemming Juncker m. m. fl. – bestyrkede denne antagelse.

Til tanken om eventuelt at fremskaffe stof ad denne vej føjede sig tanken om – som en nødløsning – at søge udarbejdet beretninger fra folk, der havde taget ledende del i modstandsarbejdet. Dette forekom fra starten en nødvendig del af alle planer, uanset hvad der måtte vise sig at være til stede og tilgængeligt i engelske arkiver. Den indledende drøftelse gik ud fra den – urigtige – forudsætning, at der selv med mulig hjælp fra engelske kilder ville vise sig at eksistere meget lidt og måske kun perifert dokumentmateriale. Især i drøftelsen med Friis spillede tanken om udarbejdelse af beretningsmateriale som den centrale opgave stærkt ind. Friis henviste med opmuntrende iver til de beretninger, han havde tilvejebragt vedrørende systemskiftet i 1901.

Arbejdet indledtes da med en rejse til London i oktober 1947, efter at der var fremskaffet orlov og midler hertil for perioden mellem efterårsferie og jul, med de to ferier indregnet i alt små tre måneder. Dette anføres til illustration af det beskedne sigte og begrænsede omfang, arbejdet da måtte have.

I London opnåede jeg en forhandling med Sir Charles Hambro, lord Selborne og general Sir Colin Gubbins. Hambro havde været en af initiativtagerne ved »S.O.E.«'s dannelse, Selborne havde som minister for økonomisk krigsførelse være organisationens chef 1942–45 og Gubbins havde 1940–45 været dens operationelle leder. Jeg fremstillede det specielle historiske problem og forespurgte, om man i England besad arkivstof og var villig til udlevering af det, i original eller kopi. Svaret var overvejende negativt. Det meste arkivstof var, erklærede man, tilintetgjort, og med hensyn til udlevering af det resterende savnedes principiel beslutning om, hvorledes man fra britisk side ville stille sig. Man anførte, at denne danske henvendelse var den første i sin art, og at man først nu blev opmærksom på det ejendommelige problem, der kunne ligge i, at en stor del af Europas historie så at sige kunne tænkes at være begravet i engelske arkiver. Man nævnede, at man forinden tilintetgørelse af store dele af materialet havde ladet udarbejde en intern rapport til brug for

War Office om samarbejdet mellem »S.O.E.« og Danmark, og man tilbød, at denne rapport, som jeg fik adgang til at gennemse og drøfte med dens forfatter, professor W. J. M. Mackenzie, i kopi kunne overgives rigsarkivet. En oversendelse til Danmark fandt sted, men derpå blev tilbuddet efter indstilling fra den britiske ambassade – men uden motivering – trukket tilbage, og en aflevering fandt aldrig sted.

En direkte dræning af engelske arkiver stødte således på principielle vanskeligheder. Alligevel blev møderne i London, der fortsattes i nogle dage, af betydning for det kommende arbejde, men forinden omtale heraf skal det kort nævnes, at det fundamentale principspørgsmål om europæiske historikers adgang til »S.O.E.«-materiale i de følgende år blev rejst gang på gang fra adskillige lande og også fra dansk side. Spørgsmålet førtes også – bl. a. i 1955 og 1956 – frem i underhuset, men indtil dato har resultatet for alle landes vedkommende været negativt. For Danmarks vedkommende nåedes dog i april 1956 et tilsagn fra Foreign Office om, at yderligere tiltagelse af materiale vedrørende danske forhold ikke ville finde sted, og vejen for senere adgang til materialet blev holdt åben. Ved et seminar i Oxford i december 1962 om Storbritanniens forhold til de europæiske modstandsbevægelser blev det dog udtrykkeligt fastslået, at en ændring i den principielle britiske holdning endnu ikke kunne forventes.

For Danmarks vedkommende har dette dog vist sig at være af underordnet betydning. Under de nævnte forhandlinger i London i 1947 lykkedes det at opnå en meget væsentlig britisk erklæring om, at alle de personer – britiske og danske – der under krigen havde arbejdet i eller i forbindelse med »S.O.E.«, var fritaget for tavshedsforpligtelse overfor det iværksatte indsamlingsarbejde, og denne erklæring muliggjorde en udstrakt interviewing af de pågældende, og – langt vigtigere – den medførte for mange beredvillighed til at oplyse og udlevere, hvad de pågældende lå inde med af samtidigt dokumentmateriale. Og her kom undersøgelsens store, positive overraskelse. Det viste sig, da der i løbet af november-december 1947 blev rettet henvendelse til en lang række tidligere modstandsfolk, at adskillige af dem ejede større og mindre dokument-samlinger, og da dette gradvis blev klart, omlagdes selvsagt undersøgelsen i forhold til de uventede muligheder, der her viste sig.

Hovedsagen blev fra nu af at sikre disse samlinger, forhandle om overgivelse til rigsarkivet, ordne og gennemgå samlingerne og søge skabt et første overblik over disses samlede indhold og omfanget af de stadigt eksisterende lakuner i stoffet. Sideløbende optoges beretninger, men der blev her rimelig mulighed for den begrænsning, at beretningsmateriale blev søgt koncentreret om forhold, hvor dokumentmaterialet ikke viste sig fyldestgørende eller helt manglede. Nogen præcis afgrænsning kunne der dog af mange grunde ikke blive tale om. Dels ændrede fundet af nye arkiver til stadighed det samlede billede, dels var det hverken med hensyn til sag eller person muligt at trække nogen som helst skarpe grænser, ligesom det i og for sig ikke var ønskeligt.

Ønskeligt havde det på dette tidspunkt været, om der var blevet iværksat en bred beretningsoptagelse på institutionel basis, men herfor savnedes alle praktiske muligheder. Arbejdet med fremskaffelse af arkiver og beretninger fortsattes ind i januar 1948, hvor en extra-bevilling på 3 uger blev fremskaffet, og derpå fortsattes det i perioden frem til foråret 1949 ved enhver lejlighed, hvor fritid eller ferier åbnede lejlighed hertil. Under de givne vilkår blev arbejdet forceret mest muligt, da det hurtigt viste sig, at en del materiale til stadighed gik tabt ved tilintetgørelse på grund af svigtende forståelse for stoffets betydning, ved »souvenirs-uddeling« eller på grund af uhensigtsmæssig opbevaring m. m.

Detaljer er det her ugørligt at gå ind på, men groft kan det siges, at den aprioriske ide om eftersøgning langs de danske »S.O.E.«-kanaler både viste sig frugtbar og samtidig umulig at fastholde. Det frugtbare lå i den omstændighed, at al dansk forbindelse med udlandet under krigen gik igennem disse kanaler, og at altså eftersøgning ad denne vej viste sig praktisk med hensyn til at findes frem til de korrespondancer ud-og-ind af landet, der eksisterede. Disse korrespondancer indeholdt imidlertid netop af samme grund også et righoldigt materiale, der ikke direkte havde med »S.O.E.« at gøre. Det kan vel udtrykkes på den måde, at »S.O.E.« både viste sig at være en vigtig kamporganisation i tæt kontakt med modstandsbevægelsen og samtidig et postkontor for det danske samfunds samlede kommunikation til de allierede gennem illegale kanaler.

En nærmere redegørelse for denne indsamlingsperiodes forløb, dens principper, praksis og resultater er her udelukket. Særligt interesserede henvises til den fremstilling, jeg har givet i min bog, »Kontakt med England«, 1954, s. 9–27. Her skal blot resumeres, at der i foråret 1949 var indsamlet, ordnet og afleveret til rigsarkivet i alt 27 arkiver og 78 beretninger. Eksistensen af andre arkiver var konstateret. Såvel arkiver som beretninger indeholdt alt, hvad der kunne skønnes at eksistere til belysning af »S.O.E.«-aktivitet indtil 29/8 1943, men indeholdt herudover en rigdom af oplysninger også om andre forhold og om den senere periode. Faktisk berørte hovedmassen af materialet perioden 1943–45.

I foråret 1949 stoppede arbejdet. Det, der ved starten var tilsigtet, forekom at være løst, så vidt de givne vilkår tillod det. Tanker om behandling af materialet forelå ikke. Formålet havde alene været materialefremskaffelse. Imidlertid modtog jeg i de følgende to år en række opfordringer til at gå i gang med en behandling af stoffet. Hovedargumentet var det, at kildematerialets egenart gjorde det yderst vanskeligt tilgængeligt, bl. a. var dele deraf på grund af kodesprog kun læseligt med specialviden. Man anså det derfor for ønskeligt, om jeg påtog mig en første bearbejdning. Disse opfordringer førte til, at jeg i 1951 påtog mig opgaven. Resultatet blev min bog, »Kontakt med England«, der udkom 1954.

Fremkomsten af denne bog resulterede i, at jeg fra mange sider, men først

og sidst fra rigsarkivar Linvald, blev anmodet om at genoptage indsamlingsarbejdet, denne gang ikke med noget specielt sigte. Opgaven skulle være at undersøge, om der måtte eksistere private arkiver til belysning af modstandsbevægelsen udover det i 1947–49 indsamlede og i givet fald søge sådanne samlinger føjet til det allerede erhvervede materiale. Desuden at søge udarbejdet yderligere beretninger, hvor sådanne måtte skønnes ønskelige. At der faktisk eksisterede yderligere dokumentsamlinger til belysning af de to sidste krigsår, var under arbejdet på »Kontakt med England« blevet mig klart, men omfang og indhold af disse samlinger var ukendt.

I sommeren 1955 blev indsamlingsarbejdet derpå påny optaget. Der blev skaffet midler til veje til en indsamlingsperiode på ét år, og i oktober 1956 kunne resultatet af denne 2. indsamlingsperiode officielt overdrages rigsarkivet. Antallet af arkiver var da steget til 55, antallet af beretninger til ca. 150. Stort set var der tale om en fordobling af materialet. Som i første periode var den oprindelige plan gået ud på først og fremmest at fremskaffe beretningsmateriale, men som i den første periode var slutresultatet blevet stærkest præget af fremkomsten af et uventet stort dokumentmateriale. Detaljer om dette indsamlingsresultat er her udelukket. Interesserede henvises til min fremstilling med arkiv- og beretningslister i min bog, »Hemmelig alliance« I, s. 13–22 samt til min redegørelse i Årsberetning for Statens almindelige videnskabsfond 1956–57.

Der er næppe grund til her at optrykke beretningslisten, hvorimod listen over de i 1956 indgåede arkiver her skal bringes:

1. Niels Bankes arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. dannelsen af modstandsorganisationen »Ringene« samt et enkelt papir fra Bankes arbejde i Frihedsrådet.

2. C. A. Bodelsens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. arbejdet i Frihedsrådet.

3. Edith Bonnesens arkiv.

Arkivet omfatter bortset fra en række tilfældigt bevarede papirer væsentligst meddelelser, der er gået over den illegale radiostation, »Minestronen«, i Sverige.

4. Poul Eduard Brandenburgs arkiv.

Arkivet omfatter papirer fra Brandenburgs arbejde som officer i »S. O. E.« i Jylland.

5. N. O. Brorlyns arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. nedkastningsarbejdet på Sjælland, i særdeleshed den sjællandske bog over modtagepladser.

6. Sv. E. Christensens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. Eureka-arbejdet i Jylland.

7. Erik Christiansens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. nedkastningsarbejdet på Sjælland, i særdeleshed den sjællandske bog over modtagepladser.

8. Vilh. la Cours arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. stemningsundersøgelser i Danmark, foråret 1944.

9. Herman Dedichens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling dokumenter fra årene 1943–45, dels korrespondancer med London, dels korrespondancer med danske i Stockholm, dels interne modstandskorrespondancer og papirer hidrørende fra danske politikere.
10. Lorens Arne Duus Hansens arkiv.
Arkivet omfatter en meget omfattende samling breve, rapporter, telegrammer m. m. fra årene 1942–45. I særlig grad belyser arkivet det illegale radioarbejde.
11. Thomas Døssings arkiv.
Arkivet omfatter den store samling papirer, Døssing samlede sig under sit arbejde som minister i Moskva for »det kæmpende Danmark«.
12. N. A. Ejgenbroths arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet i Nordjylland.
13. O. J. Feddersens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet i region II.
14. Tage Fischer Holsts arkiv.
Arkivet omfatter de rapporter, Fischer Holst som illegal radiotelegrafist i København 1943–45 sendte til England.
15. Mogens Fogs arkiv.
Arkivet omfatter tilfældigt bevarede papirer i forb. med Mogens Fogs arbejde i »Frit Danmark« og Frihedsrådet samt enkelte korrespondancer til England.
16. Erling Foss's arkiv.
Arkivet omfatter den meget omfattende samling papirer, Erling Foss samlede som Frihedsrådets repræsentant i Stockholm 1943–45.
17. Erik Frandsens arkiv.
Arkivet er et fuldstændigt arkiv over nedkastningsarbejdet på Fyn.
18. Leif Gundels arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer vedr. Leif Gundels arbejde ved BBC samt vedr. arbejdet i Det danske Råd i London.
19. Werner Gybergs arkiv.
Arkivet omfatter sammen med Verner Jensens arkiv (Verner Jensen var Gybergs assistent) en betydelig samling papirer vedr. »Dansk Hjælpetjeneste«s virksomhed, 1943–45. Endvidere papirer til belysning af modstandsarbejdet i Jylland, som »Dansk Hjælpetjeneste« havde intim forbindelse med.
20. V. Gyths arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer til belysning af V. Gyths arbejde i Stockholm og i London 1943–45.
21. Knud Hansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. Eureka-arbejdet i Jylland.
22. Marinus Hansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet spec. i Holstebro.
23. Jørgen V. Helks arkiv.
Arkivet omfatter dokumenter til belysning af forholdene omkring d. 29. august og efteråret 1943, hvor Helk opholdt sig i Sverige, samt et enkelt dokument fra foråret 1945 om arbejdet i Jylland.
24. O. Høegh-Guldbergs arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet på Horsens- og Løgstør-egnen med mere.

25. Aage Højland Christensens arkiv.
Arkivet omfatter papirer til supplerung af det særlige arkiv for region III.
26. Werner Michael Iversens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling akter, der belyser den tidlige frie danske bevægelse i London samt forholdene vedr. de danske frivillige i engelsk militærtjeneste.
27. Frode Jakobsens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer, korrespondancer, rapporter, telegrammer og stenografiske referater m. m. til belysning af arbejdet i Frihedsrådet og modstandsorganisationen »Ringene« m. m.
28. P. J. Jelgrens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. det illegale telegrafiarbejde i Midtjylland, hvor P. J. Jelgren virkede som telegrafist.
29. Stig Jensens arkiv.
Arkivet omfatter enkelte breve og en sammenhængende samling telegrammer i forbindelse med nedkastningsarbejdet på Sjælland.
30. Verner Jensens arkiv.
Jfr. Werner Gybergs arkiv.
31. Kaj Johansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. især »Information«s arbejde.
32. Robert Jørgensens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. Robert Jørgensens arbejde som leder af den danske afdeling af BBC.
33. Kontaktudvalgets arkiv.
Arkivet omfatter 2 forhandlingsprotokoller samt 1 brevmappe til belysning af arbejdet i Kontaktudvalget i Stockholm.
34. Jens Lillelunds arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer til belysning af arbejdet i modstandsorganisationen »Holger Danske«.
35. Ole Lippmanns arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer til belysning af modstandsarbejdet i særdeleshed i perioden 1944–45.
36. Lolland-Falsters arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling rapporter m. m., der belyser modstandsarbejdet på Lolland-Falster.
37. Ebbe Muncks arkiv.
Arkivet, der er meget omfattende, indeholder foruden en dagbog, ført fra 1941, en lang række korrespondancer med illegale organisationer, danske myndigheder i udlandet og danske organisationer i Sverige.
38. Flemming B. Muus's arkiv.
Arkivet omfatter spredte papirer, især til belysning af arbejdet i »S. O. E.«.
39. Papirer vedr. det illegale rederi »Nordisk Shipping«.
(Om »Nordisk Shipping« se »Kontakt m. England« s. 103.)
40. E. O. Nørgaards arkiv.
Arkivet indeholder papirer vedr. modstandsarbejdet i Kås-Fjerritslev-distriktet.
41. E. Nyholms arkiv.
Arkivet indeholder papirer vedr. »De frie Danske«s arbejde i Kina under krigen.
42. Børge Outzes arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af arbejdet i »Information«.

43. Anker Petersens arkiv.
Arkivet omfatter store samlinger til belysning af arbejdet i »Det danske Råd« i London.
44. Gabriele Rohdes arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer, især til belysning af de danske sømænds forhold i England.
45. E. Rørbæk Madsens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet på Struer-egnen.
46. Sven Seehusens arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af det engelske propagandaarbejde i Danmark og til belysning af det danske arbejde i Sverige.
47. Erik Seidenfadens arkiv.
Arkivet omfatter papirer, der belyser det danske arbejde i Sverige fra 1943, samt omfattende korrespondancer med illegale kredse i Danmark.
48. Mogens Staffeldts arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. det danske arbejde i Sverige fra efteråret 1944.
49. Robert Stærmoses arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af »Dansk Samling«s tidlige illegale aktivitet samt papirer vedr. Stærmosés rejse til England og U.S.A. fra efteråret 1944.
50. Tom Søndergaards arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af arbejdet i 1943 i modstandsorganisationen »Holger Danske«.
51. Anton I. Toldstrups arkiv.
Arkivet omfatter en meget stor samling papirer fra 1944–45 vedrørende det mangesidige illegale arbejde, Toldstrup ledede i Nordjylland. Specielt indeholder arkivet papirer til belysning af den jyske våbenmodtagelse, herunder de jyske bøger over nedkastningspladserne, samt papirer til belysning af arbejdet i region I.
52. Svend Truelsens arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer til belysning af efterretningstjenestens arbejde 1943–45, men også papirer til belysning af megen anden modstandsaktivitet.
53. Svend Wagners arkiv.
Arkivet omfatter enkelte papirer til belysning af undergrundshærens størrelse og våbenfordeling.
54. Kai Winkelhorns arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af de engelsk-amerikanske faldskærmsorganisationers arbejde i Danmark.
55. Herudover har jeg under indsamlingsarbejdet haft lejlighed til at bidrage til samlingen af det særlige arkiv for region IV.

På grundlag af det samlede materiale samt en del supplerende arkivstof i privat besiddelse udarbejdedes derpå min bog, »Hemmelig alliance« I & II, der udkom i 1959. Fremkomsten af denne bog og debatten omkring den rejste atter fra flere sider ønsket om en udvidet materialesamling og et bredere studium, ikke blot af modstandsbevægelsens forhold, men af besættelsestiden i det hele taget, og en række forskellige initiativer førte nu til en generel omorganisering af et fortsat indsamlingsarbejde, delvis på institutionel basis.

Dels var der gradvis – siden 1955– opstået en privat forskningsgruppe, der

var gået i gang med nogle særopgaver vedrørende modstandsbevægelsens historie. En række kollegaer havde påtaget sig at udarbejde monografier om afgrænsede emner indenfor modstandsorganisationen og i forbindelse hermed søge at indsamle beretnings- og arkivmateriale vedrørende de særlige emner. Fra 1959 var der ved Frihedsfondens foranstaltning åbnet mulighed for, at de direkte omkostninger ved et sådant arbejde kunne blive dækket. Et første resultat af Frihedsfondens støtte blev, at der skaffedes midler til rigsarkivar Johan Hvidtfeldts fotografering af akter fra de tyske militærarkiver i London og Washington.

Dels modtog jeg i 1959 anmodning fra undervisningsministeriet om selv at fortsætte et indsamlingsarbejde med henblik på besættelsestidens forhold i al almindelighed og fritoges, da jeg påtog mig denne opgave, fra sommeren 1960 fra skolearbejde.

Men endelig rejstes spørgsmålet om et systematisk indsamlingsarbejde nu også af »Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie«, DNH., og efter indgående drøftelser førte dette initiativ i 1961 til, at selskabet med understøttelse fra Carlsbergfond og staten organiserede en bred undersøgelse af, hvad der fremdeles måtte ligge af kildemateriale i privat besiddelse til belysning af hele besættelsestidens forhold. Selskabet blev fra 1961 centrum for denne forskning og gennemførte sideløbende med det egentlige indsamlings- og studiearbejde en omfattende registrering af det eksisterende arkivmateriale.

Det i 1963 igangværende arbejde foregår således dels indenfor rammerne af DNH eller er i videst tænkelige omfang koordineret med arbejdet her. Etableringen af DNH's forskningsarbejde på dette specielle felt betød en væsentlig og nødvendig udvidelse af indsamlingsarbejdet. Mens dette hidtil havde sigtet på modstandsbevægelsens forhold som det første fornødne, stod det i 1960 klart, at en fuld løsning af dokumentationsproblemerne omkring dansk besættelsestidshistorie også måtte omfatte fremskaffelse af supplerende materiale til det officielle arkivstof. I en række foredrag i 1959–60, bl. a. i Studenterforeningen, har jeg kort formuleret min opfattelse på dette område med ordene: »Årsagen til dette behov er den enkle, at også det officielle stof er mærket af tidens omstændigheder. Meget er besluttet, som ikke er nedfældet i akterne, og meget er nedfældet i akterne, som må forstås ud fra tidens vilkår. Der vil i stort og småt vise sig at være behov for viden udenom og bagom akterne. Ikke mindst vil det være tilfældet for de sidste besættelsesår, hvor samfundet som helhed undergik en gennemgribende illegalisering, men problemet foreligger i øvrigt for hele besættelsestiden«.

DNH tog dette problem op, og et samlet indsamlingsarbejde på institutionel basis var hermed sat i gang.

Materiale tilkommet efter 1959

For så vidt angår »modstandsbevægelsens arkiver«, som denne artikel alene skal beskæftige sig med, er situationen da den, at der efter offentliggørelsen i 1959 af samlede arkiv-og-beretningslister i »Hemmelig alliance« er tilvejebragt vigtigt nyt materiale. Dette er dels sket gennem mine egne forsøg på at finde frem til nyt stof, dels – og navnlig – sket gennem de undersøgelser, medarbejdere i eller udenfor DNH har foretaget. En summarisk oversigt over det således tilkomne materiale skal her bringes, men forinden forekommer en forklarende bemærkning nødvendig.

Det er nævnt i indledningen, at modstandsbevægelsen var karakteriseret ved den mest vidtgående decentralisering og tilskodning af de enkelte funktioner eller grupper. En eftersøgning efter materiale i alle enkeltled var derfor ønskelig, men indtil slutningen af 1950'erne ikke tænkelig, fordi den ville have forudsat deltagelse af en medarbejderstab, som ikke da var til stede. Eftersøgningen måtte efter et skøn begrænses til bevægelsens ledere, samt hvad der lejlighedsvis dukkede op. I alt drejer det sig vel for indsamlingsårene 1947–49 og 1955–56 om ca. 1000 personer. Overfor enkeltgrupper, enkeltpersoner og lokalt stof måtte der resigneres.

Dette ændredes gradvis, da en række interesserede kollegaer optog særundersøgelser på begrænsede områder, valgt efter individuel interesse. Det viste sig da, at der såvel med hensyn til dokumentmateriale som med hensyn til beretningsmateriale var betydelige værdier at hente ved en eftersøgning i »dybden«, hvorved forstås eftersøgning udenfor det centrale lederplan eller på det lokale plan. Et konkret eksempel vil formentlig bedst kunne illustrere problemet. I det generelt indsamlede materiale fandtes vigtige dokumenter til den illegale organisation, »Frit Danmark«s historie, først og fremmest i organisationslederen Mogens Fogs arkiv, men i øvrigt spredt rundt om i andre arkiver. Men om noget samlet og kildemæssigt bæredygtigt materiale var der ikke tale. Først da en medarbejder – Hans Snitker – i 1959 indledte en direkte undersøgelse af denne organisation, lykkedes det gennem en bred henvendelse til organisationens lokale grupper landet over at få sammenstykket tilstrækkelige fragmenter til en behandling af organisationens historie. Hvad der ikke fandtes i hovedarkiverne, lå muligvis i Haderslev, i Esbjerg, i Odense eller hos medlemmer af lokalgrupper i København. Gradvis groede et »Frit Danmark«-arkiv frem. Tilsvarende erfaringer om spredte dokumentationsmuligheder blev gjort af alle medarbejdere. Et typisk eksempel på bæredygtigheden i et sådant mosaikmæssigt sammenstykket kildemateriale kan studeres i det af DNH-medarbejderne Henrik Nissen og Henning Poulsen i 1963 udsendte værk, »På dansk friheds grund«.

Det igangværende arbejde er derfor tvejet. Dels er der endnu tale om en generel eftersøgning, dels og navnlig er der tale om en eftersøgning på bestemte områder (lokaliteter).

Siden den nævnte offentliggørelse af samlede lister i »Hemmelig alliance«, hvortil der henvises, er da tilkommet:

I. Egne indsamlinger.

(Heri kun medtaget, hvad der berører modstandsforhold. En række arkiver vedrørende det såkaldte departementschefstyre m. m. er udeladt her. Alle nævnte arkiver er afleveret til rigsarkivet i den nævnte rækkefølge).

1. Suppleringer til Mogens Fogs arkiv.
Supplerende dokumenter til det i forvejen afleverede arkiv, fundet ved oprydning: Akter vedr. »Frit Danmark«, Frihedsråd m. m. Dagbog fra april 1945.
2. Suppleringer til Ebbe Muncks arkiv.
Supplerende dokumenter til det i forvejen afleverede arkiv, fundet ved oprydning. Bl. a. 420 brevsider, udvekslet mellem britiske myndigheder og Danmark 1942–43. En stor samling efterretningsmateriale. Akter til belysning af Dansk-svensk flygtningetjeneste m. fl. flygtningeorganisationer.
3. Thorvald Søndergaard Pedersens arkiv.
Akter til belysning af illegalt arbejde i Varde samt til belysning af S. P. 's fængsling og ophold i Vestre fængsel, Horserød, Frøslev og tysk koncentrationslejr.
4. Jørgen Stillings arkiv.
Papirer vedr. marinens illegale transporter
5. Stephan Hurwitz's arkiv.
Papirer vedr. forarbejder til straffelovstillæg.
6. Paul Proms arkiv.
Papirer vedr. marinens illegale transportorganisation.
7. A. E. Arendrups arkiv.
Papirer vedr. det maritime modstandsarbejde i Aalborg.
8. Knud Thestrups arkiv.
Omfattende fremstilling af modstandsarbejde i Herning samt K.T.'s fængsling og ophold i fængsel og Frøslev.
9. Knud Raaschous arkiv.
Omfattende fremstilling af arbejdet i »Bopa«.
10. Niels Munk Plums arkiv.
Enkelte papirer vedr. arbejdet i modstandsbevægelsens jyllandsledelse.
11. Supplement til Thomas Døssings arkiv.
Et enkelt aktstykke, Døssings referat af møde i Stockholm d. 26/2 1945.
12. Arkiv for det illegale politis hovedkvarter.
Korrespondancer mellem det illegale politis hovedkvarter og politimestre m. m. i Danmark og Sverige. Mødenotater, våbenlister m. m. fra perioden 19/9 1944–1945, fortrinsvis fra foråret 1945.
13. Dansk Pressetjenestes arkiv.
Redaktør Erik Seidenfadens papirer vedr. arbejdet 1943–45 i Dansk Pressetjeneste, Stockholm.
14. Sten Gudmes arkiv.
Papirer vedr. det danske informationsarbejde i London og Stockholm under krigen m. m.
15. Henning Nielsens arkiv.

Underdirektør Henning Nielsens papirer vedr. det illegale finansieringsarbejde, herunder illegal fordeling af statsmidler 1944–45, der foregik gennem den såkaldte »Hjælpefonden af 17. februar 1943«.

16. En del beretninger og samtalenotater, delvis endnu ikke afleveret til rigsarkivet.

Om samtlige afleverede arkiver – i alt 70 – gælder det, at de er båndlagte til året 1970, hvor ikke aflevererens tilladelse er givet.

II. Medarbejderes indsamlinger.

(Heri ikke medtaget indsamlinger, foretaget af medarbejdere ved DNH. Arbejdet her sigter som anført ikke på modstandsbevægelsens forhold, uanset at arkiver og arkivfragmenter af interesse ved studiet af denne bevægelse også indgår som en konsekvens af dette arbejde).

1. Sven Arnvigs samlinger.

Arkivfragmenter og beretninger vedr. arbejdet i det såkaldte »Kontaktudvalg« i Stockholm 1944–45.

2. Ole Barfoeds samlinger.

Et stort materiale til belysning af de illegale ruter mellem Sverige og Danmark under krigen, herunder også materiale til belysning af hjælpeforanstaltningerne under den tyske aktion mod de danske jøder i oktober 1943. I alt er der tale om 5 større arkiver, en del arkivfragmenter samt en stor samling beretninger.

3. Johs. Hoffmeyers samlinger.

Beretningsmateriale vedr. det sydslesvigske spørgsmål.

4. Leif Rasmussens samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. sabotagearbejdet, i særdeleshed indenfor organisationen »Holger Danske«.

5. Hans Snitkers samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. arbejdet indenfor »Frit Danmark«, organisation og blad.

6. Chr. Tortzens samlinger.

Arkiver og en stor samling beretninger vedr. den danske handelsmarine under krigen, i særdeleshed udeflådens forhold.

7. Aage Trommers samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. modstandsarbejdet i region III (Syd- og Sønderjylland).

- * Mr. Jeremy Bennett. Denne engelske historiker har i et år opholdt sig på dansk stipendium her i landet og udarbejdet en afhandling om den danske afdeling af B.B.C. Ved hans mellemkomst er de eksisterende akter vedr. denne afdeling i fotokopi overdraget DNH.

(For de her nævnte samlinger gælder det, at det drejer sig om uafsluttede arbejder, hvorfor talopgivelser ikke foreligger. På indeværende tidspunkt beløber antallet af beretninger sig imidlertid til adskillige hundreder. Alle akter tænkes ved arbejderens afslutning afleveret til rigsarkivet).

Lader det sig gøre at give et vist begreb om arkivernes omfang? Naturligvis kun i et groft rids, der næppe siger meget, men måske alligevel kan være på sin plads til orientering. Det vil fremgå, at det samlede tal på arkiver, når alle afleveringer har fundet sted, vil ligge på i det mindste 80. Antallet af beretninger løber i hundreder. Men disse nøgne tal siger kun lidt, måske især for arkivernes vedkommende. Udtrykket »arkiv« kan dække over en yderst diminutiv samling, og grænsen mellem, hvad der ovenfor er kaldt »arkiv« og »arkivfragment« er flydende. På den anden side dækker udtrykket ofte over ret betydelige, til dels meget store samlinger. Groft sagt er vel en snes arkiver ganske små, mens det samlede antal af breve, telegrammer, notater m. m. for en tilsvarende mængde arkivers vedkommende løber i tusinder eller – i et par enkelte tilfælde – i titusinder af sider. Ind imellem ligger det største antal, hvor der skal tælles i hundreder.

De blotte tal siger dog kun lidt. Et par principielle bemærkninger er antagelig mere oplysende. Først og fremmest må undersøgelsens store overraskelse fastholdes: Det under omstændighederne forbløffende store dokumentstof, der fremkom. I det samlede materiale er det arkivernes dokumentstof, der helt dominerer i forhold til beretningsstoffet. Dette forhold gør sig især gældende, hvor det drejer sig om belysningen af de centrale forhold. Hvor det derimod drejer sig om belysningen af lokale forhold og enkeltproblemer, vipper balancen mellem arkiv og beretning. Det må tilføjes, at også den modstandsfunktion, der er tale om, her spiller ind. Stort set forholder det sig sådan, at hvor der er tale om den almene modstandspolitiske udvikling, flygtningeruterne, efterretningstjenesten, nedkastningsarbejdet, det specielle »S.O.E.«-arbejde og til en vis grad opbygning og udvikling af undergrundshæren, herunder også våbenforhold, samt det frie danske arbejde i udlandet er arkivstoffet hovedgrundlag for vor viden, mens beretningsstof spiller en større rolle for studiet af alle øvrige funktioner.

Men hertil kommer, at selve besættelsessituationen har foretaget en vis sortering af stoffet, der må tages i betragtning, når stofmængden søges vurderet. Det er på forhånd evident, at selv efter fremkomsten af de relativt store dokumentmængder er der stadig kun tale om et dokumentkvantum, der er mange gange mindre, end det normalt ville have været tilfældet. Modstandsbevægelsens omfang taget i betragtning er det – selv om sider må tælles i titusinder – kun et minimumsmateriale, der er anlagt og kun et restoplæg, der er bevaret. Men netop dette har ofte medført, at det er det væsentligste, der har overlevet. Reglen gælder kun med uhyre modifikationer – men den gælder ligefuldt. Helt perifert stof er relativt sparsomt repræsenteret.

Man kan stille – og har stillet – det spørgsmål: Hvordan kunne det gå til, at der overhovedet er opstået og gemt et så forholdsvis betydeligt dokumentmateriale? Og man kan tilføje, at Danmarks situation her formentlig er gun-

stigere end andre besatte landes. Svaret på spørgsmålet kan kun gives i store, almene træk.

Ses der bort fra held og tilfældigheder, der har spillet en lykkelig rolle, kan der i det mindste anføres følgende grunde:

1. Danmarks hele situation under besættelsen. Besættelsesvilkårene var lettere end i noget andet land. En vis normalitet blev opretholdt, og dette gav nogen mulighed for opbevaring med iagttagelse af diverse sikkerhedsarrangementer. I en række tilfælde skønnedes en sådan opbevaring nødvendig.
2. Den nære forbindelse med den frie verden. Der gik under hele krigen en tæt strøm af korrespondancer ud og ind af landet, pr. illegal post og pr. telegraf. Hvad der gik ud, lod sig – bl. a. i Sverige – opbevare, hvad der gik ind, blev i stort omfang bevaret i form af kopier. Anvendelsen af mikrofilm spillede her en rolle. De medførte muligheder for kopier hos afsender, illegal ekspeditør, fordeler og modtager. Hvad der eventuelt gik tabt ét sted, opbevaredes tit et andet.
3. Modstandsorganisationens indre krav. Især i de sidste to år krævede visse modstandsorganisationer ofte en så omfattende, om end improviseret administration, at en vis arkivmængde blev en bydende nødvendighed. Det er eksempelvis næppe nogen tilfældighed, at telegramkorrespondance m.m. for landets tre store modtageorganisationer er bevaret. Alternativet var kaos.
4. For flygtningeorganisationernes vedkommende var det afgørende, at de arbejdede med faste hovedkontorer i Sverige.
5. I det hele taget må Sveriges rolle som asylland understreges. Både permanente flygtninge og illegale gæster på midlertidigt ophold kunne her nedfælde deres øjeblikkelige indtryk eller ærinde i brev, rapport, notat o. s. v. Mødereferater kunne her udarbejdes.
6. Umiddelbart efter befrielsen gennemførtes indenfor en del modstandsorganisationer og regioner m. m. en mere eller mindre planmæssig nedskrift af rapporter. En række enkeltpersoner foretog på egen hånd en sådan nedskrift, oftest til rent privat brug. Disse rapporter indgår i arkivstoffet, men har i realiteten beretningens karakter. Deres indlysende værdi ligger naturligvis i tidspunktet for affattelsen, og i visse tilfælde, hvor de blev indsendt til en eller anden ledelse, i dennes kontrolmulighed overfor indholdet.

Disse forhold må anses for at være de vigtigste til forklaring.

Men er dokumentstoffet dominerende kvantitativt, må det tilføjes, at beretningsmaterialet har vist sin absolutte nødvendighed, dels til supplerings, men i adskillige tilfælde også som hovedgrundlag. En principiel vurdering af beretningsstof og dets anvendelse i forskningen falder her udenfor opgaven, men nogle korte bemærkninger forekommer dog naturlige i betragtning af den sær-

lige rolle, beretningsstof her spiller, og i betragtning af de erfaringer, den helt ekstraordinære situation har muliggjort for vurdering af dette stof. Først må det understreges, at principielle bekymringer her må falme overfor det kategoriske imperativ, der har foreligget. Dernæst, at beretningen er og altid har været betragtet som acceptabel historisk kilde, og at den som enhver anden kilde er underkastet kildekritisk vurdering og behandling. Men især er der vel grund til at fremhæve, at den særlige situation har givet en sikkert enestående lejlighed til en principel vurdering af beretningsmateriale, ikke mindst fordi dette materiale i så vid udstrækning har ladet sig efterkontrollere. Omfattende principielle drøftelser har da også været ført mellem de involverede historikere på dette exceptionelle grundlag, og selv om pladsen her ikke tillader enkeltheder, vil det være rimeligt at fastslå som fælles hovedresultat, at beretningsmaterialet har vist sig væsentligt mere bæredygtigt, end det udfra en rimelig teoretisk skepsis på forhånd turde antages.

En lidt mere indgående personlig kommentar om dette problem har jeg givet i afhandlingen »Table Top« i *Jyske Samlinger*, ny række V, 4, s. 358–62.

Karakteristik

Til yderligere karakteristik af disse arkiver må føjes nogle enkelte almene bemærkninger.

Efterhånden som arkiverne samledes på rigsarkivets hylder, og begrebet »Modstandsbevægelsens arkiver« dermed fødtes, dukkede det særproblem op, at en del af arkivernes indhold ikke var umiddelbart tilgængeligt på grund af det specielle sprog, der ofte var anvendt. Der var her dels tale om anvendelse af kodenavne, dels om brug af jargon- eller antydningssprog eller brug af meget kraftige forkortelser eller forkortninger. Alle grader af sløring fra det helt uforståelige til det næsten normale var her anvendt, og der spilles på et langt register af systemer eller improviserede sproglige opfindelser. Problemet blev søgt imødegået derved, at jeg udarbejdede et kartotek over de almindeligst forekommende kodenavne – i praksis alle af væsentlig interesse – og der er her ikke grund til at gå nærmere ind på det. Det er lidt mere detaljeret omtalt i de redegørelser, jeg ovenfor har henvist til. Her skal blot tilføjes, at helt uforståeligt er kun meget lidt materiale. Hovedvanskeligheden ligger snarere i, at læsning af en del af materialet kan være tidskrævende, og at sandsynlighedsfortolkninger nu og da er nødvendige.

Et langt større problem frembyder materialets uoverskuelighed. Her forekommer alene en redegørelse for uoverskueligheden et problem.

Havde der eksisteret et pænt, borgerligt hovedkontor for sabotage med særlige departementer for planlægning, forsyninger og personale og med korrespondance til byers og sognes eksekutivorganer og deraf følgende rapportindgang, havde problemet unægteligt været forenklet. Nu drejer det sig om en uvejssom jungle af spredte oplysninger. Det nævnte eksempel er selvfølgelig

netop kun et eksempel. For en hvilken som helst modstandsfunktions vedkommende melder uophørligt det spørgsmål sig: Hvor findes der eventuelt materiale til netop dette spørgsmål? Og svaret er næsten ufravigeligt det samme: Antagelig ét eller andet sted i urskoven af dokumenter. Stort nærmere er det i det mindste meget ofte umuligt at komme i svaret.

Også her kan et konkret eksempel ud af mange måske være illustrerende. Jeg har ovenfor nævnt en engelsk kollegas arbejde med en fremstilling af den danske afdeling af B.B.C. Et sådant arbejde må uundgåeligt indledes med netop det spørgsmål: Hvor findes stof om B.B.C., specielt om aflytning, vurdering, virkning eller brug af udsendelser og om forbindelse mellem B.B.C. og danske modstandsorganisationer. Og svaret! Ja, det må netop være, at visse arkiver kan udelukkes som sandsynlige findesteder, ganske enkelte kan udpeges som oplagte muligheder, men om de fleste må det siges, at de formentlig eller sandsynligt et eller andet sted rummer oplysninger af værdi. Men hvor? Og i hvilket omfang? Er en tidsrøvende og måske helt forgæves gennemgang af dette eller hint arkiv nødvendig? Arkivets titel giver ofte ingen som helst oplysning om chancerne.

Der er flere årsager til denne fundamentale uoverskuelighed.

Først og fremmest er problemet naturligvis skabt af selve modstandsorganisationens karakter, dens mangel på en egentlig administration med saglig og lokal leddeling og især for de første års vedkommende i de stadige overlapninger under arbejdet af de forskellige funktioner. Dette har givet sig udtryk i arkivstoffets opdeling efter enkeltpersoner og ikke efter sagområder. Der findes arkiver, som specielt belyser dette eller hint sagområde, telegrafi, modtagearbejde, efterretningstjeneste, rutearbejde o. s. v. Men selv i disse arkiver, hvor hovedindholdet på forhånd nogenlunde kan præciseres, findes ofte dokumenter til belysning af utallige andre sager, og for langt de fleste arkivers vedkommende er der tale om blandings- og drivgods. Man kan end ikke med sikkerhed blade ud af beretningsstoffet og eksempelvis fastslå, at den og den beretning stammer fra en sabotør i den og den by og altså må handle om dette arbejde og denne lokalitet. Den vil ofte vise sig at indeholde oplysninger også om ganske andre forhold. Gruppen kan have beskæftiget sig med illegal bladvirksomhed, modtagearbejde, gruppedannelse, den kan have været i forbindelse med faldskærmsfolk, gennemført specielle aktioner, og beretningen vil muligvis indeholde stumpoplysninger om kurérgang og dermed den samlede kommunikationstjeneste o. s. v., o. s. v.

Dette er vel en umiddelbar selvfølgelighed.

Men organisationskarakteren har også på anden måde medført uoverskuelighed. De meget omfattende korrespondancer med udlandet, der udgør en hovedbestanddel af materialet, er ofte lange og sammenfattende korrespondancer. Hvis en modstandsleder, en politiker, en embedsmand eller en journalist eller hvem det nu kan have været, har fået adgang til at få et illegalt brev eller rapport ekspederet – for nogles vedkommende med lange mellem-

rum, for andres ret regelmæssigt – sammenfattes heri ofte referat eller argumentation over et vidtstrakt sagsområde og tit over lange perioder. Den relevante detaille kan forputte sig mange steder. Og dette er kun den ene side af problemet. En anden side er spørgsmål om akternes placering. Hvor ligger der eventuelt en skrivelse fra den pågældende person eller om den pågældende sag? Meget ofte dukker den op i et arkiv, hvor man ikke ville vente at finde den. Med den særlige illegale postgang var brevhemmeligheden ikke tidens force. Kopier af ellers tabtgåede skrivelser kan dukke op på uventede steder. Et brev fra A til B kan ligge i C's arkiv. Svarskrivelsen i D's.

Problemet om uoverskuelighed præsenterer sig med særlig vægt, når man gør sig klart, at der trods al indsamling stadig vil være tale om et spredt, forkortet restmateriale, hvor det kan være af speciel vigtighed at få fisket alle relevante oplysninger, selv de mindste detaljer, ud af den brogede helhed.

Løsningen både på dette problem og på problemet om tung læselighed giver sig selv. Den er at finde i udarbejdelsen af et detaljeret sagregister, helst i forbindelse med en samlet udgave af de vigtigste kilder, som også kunne indeholde de fornødne »oversættelser« af kodesprog og i et vist omfang forklarende kommentarer. Det vil blive et arbejde over adskillige år, men en gennemgang af disse arkiver kan ikke undlade at fremdrage disse særproblemer.

Løsningen af dem ville være den konsekvente afslutning på forsøgene på at sikre fremtiden en rimelig viden om de mest katastrofale, inspirerende og skelsættende år i Danmarks nyere historie.

Fotografier af tysk arkivmateriale vedrørende Danmark

AF JOHAN HVIDTFELDT

Den anden verdenskrig blev for det tyske arkivvæsen en fuldstændig revolution. Såvel ældre arkiver fra statsarkiverne rundt om i landet som de helt nye arkiver fra ministerierne blev evakueret. Efterhånden som de allierede hære rykkede frem i Tyskland, overtog de de arkiver, som man traf på. De blev på en måde betragtet som krigsbytte. Med hærene fulgte særlige Document Teams, der var knyttet til efterretningsafdelingerne. I første omgang skulle arkiverne udnyttes til at samle oplysninger, der kunne være af betydning for den øjeblikkelige krigsførelse. Hertil kom, at man skulle bruge materiale til den store krigsforbryderproces i München. Desuden tog man også hurtigt fat på at udnytte dette enorme materiale til rent videnskabeligt brug. I øvrigt har også en del videnskabelige institutioner o. l. erhvervet arkivmateriale af tysk proveniens. Fortegnelse herover i Guide to Captured German Documents, udarbejdet af Gerhard L. Weinberg, 1952, med tillæg fra 1957.

De erobrede akter fra nyere tid kan stort set deles i tre hovedgrupper:

1. Udenrigsministeriets akter, hvortil hører gesandtskabers og konsulaters arkiver, det gamle og det nye rigskancellis arkiver samt en del »Nachlässe«.
2. Militære arkiver.
3. Akter, der stammer fra SS.s, Sikkerhedstjenestens og politiets arkiver.

Det tyske udenrigsministerium (Auswärtiges Amt)

En del af dette arkiv var evakueret til steder øst og syd for Berlin. Efterhånden som russerne rykkede frem, blev det flyttet mod vest til Harzen, og her blev det erobret af de allierede. Andre dele af Auswärtiges Amts arkiv var faldet i russiske hænder og findes nu i Centralarkivet i Potsdam. Kort oversigt herover i Übersicht über die Bestände des deutschen Zentralarchivs Potsdam, 1957.

Den del af arkiverne, som amerikanerne og englænderne havde overtaget, og som gik tilbage til 1867, blev først ført til slottet i Marburg. En særlig Foreign Office-State Department Document Unit havde ansvaret for det. Senere kom arkiverne til den amerikanske sektor i Berlin, hvor de blev anbragt i MacNairs Barracks, det tidligere Telefunken Haus. Her opbevarede man også arkiverne fra det gamle og det nye rigskancelli. I 1948 blev arkiverne overført til

Whaddon Hall i England, og i løbet af 1950'erne blev de tilbageleveret til Auswärtiges Amt i Bonn og udgør nu dette ministeriums politiske arkiv. Rigs-kancelliernes arkiver er dog blevet afleveret til Bundesarchiv i Koblenz.

I 1946 oprettede den engelske og den amerikanske regering et German War Documents Project (GWDP). Lidt senere kom også den franske regering med i dette arbejde. Opgaven var at gennemgå og mikrograferede det tyske udenrigsministeriums akter fra tiden 1918–45 med henblik på udgivelsen af en samling af Documents on German Foreign Policy 1918–1945. En betydelig række bind i denne værdifulde publikation har siden set lyset. Arkivdelegationer fra allierede og neutrale lande fik efterhånden adgang til i Berlin at gennemgå arkiverne og fotografere det materiale, som havde interesse for dem, både fra tiden 1939–45 og fra den ældre tid. For hver pakke eller hvert bind, som blev fotograferet – helt eller delvis – udarbejdedes der såkaldte data sheets, som giver et kort resumé af indholdet og oplysning om den tyske signatur. Her anføres også de pågældende akters serial numbers, som regel et for hver arkivalsk enhed. Desuden optagelsesnumrene eller frame numbers. I Foreign Office Library, Cornwall House, Stamford Street, London, har man et fuldstændigt eksemplar af alle disse data sheets. Her opbevares også aftryk af de nyere dokumenter, der er blevet fotograferet, mens størstedelen af aftrykkene fra ældre tid – før 1919 – er kommet til Public Record Office. Kopi af fotograferede dokumenter kan bestilles i Foreign Office Library. Kopier af film kan fås i National Archives.

På grundlag af de udarbejdede data sheets er der udgivet forskellige fortegnelser over det fotograferede materiale. Nævnes kan: Ernst Schwandt: Index of Microfilmed Records of the German Foreign Ministry and the Reich's Chancellery covering the Weimar Period, deposited at the National Archives, 1958; A Catalogue of Files and Microfilms of the German Foreign Ministry Archives 1867–1920, udgivet af The American Historical Association Committee for the Study of War Documents, 1959, samt første bind af A Catalogue of Files and Microfilms of the German Foreign Ministry Archives 1920–45, udg. af The Hoover Institution Stanford University, 1962. Dette værk er planlagt til i alt tre bind.

Hvis man kender akternes serial numbers, kan man ved hjælp af disse fortegnelser finde frem til de tyske arkivbetegnelser og dermed også til akterne i Bonn. På den anden side kan man fastslå det pågældende serialnummer, når man har oplysning om den arkivalske betegnelse. Der er dog visse undtagelser. Efter at sagerne er kommet tilbage til Tyskland, har man i det politiske arkiv begyndt på en omordning af arkiverne. Dette gælder først og fremmest den store og betydningsfulde afdeling Inland, hvor akterne så vidt muligt er blevet ordnet efter lande, hvilket selvfølgelig gør det lettere at finde frem til det materiale, der har interesse. Men det betyder, at de gamle arkivalske enheder er blevet opløst, og man kan derfor ikke fra et givet serialnummer (eller frame-number) nå frem til selve akterne.

I august og september 1947 gennemgik en dansk arkivdelegation, udsendt af Den parlamentariske Kommission, det tyske udenrigsministeriums og rigskancelliernes arkiver i MacNairs Barracks. Delegationen bestod af politiadvokat Erik Bech, landsarkivar Johan Hvidtfeldt og arkivar, dr. phil. Harald Jørgensen. Fra januar til april 1948 blev arbejdet fortsat af de to arkivarer samt af kriminalbetjent J. Sjørup, idet man nu ikke blot gennemgik materialet fra besættelsestiden, men også fra den ældre tid, tilbage til 1867. Det var Rigsarkivet, der havde skabt mulighed for arbejdets fortsættelse ved bevillinger fra staten og Carlsbergfondet, og forstørrelserne af de mikrofilm, der blev taget af det relevante materiale, er nu samlet i Rigsarkivet, efter at Folketinget har afleveret sine fotokopier hertil, da Den parlamentariske Kommission afsluttede sit virke.

Arbejdet med gennemgangen af dette arkivmateriale i 1947 og 1948 var forbundet med store vanskeligheder, idet fortegnelserne var yderst mangelfulde og ofte af en rent foreløbig karakter. Enkelte sager kunne ikke benyttes, enten fordi de var i en dårlig tilstand eller var i brug til andre formål. Tiden var knap, pengemidlerne begrænset. I 1953 foretog arkivar, dr. Jørgensen derfor en supplerende undersøgelse på grundlag af de udarbejdede data sheets i Foreign Office Library, og Rigsarkivet har derefter modtaget en række fotografier, der er samarbejdet med det tidligere modtagne. Der er af dr. Harald Jørgensen udarbejdet en samlet fortegnelse over dette store materiale – i alt 466 pakker – der også omfatter materiale fra Document Center 7771, enkelte fotografier af militærakter samt af materiale fra Nürnberg. Den er opstillet på Rigsarkivets læsesal som arkivfortegnelse nr. 193.

Det er dog ikke således, at der nu i Rigsarkivet findes gengivelser af alt det materiale, der engang har været i udenrigsministeriets arkiv vedrørende Danmark eller vedrørende forhold af interesse for Danmark. En del af akterne er gået tabt på forskellig måde. Fra den sidste del af krigens tid mangler materialet næsten fuldstændigt, først og fremmest fordi det blev tilintetgjort, da de fjendtlige hære nærmede sig. En ikke ubetydelig del af arkiverne blev som nævnt overtaget af russerne. Hertil kommer, at det for delegationen var umuligt at foretage en fuldstændig gennemgang af det yderst omfattende materiale, som ikke specielt angik Danmark. Der var heller ikke, med de økonomiske midler der var til rådighed, mulighed for at fotografere hvert eneste stykke papir, der havde relation til Danmark. Dels er duplikater, som regel også arkivudklip, udeladt, og der er ved udvælgelsen taget hensyn til materialets historiske relevans. Den supplerende undersøgelse, som i 1953 blev foretaget i London, har selvfølgelig i nogen grad rådet bod på visse mangler, men dels var pengemidlerne også i dette tilfælde begrænset, dels var det ikke muligt at få adgang til selve arkiverne i Whaddon Hall, således at der kun kunne fås fotografier af det materiale, der i forvejen var fotograferet af andre. Det er derfor Rigsarkivets håb, at det inden alt for længe vil blive muligt at foretage en kontrolgennemgang af arkiverne i Auswärtiges Amts politiske arkiv i Bonn.

Uanset de mangler, der er og må være, kan der dog ikke være tvivl om, at

Rigsarkivets fotografier af akter fra udenrigsministeriets arkiver i det væsentlige omfatter det materiale, som virkelig har betydning for dansk historie, også i besættelsestiden, og at der her findes et historisk stof, som er af den største værdi for studiet af dansk historie i tiden 1867–1945. Det er da også blevet flittigt benyttet af historikerne, og en del deraf er publiceret i Den parlamentariske Kommissions beretninger bind XII–XIV af Harald Jørgensen, Sven Henningsen og Johan Hvidtfeldt.

De fotografier, som nu findes i Rigsarkivet, omfatter følgende arkiver og arkivgrupper fra besættelsestiden:

Det nye rigskancelli

Auswärtiges Amt

Dienststelle Ribbentrop
Büreau Staatssekretär
Büreau Unterstaatssekretär
Inland
Personal- und Verwaltungsabteilung
Pol. I. Vbd.
Pol. IV
Pol. VI
Pol. IX. USA
Pol. XIII
Ha. Pol. Abt.
Rechtsabt.
Abt. Kult. Pol.
Presse-Abt.
Abt. Reichsrundfunk
Referat Deutschland

Hertil slutter sig en del materiale fra afdelingen Handakten, nemlig: von Etdorf, Henke, Luther, Renthe-Fink, Ritter og Schmidt (tolken).

Desuden er der en pakke, som indeholder et spredt materiale fra en række forskellige afdelinger.

En række vigtige papirer fra Ribbentrops sekretariat (Büreau RAM) blev tilintetgjort i 1945, men der blev taget mikrofilm deraf. Disse blev gravet ned, men blev senere fundet. Ved hjælp af en fortegnelse i Foreign Office Library har jeg i 1960 foretaget en gennemgang af dette materiale, og der er erhvervet fotografier af den del af disse Loesch-papers, som har interesse for Danmark. Også dette materiale opbevares i Rigsarkivet.

I Bonn findes nu en lille del af arkivet fra Rosenbergs Aussenpolitisches Amt (APA), især stammende fra Rosenbergs medarbejder Scheidt, der opholdt sig i Norge i tiden før 9. april. Dette arkiv findes nu sammen med Auswärtiges

Amt. Der har ikke tidligere været mulighed for at fotografere akter herfra, og ved et besøg i det politiske arkiv 1963 blev der foretaget en gennemgang og bestilt fotografier af det materiale, der kan have betydning for Danmark, hvilket vil sige forberedelserne til det tyske angreb 9. april.

De tyske gesandtskabers og konsulaters arkiver blev efter forholdsvis få års forløb indsendt til Auswärtiges Amt og er således en del af dettes arkiv og er blevet reddet sammen med dette. Gesandtskabets arkiv, der går tilbage til ca. 1864, er af meget stor historisk betydning, men rækker desværre kun til 1939. Derimod er arkivet fra det tyske konsulat i Åbenrå bevaret til ca. 1943. Det indeholder et værdifuldt materiale til belysning af det tyske mindretals historie, især under besættelsen. Begge disse arkiver er blevet fotograferet sammen med Auswärtiges Amts arkiv, og en registratur herover findes i den nævnte arkivfortegnelse nr. 193, s. 34–41 og 42–43. Desuden er der også fotograferet enkelte akter fra tyske gesandtskaber i andre lande.

Når det tyske gesandtskabs arkiv nu kun er bevaret til 1939, skyldes det, at akterne fra den følgende tid ikke var sendt til Berlin, men stadig fandtes i København. Efter hvad dr. Werner Best har forklaret i 1951 blev langt den overvældende del af arkivet tilintetgjort i dagene forud for 5. maj 1945 i henhold til forholdsordre. Undtaget var kun rene konsulatsakter samt materiale vedr. økonomiske spørgsmål. Der var også givet ordre til at destruere konsulaternes arkiver.

Det må formodes, at englænderne ved deres ankomst til Danmark har overtaget, hvad de fandt af tyske akter. Flere forskellige document teams var virksomme her i landet. Der er da også i World War II Record Division i Alexandria fundet fotokopier af akter fra det tyske gesandtskab vedrørende økonomiske forhandlinger. Hvad der ellers er sket med det tyske materiale, som englænderne må formodes at have overtaget her i landet, kan ikke siges med sikkerhed. Noget kunne tyde på, at det er blevet sendt til SHAEF-hovedkvarteret, muligvis kan det dog også være kommet til German Control Commission (GCC), den engelske besættelsesmagts administration. Også andre muligheder foreligger. Det vil dog næppe være muligt at få klarlagt dette problem, før de engelske arkiver bliver tilgængelige.

Tyske militærarkiver

Det tyske hærarkiv i Potsdam omfattede dels den preussiske hærs arkiver før 1919, dels det tyske hærarkiv efter 1919. Her samledes også et omfattende materiale fra OKH og OKW samt de krigsdagbøger og virksomhedsberetninger, som de enkelte afdelinger var pligtige til at indsende. Krigsdagbøgerne (KTB) førtes af hæren i felten, fra bataljon og opefter, virksomhedsberetningerne (TKB) udarbejdedes af felthærens kommandomyndigheder Ic, IIa osv. som bilag til KTB, endvidere af enheder og stabe med særlig mission og af de hær-enheder, som i længere tid ikke regnede med at komme ud for kamphandlinger.

KTB førtes dag for dag og er således et historisk materiale af særlig stor kildeværdi. TKB omfattede længere tidsrum og er ofte yderst summariske.

En del af Hærarkivet blev ødelagt ved en brand i februar 1942. Den originale KTB for Gruppe 21, som førte angrebet mod Norge og Danmark den 9. april, blev således tilintetgjort ved denne lejlighed. Det lykkedes dog på forskellig måde at rekonstruere en del af det tabte materiale.

Som bilag til KTB eller TKB fandtes ofte en del originale akter eller afskrifter deraf. I øvrigt kom de enkelte hærenheders arkiver ikke til Potsdam. En del synes ret hurtigt at være tilintetgjort i henh. til gældende ordre. Den del af arkivet, som blev tilbage, må som regel være forblevet ved de militære kontorer. Efterhånden som de enkelte enheder var ved at blive taget til fange, ødelagde de deres arkiver, noget blev dog også erobret af de allierede, som udnyttede det til efterretningsformål. Efter hvad en sagkyndig har oplyst, blev det derefter tilintetgjort. I hvert fald er der ikke i de tyske divisionsarkiver, som blev overtaget af amerikanerne, truffet andet materiale end det, der tidligere var kommet til Potsdam, eventuelt til et af dette arkivs forskellige afdelinger rundt om i riget.

Ligesom Auswärtiges Amts arkiv blev også Hærarkivet evakueret. Det fortælles, at man i den sidste tid havde anbragt arkiverne i et tog, således at man hele tiden kunne flytte dem, alt efter stillingen på fronten. De blev erobret af den engelske 21. armé og blev derefter overført til USA, hvor de først var anbragt i Camp Richie i Maryland under kontrol af efterretningsfolk. Herfra overførtes arkiverne til Pentagon i 1946, og fire år senere blev de anbragt i en stor fabriksbygning i Alexandria, Virginia. World War II Record Division, som er den nuværende betegnelse for arkivet, er i dag en del af det amerikanske forbundsarkiv, National Archives i Washington DC. Allerede i 1952 begyndte man at forberede en tilbagelevering til Vesttyskland. Denne er i dag ved at være afsluttet. Enkelte arkivalier vil dog forblive i Alexandria.

I 1955 blev der nedsat en amerikansk komité, som havde til opgave at studere krigsdokumenter i amerikanske arkiver. Den blev i 1956 et udvalg under American Historical Association. Den har siden da gennemført en omfattende – men dog ikke fuldstændig – mikrofotografering af det materiale, der fandtes i World War II Record Division. Efterhånden som registrering og fotografering skred frem, blev der på grundlag af de udarbejdede data sheets udgivet dupliserede Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, Va. (indtil nu 39 bind). De er udsendt af National Archives og indeholder oplysning om serial numbers, spolenummer, proveniens, amerikansk arkivsignatur, fotograferingens karakter, optagelsesnumre og giver desuden en kort beskrivelse af indholdet. Kopier – også negativ- eller ozalidkopier – kan købes i National Archives. Prisen er 8 cents pr. fod, men man skal købe hele spoler ad gangen. De koster som regel 7–8 dollars.

De militærarkiver, som er sendt tilbage til Tyskland, går sædvanligvis via Koblenz til Militärgeschichtliches Forschungsinstitut i Freiburg, hvor de udnyttes til forskningsbrug. Først når dette er sket – og det vil ofte tage lang tid –

kommer de tilbage til Militærarkivet i Koblenz, som er en afdeling under Bundesarchiv. Det vil derfor i øjeblikket ofte være forbundet med ret betydelige vanskeligheder at benytte det tilbageleverede arkivmateriale. Det kan tilføjes, at Militærarkivet i Koblenz foruden enkelte Nachlässe og håndskrifter også har visse militærarkiver, som ad anden vej er kommet dertil. Nævnes kan et lille arkiv, der stammer fra 11. panserdivisions skyttebrigade, som var med ved angrebet på Danmark 9. april. Dette materiale vil nu blive fotograferet til Rigsarkivet.

Efter at militærarkiverne var kommet til Pentagon, havde en dansk privatmand adgang til at få fotokopier af visse dele af de tyske militærarkiver, ikke mindst fra det arkiv, der stammer fra den øverstbefalende i Danmark. Dette materiale blev stillet til rådighed for Den parlamentariske Kommission og er udnyttet i bind XII, der indeholder materialet om det tyske angreb den 9. april. Senere er det afleveret til Rigsarkivet. Det var dog klart, at der her ikke kunne være tale om nogen fuldstændig gennemgang eller udnyttelse af dette omfattende materiale. Det lykkedes dog ikke i de følgende år at få foretaget en undersøgelse af disse arkiver. Først i 1954 blev der skabt lidt klarhed herover, da jeg fik tilladelse til at aflægge et besøg i World War II Record Division. Adgang til at se materialet var der dog ikke tale om. Året efter blev forhandlingerne fortsat, og der blev da opnået tilsagn fra amerikansk side om, at man efter egen gennemgang ville foretage en fotografering af de akter, som havde interesse for dansk historie. Fra dansk militær side ønskede man imidlertid, at fotografering skulle ske, efter at en dansk historiker havde haft adgang til at gennemgå materialet. Det lykkedes den danske ambassade at opnå tilladelse hertil, og jeg blev da af Rigsarkivaren udpeget til at bearbejde materialet. Det kneb med at skaffe penge til rejse og fotografering, men da Frihedsfonden bevilgede de nødvendige midler, kunne arbejdet tage sin begyndelse 4. maj 1960. Det varede til 28. juni.

Gennemgangen af de amerikanske hærarkiver var forbundet med ret betydelige vanskeligheder. Det var svært at få en fuldstændig oversigt over, hvad der i det hele taget var, og registreringer af de enkelte arkiver var ikke altid tilfredsstillende – hvis de da overhovedet var registreret. Der måtte endvidere skaffes fuldstændige oplysninger om, hvilke divisioner der havde været i Danmark. Der er dog ikke tvivl om, at det lykkedes at få fat på den væsentligste del af det materiale, der fandtes om Danmark.

En del af akterne var sendt tilbage til Tyskland inden min ankomst til Washington, andet blev returneret, inden fotograferingen kunne finde sted. I disse tilfælde var det nødvendigt at klare sig med kopier af de film, som var registreret i de nævnte Guides. Dette har den ulempe, at der nu og da måske kun er ganske enkelte optagelser, som har interesse for Danmark, så fremgangsmåden er både dyr og upraktisk. I øvrigt er samtlige 39 bind af disse bind gennemgået af DNH.s medarbejder cand. mag. Hans Kirchoff såvel som af mig, og der er derefter bestilt kopier af de spoler, som skønnes at indeholde materiale af nogen væsentlig betydning for Danmark. Det har derved været muligt i nogen

grad at kontrollere, om der på grund af den mangelfulde registrering har været materiale, som ikke blev fundet ved gennemgangen i USA. Herved skulle der være skabt nogenlunde sikkerhed for, at der er skaffet mikrofilm af de militærakter, som har nogen betydning for Danmark. De sidste spoler vil være i Danmark omkring 1. januar 1964. Filmene fra 1960 og senere findes alle i Rigsarkivet. De er kun tilgængelige for historikere, der arbejder med besættelsestidens historie, og kun efter særlig tilladelse, som regel fra rigsarkivaren.

Den del af fotograferingen i World War II Record Division, som blev gennemført i 1960, omfatter følgende enheder: OKW, OKH, nogle ganske enkelte sager fra OKM.s arkiv, AOK 20, hvilket vil sige Gruppe XXI eller Falkenhorsts stab, Höhere Kommando XXXI eller Kaupisch' stab, Befehlshaber Dänemark, følgende divisioner: 23, 71, 166, 170, 198, 218, 361, 363, 416, 460, Wehrwirtschafts- und Rüstungsamt under OKW (på kopispoler fra National Archives), en del kort og enkelte mindre optagelser af mere speciel karakter.

Office of the Chief of Military History

Den amerikanske hær har en særlig afdeling til at udforske krigshistorien, ikke mindst den anden verdenskrigs historie. En stor stab af historikere og andre er her i gang med bearbejdelsen af det omfattende materiale, der i dag er stillet til forskningens disposition. Her opbevares dels enkelte originale militærakter, f. eks. nogle krigsdagbøger fra Wehrmachtsführungsstab, dels forskellige beretninger, som er blevet til i OKW under krigen. Af størst betydning er dog de redegørelser, som er udarbejdet af tyske generaler eller af amerikanske sagskyndige. Af særlig interesse er general Walter Warlimonts *Interpretation and Commentary on the Jodl Diaries* (Ms # P-215). Der er bestilt film af disse samt af det øvrige materiale, som har betydning for dansk historisk arbejde.

Den tyske marines arkiv

Visse dele af marinens arkiv synes at være blevet ødelagt i Berlin ved et bombardement i 1943. Ved krigens slutning fandtes den væsentlige del af det omfattende materiale i Bad Tambach ved Coburg. Den 7. april 1945 oplystes det, at man i henhold til ordre havde tilintetgjort en del af materialet, mens det øvrige var blevet sikret. Det udgjorde den såkaldte Kriegswissenschaftliche Abteilung, der, når fjenden nærmede sig, skulle overtages af viceadmiral Assmann som civilperson.

Efter at de allierede havde erobret arkivet, blev det overført til det britiske admiralitet i Whitehall, hvor det endnu opbevares. Det vil blive tilbageleveret til Tyskland sidst på året 1963.

En mikrofilm af marineakterne – eller i hvert fald af en del af disse – findes hos Director of Naval History, US Navy Department. Så vidt vides er der ikke udgivet nogen fortegnelse over disse film.

Da jeg i 1960 var i London på vej til USA, aflagde jeg besøg i Admirali-

tetets historiske afdeling, hvor jeg straks fik adgang til at gennemgå enkelte arkivalier. Det stod mig hurtigt klart, at der her var tale om et materiale af stor historisk betydning. Jeg fik senere Admiralitetets tilladelse til at gennemgå arkiverne og lade den del affotografere, som havde interesse for Danmark. Denne gennemgang fandt sted i juli 1960. Der var ikke adgang til nogen fortegnelse over arkivet. Kun ved at studere Søkrigsledelsens opbygning og stille spørgsmål til arkivarerne samt ved hjælp af henvisninger i akterne til andre arkivgrupper var det muligt at finde frem til det relevante materiale. En del er som sagt tabt, og der kan næppe være tvivl om, at i hvert fald det væsentligste af det, der var tilbage, er blevet gennemgået, ikke mindst fordi det vigtigste stof fandtes i krigsdagbøgerne eller i de særlige bilagspakker, der hører dertil.

Fotograferet er følgende krigsdagbøger: 1. Seekriegsleitung Teil A. Fuldstændigt fra krigsudbruddet til 15. april 1940, derefter delvis for tiden til og med juni 1940, august–november 1942, januar 1943, april 1943–20. april 1945. Fuldstændig fotograferet er: KTB for Marinebefehlshaber Dänemark 6. april 1940–28. februar 1945, for Kommandant Westdänemark 9. april 1940–15. februar 1945, Kommandant Nordjütland m. m. 30. april 1940–15. februar 1945, Kommandant Südjütland m. m. 1. april 1943–31. december 1944 og Inselkommandant Bornholm 16. marts 1943–15. marts 1945. Desuden er der fotograferet dele af KTB fra forskellige lokale enheder i Danmark, fra Marinegruppenkommando Ost og West, Marineoberkommando Ostsee, Marinstation Ostsee. Hertil slutter sig en række akter. Af størst betydning er Raeders personlige papirer og en del materiale vedr. Weserübung, afdelingen Völkerrecht, Propaganda und Politik.

Af de fotograferede krigsdagbøger er KTB for 1/Skl. af særlig stor betydning. Den var på en måde fælles for de forskellige afdelinger af marineledelsen, og heri genspejles de væsentligste begivenheder på de militære fronter. Den har ikke mindst betydning for studiet af forhistorien til 9. april. Vigtigt er det også, at den når helt frem til april 1945. Materialet fra krigens sidste tid er ellers yderst fragmentarisk. Af stor betydning er også den krigsdagbog, som blev ført af Admiral Dänemark, idet den dag for dag giver oplysning om begivenhederne i Danmark, helt frem til februar 1945.

Angående opbevaring og tilgængelighed gælder det samme, som er anført ved materialet fra Alexandria.

Det tyske luftvåben

Mens vigtige dele af hærens og marinens arkiver er bevaret, er det kun stumper, der er tilbage af luftvåbnets arkiver. Her synes ordren om at tilintetgøre arkiverne i det væsentlige at være blevet udført. I Alexandria findes noget (jf. Guide nr. 24 og 25), som dog stort set ikke har betydning for Danmark. Vigtigere er de arkiver, som opbevares i det britiske Air Ministry i London. Der er her

bl. a. lidt materiale fra Luftflotte 5 (KTB med bilag), KTB fra Seenotbezirkstelle Aalborg. Vigtigst er materialet fra X. Fliegerkorps, der deltog i angrebet den 9. april. Der findes derfor her et udførligt materiale vedr. Weserübung, først og fremmest til belysning af flyvevåbnets indsats.

SS, Sicherheitsdienst og det tyske politi

De fleste steder lykkedes det de lokale politi- og SD-kontorer at få tilintetgjort deres arkiver, inden de allierede hære kom. Enkelte steder har de engelsk-amerikanske document teams dog kunnet overtage mere eller mindre intakte arkiver. Mærkeligt er det, at så forholdsvis meget materiale fra Reichssicherheitshauptamt og de andre Hauptämter, især SS-Hauptamt og Persönlicher Stab Reichsführer-SS, er blevet bevaret fra tilintetgørelsen. En del af dette materiale forblev i det amerikanske Document Center 7771 i Berlin, hvor man først og fremmest har alle bevarede SS-personalakter, men også andet SS-materiale, bl. a. fra Volksdeutsche Mittelstelle (VOMI), hvis arkiver i krigens sidste tid led svære tab ved brand. I 1947 og 1948 foretog den danske arkivdelegation og en politidelegation en gennemgang af aktmaterialet i Document Center 7771 – men ikke af personalakterne. Et eksemplar af de fotokopier, som blev resultatet af dette arbejde, findes i Rigsarkivet, pk. 441–443. I pk. 442 og 443 findes specifikation af hvert enkelt dokument i disse to pakker. Pk. 441 omfatter sager fra RSHA.s arkiv, pk. 442 materiale fra SS-Hauptamt, SS-Führungshauptamt, VOMI, Hauptamt SS-Gericht og Rasse- und Siedlungshauptamt, pk. 443 indeholder en del breve til og fra Rigsfører-SS. Proveniensen fremgår ikke af fortegnelsen.

Langt det meste af det erobrede SS-, SD- og politimateriale er dog kommet til World War II Record Division, hvorfra det nu tilbageleveres til Bundesarchiv i Koblenz, som også har modtaget afleveringer fra Document Center 7771.

Da amerikanerne skulle ordne dette materiale, fik man den ulyksalige idé at opdele det efter den såkaldte Einheitsaktenplan (EAP), det vil sige den i 1943 udarbejdede aktplan, som var fælles for OKW og OKH. Det var nok oprindelig tanken, at man ville ordne de smågrupper, som ikke naturligt hørte hjemme i de almindelige arkiver, først og fremmest i de militære arkiver, efter denne plan, altså rent sagligt. Da man anbragte arkiverne fra RSHA og de andre Hauptämter i EAP-grupper, blev der skabt en ordning, som ikke bare fra et arkivalsk, men også fra et praktisk synspunkt er yderst uheldig. Hertil kom, at man ikke respekterede det oprindelige kontorsystem. Dette ses bedst ved arkivet fra Persönlicher Stab Reichsführer-SS, idet der i Library of Congress findes fotokopier, som er taget på et tidligt tidspunkt, før nyordningen blev gennemført. Kopierne viser, at da fotograferingen fandt sted, lå akterne endnu ordnet efter det nævnte kontors aktplan.

Hertil kommer, at dette materiale var dårligt registreret, der fandtes kun nogenlunde fuldstændige, men alt andet end udførlige fortegnelser over grup-

perne EAP 164: KZ-Lager og 173: RSHA. Desuden var det ved hjælp af et særligt kartotek muligt at finde frem til en del af materialet vedr. de enkelte lande i den vigtige gruppe EAP 161b: Persönlicher Stab. Det var derfor muligt at få fotograferet ret betydelige dele af grupperne EAP 161b og 173, selv om en fuldstændig udnyttelse kun ville have været mulig ved at gennemblade de henimod 200 løbende hyldemeter arkivalier i 161 og 173. De øvrige grupper har der ikke været nogen mulighed for at udnytte, da der overhovedet ikke fandtes noget hjælpemiddel til at finde frem til relevant materiale. Der synes dog heller ikke i disse arkiver at kunne være tale om historisk kildestof af samme vigtighed som det, der findes i 161b og 173.

For disse arkivers vedkommende er det af stor betydning, at det gennem de udgivne Guides har været muligt at få en oversigt over indholdet. *Nr. 32* omfatter: EAP 172: ordenspoliti m.m., EAP 163: SS-rekruttering m.m., EAP 161b: Persönlicher Stab; *nr. 33*: EAP 161b–n: forskellige Hauptämter, EAP 162: SS Territoriale Gliederung, EAP 163: SS-rekruttering og EAP 164: KZ-Lager; *nr. 39*: EAP 170: Gliederung der deutschen Polizei, EAP 172: Ordnungspolizei og EAP 173: RSHA, som er langt den overvejende del af materialet. Der er fra National Archives bestilt kopifilm af det materiale, som kan synes relevant, og som ikke i forvejen er fotograferet, og der skulle herefter være skabt nogenlunde sikkerhed for, at man i Danmark kan få kendskab til de akter i EAP 161–173, det vil sige fra SS-, SD- og politiarkiverne, som har interesse for dansk historie.

I Hoover Institute and Library i Palo Alto syd for San Francisco findes en række Himmler Files (se Guide to Captured German Documents s. 25 ff). En kort undersøgelse i 1954 synes at vise, at der her er tale om fotografering af materiale, der findes i Alexandria, nemlig akter fra Persönlicher Stab Reichsführer-SS. Library of Congress i Washington har også en afdeling, betitlet Himmler Files (se Guide to Captured German Document s. 50 ff). En delvis gennemgang i 1960 har vist, at der også her er tale om arkivalier fra Persönlicher Stab Reichsführer-SS, altså det samme materiale som findes i Alexandria under EAP 161b. Da EAP 161b var vanskeligt at udnytte, blev enkelte aktstykker for en sikkerheds skyld fotograferet. Film i Rigsarkivet.

Materiale fra krigsforbryderprocesserne

Når man endnu før krigens afslutning med så stor iver tog fat på en fuldstændig gennearbejdelse af det enorme arkivmateriale, som hærene havde erobret, skyldtes det som nævnt også hensynet til de store krigsforbryderprocesser, først og fremmest hovedprocessen i Nürnberg. Stenografisk gengivelse af retsforhandlingerne er trykt i det store værk: Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg bd. I–XLII, 1949, der også foreligger i engelsk udgave. Heri er der også gengivet en del af det benyttede aktmateriale. På tilsvarende måde har man publiceret materialet fra de 12 små

krigsforbryderprocesser, hvoraf især de to sidste har interesse. Nr. 11, den såkaldte Wilhelmstrasse-proces, omfatter ikke blot folk fra Auswärtiges Amt, men også fra RSHA, bl. a. Schellenberg. Nr. 12, OKW-processen, angår militærpersoner. En del af dette materiale er publiceret i Military Tribunals Nuremberg. Trial of War Criminals I–XV, 1949–52.

Disse udgaver omfatter dog ikke alt, hvad der blev indsamlet i forbindelse med processen. Så vidt det kan ses, blev alt materiale, såvel referater som akter, duplikeret, og der findes flere steder store samlinger af dette dupliserede materiale, først og fremmest i Staatsliches Archivlager i Göttingen, Statsarkivet i Nürnberg, hvortil amerikanerne afleverede »restoplaget«, da Justitspaladset blev rømmet, samt i Institut für Zeitgeschichte i München. Institutet har udarbejdet et yderst omfattende kartotek til dette uhyre materiale, som fylder mange hyldemeter. Kortene er duplikeret, og et eksemplar findes bl. a. også i Göttingen. Hvert dokument er registreret på et kort med henvisning til dets nummer, og kortene er derefter ordnet sagligt og efter personer. Da materialet er opstillet efter disse numre, kan man let finde det pågældende dokument frem.

Kartoteket omfatter ikke de små krigsforbryderprocesser, og for at kunne udnytte dette materiale er det nødvendigt at gennemgå de enkelte sager, først og fremmest nr. 11 og 12. Et fuldstændigt eksemplar af materialet fra såvel den store som de små processer findes i Göttingen. Også det nævnte institut har et eksemplar, der i hvert fald for den store proces' vedkommende synes at være fuldstændigt. Her findes der desuden en stor samling af de interrogations, der blev foretaget af anklagede og vidner m. fl. De er ordnet alfabetisk efter personer og omfatter også senere modtagne beretninger, bl. a. en del fra dr. Werner Best. Efter hvad Instituttet har oplyst, er samlingen af interrogations i Statsarkivet i Nürnberg endnu mere fuldstændig end samlingen i Instituttet.

Det har ikke været muligt at fastslå, hvor det »originale« materiale – ofte kopier – fra Nürnberg-processerne er blevet af. Det sandsynligste er vel, at det nu findes i de lande, hvorfra anklagere optrådte ved processerne. Den amerikanske anklagers materiale fra hovedprocessen findes i National Archives. Der er foretaget en delvis gennemgang heraf, og enkelte akter, som enten var originaler eller på anden måde skønnedes at have værdi, er blevet fotograferet. Film i Rigsarkivet. Forhåbentlig vil det inden alt for længe blive muligt at foretage en fuldstændig gennemgang af det dupliserede materiale fra såvel hovedprocessen som de mindre processer samt af de nævnte interrogations, så der kan skaffes mikrofilm af de aktstykker og afhøringer m. m., som indeholder oplysninger af værdi for dansk historie, og som ikke på anden måde er kendt.

I rigsarkivet findes i øvrigt i forvejen 4 pk., nr. 463–466, med materiale, som har forbindelse med den store Nürnberg-proces. Den ene indeholder kopier af dokumenter og afhøringer vedrørende aktionen den 9. april, mens en anden er stenografisk referat af den ved Nürnberg-domstolen foretagne afhøring af storadmiral Raeder. Desuden er der en pk. vedr. Aussenpolitisches Amt og Nordische Gesellschafts arbejde i Danmark og Norge.

Der foreligger som nævnt en kortfattet arkivfortegnelse over fotokopierne af akter fra det tyske udenrigsministeriums, rigskancelliets og gesandtskabets arkiver, fra Document Center 7771, tidligere erhvervede dokumenter fra de tyske krigsarkiver i USA og noget materiale fra den store Nürnberg-proces. Derimod er der endnu ikke udarbejdet nogen særlig registratur over det materiale, som kun findes på film, men det er dog muligt at få en foreløbig oversigt herover ved hjælp af de afgivne bestillingslister, der indeholder oplysning om spole-numre for de enkelte arkivalske enheder, der er fotograferet. Når det drejer sig om materiale fra World War II Record Division, vil de 39 bind af de nævnte Guides også kunne give en vis orientering. Det er tanken, når alle film er kommet til Rigsarkivet, at lave en fuldstændig fortegnelse med kort angivelse af indholdet i hver enkelt fotograferet enhed. Forarbejdet hertil er i gang. I øvrigt har DNH ved cand. mag. Hans Kirchhoff og Rona Carlsen MA udarbejdet et saglig ordnet kartotek over så at sige alt det tyske materiale vedr. besættelsestiden i Rigsarkivet, hvad enten der er tale om film eller pakker af fotokopier. Der gives heri dog kun en summarisk redegørelse for indholdet af de enkelte læg. Der er altså ikke tale om en registrering af hvert enkelt dokument. En sådan er kun foretaget af de aktstykker, som angår forberedelserne til angrebet den 9. april, problemer i forbindelse med minering og den danske handelsflådes forhold i tiden fra krigsudbruddet til besættelsen. En afskrift af disse kartoteker er ved at blive udarbejdet i Rigsarkivet og vil her blive gjort tilgængelig for historikerne.

Da det er vanskeligt at benytte det tyske materiale uden at have et indgående kendskab til opbygningen af den tyske militære organisation, af SS, SD og politiet, i Tyskland såvel som i Danmark, har DNH ved cand. mag. Hans Kirchhoff udarbejdet en række dupliserede oversigter herover:

1. Kortfattet oversigt over den tyske krigsmarine 1939–1945.
2. Kortfattet oversigt over Oberkommando der Wehrmacht, Oberkommando des Heeres og Oberkommando der Luftwaffe 1939–1945.
3. Kortfattet oversigt over SS, tysk politi og Sicherheitsdienst 1939–1945.
4. Kortfattet oversigt over tysk militær og politi i Danmark 1939–1945.

Hertil slutter sig: Oversigt over forkortelser inden for tysk militær, politi og SS.

Kildemateriale til besættelsestidens historie i arkiver, museer, biblioteker m. fl. institutioner

AF NIELS OXENVAD

Ved tilrettelæggelsen af denne artikelserie har det været redaktionen magtpåliggende at skabe en oversigt over alt det kildemateriale, som nu befinder sig i offentlige institutioner. I særlig grad har man været opmærksom på også at få det materiale med, som er havnet på steder, hvor det efter sin proveniens ikke hører hjemme, således at det nemt vil »smutte« for selv trænede historikere med kendskab til et givet kildemateriales arkivmæssige placering, simpelt hen fordi man ikke vil tænke på at søge på det pågældende sted.

Mens det fra begyndelsen stod klart, at visse materialegrupper efter deres omfang og karakter ville kræve en særlig behandling, således som det er sket i de tre foranstående artikler, har man for det øvrige materiales vedkommende ment at kunne nøjes med en oversigt, givet på grundlag af oplysninger, som blev afæsket en række institutioner. I samråd med redaktionsudvalget og med dr. phil. Jørgen Hæstrup har undertegnede udvalgt de institutioner, som måtte formodes at ligge inde med materiale til belysning af besættelsestidens historie. Blandt arkiverne uden for Rigsarkivet blev rettet henvendelse til både et landsomfattende arkiv som Hærens Arkiv og til arkiver med geografisk mindre virkeområder som de fire landsarkiver og de lokalhistoriske arkiver. Blandt museerne er henvendelse ligeledes rettet til såvel en landsomfattende institution som Frihedsmuseet som til lokalmuseerne. Endelig er også de to store videnskabelige biblioteker, Det kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus, blevet spurgt, ligesom der blev sendt forespørgsel til Dansk Folkemindesamling, til Frihedsfonden, samt til yderligere et par institutioner, hvor det af besvarelserne fremgik, at man ikke lå inde med væsentligt materiale.

Det er som nævnt på grundlag af institutionernes besvarelser, at nedenstående oversigt er udarbejdet. For en ordens skyld skal det her i indledningen bemærkes, at en del af det nævnte kildemateriale endnu ikke er fuldt tilgængeligt for forskningen, uden at det bliver nævnt i hvert enkelt tilfælde, men redaktionen har skønnet det rigtigst alligevel at medtage det i oversigten.

Hærens arkiv

De forskellige kommandomyndigheders arkivalier er afleveret op til 1944 til arkivet. Afleveringen omfatter bl. a. arkivet for Den danske Brigade i Sverige. Til belysning af besættelsestiden tjener bl. a. nogle notater og beretninger vedrørende begivenhederne 6–9/4 1940 og 24–29/8 1943, fortegnelser m. m. vedrørende faldne, sårede og anholdte militærpersoner i tidsrummet 9/4 1940–5/5 1945, samt nogle indberetninger om officerers deltagelse i modstandsbevægelsen. Endelig findes også i Hærens Arkiv sager vedrørende oprettelsen af Frikorps Danmark.

Landsarkiverne

På *Landsarkivet for Sjælland m. m.* findes en større aflevering fra politidirektøren i København, omfattende vagtværnets opbygning og virksomhed, herunder også en del flygtningeadministration. I en aflevering fra politimesteren i Lyngby findes en del journaler og rapporter vedrørende vagtværnets virksomhed 1944–45, samt sager vedrørende Sorgenfrivagten og vagten ved Rydhave (dr. Best's bolig) og nogle daglige meddelelser fra politistationen i Tårbæk. Fra Hvidovre politistation er modtaget »Fjernskrivelser« 1943–44, og endelig har man fra politimesteren i Rønne modtaget sager vedrørende den tyske værnemagt 1940–45, sager vedrørende internering og straf af danske statsborgere efter besættelsen og sager vedrørende den russiske besættelse 1945–46.

I *Landsarkivet for Fyn* findes en del beretninger om modstandsbevægelsen, givet som svar på spørgeskemaer udsendt til de fynske sognepræster i 1947 af Historisk Samfund for Fyns Stift. Der er beretninger omfattende sognene Balslev, Barløse, Ejby, Ejlbj, Espe, Gamtofte, Grindløse, Hesselager, Hårby, Lunde (Lunde h.), Lyø, Nr. Åby, Odense Hans Tausens og Thomas Kingos sogne, Rolfsted, Rønninge, Sønderby, Thurø, Vervinge, V. Skerninge, V. Åby og Åstrup. Endvidere er til landsarkivet afleveret arkivalier vedrørende flygtningeadministrationen i Assens, Kerteminde, Nyborg, Odense, Rudkøbing og Svendborg politikredse samt arkivalier, hovedsagelig kirkebøger, vedrørende kirketjenesten i flygtningelejrene i sognene Allesø, Gudme, Hov, Middelfart, Nyborg, Ollerup, Rise, Ryslinge, Skovby, Strib, Søndersø og Tommerup.

Landsarkivet for Nørrejylland rummer et både fyldigt og alsidigt materiale. Her findes for det første en større samling beretninger, dels beretninger, som er afgivet i besvarelse af spørgeskemaer, udsendt til sognepræsterne i Århus stift, dels beretninger om modstandskampen på Mors, afgivet af modstandsbevægelsen på denne ø, i Viborg distrikt, afgivet af kaptajn C. O. Pedersen, og i Lyngå sogn, Århus amt, samt endelig en beretning, kaldet »Træk fra modstandskampen 1940–45«, som befinder sig i oberst C. G. G. Schøllers privatarkiv. Modstandsbevægelsens lokalkomité for Dronninglund m. fl. sogne har afleveret fortegnelser over arresterede m. m. 1945–46, og modstandsbevægelsen i Ringkøbing amt har

afleveret diverse sager fra 1945. Derimod foreligger i Region I og Parkkommando I's arkiv kun ganske enkelte sager fra før 1945.

I Lemvig politimesters arkiv findes rapporter fra Lemvig Borgerværn 1944–45, og nævnes kan også en »natbog« for Skals bys private vagtværn 1944–45.

Fra de tyske besættelsestropper foreligger enkelte arkivalier vedrørende forlægningerne i Frederikshavn, Horsens og Oksbøl, men mest fra Ålborg, hvor der bl. a. er bevaret personaleakter for arbejderne ved Ålborg lufthavn 1941–44, personaleakter for arbejderne på den tyske marinestation i Ålborg 1940–44, samt sager vedrørende det tyske lazaret i Ålborg. Det tyske sikkerhedspoliti i Ålborg har ligeledes efterladt sig et fyldigt arkiv, omfattende bl. a. en fortegnelse over fanger marts 1944–maj 1945, rapporter og forhør 1943–45, samt regnskabsmateriale for årene 1943–45, foruden en journal over indkomne breve 1943–44.

Vedrørende Funkstelle ved general Lindemanns hovedkvarter (den tyske radiostation i Silkeborg) findes et arkiv, som er fyldigst for besættelsens aller- seneste afsnit. Radiostationens journal rækker ganske vist helt fra nytår 1942 til besættelsens ophør, men protokollerne over modtagne og afsendte telegrammer og fjernskrivermeddelelser såvel som radiostationens tjenestebøger er næsten udelukkende bevaret for de sidste besættelsesuger. Endelig findes en del materiale (korrespondance, fortegnelse over internerede m. m.) vedrørende interneringslejren ved Hald (senere St. Grundet), og i arkivet fra det tyske konsulat i Ålborg 1912–45 vil der formentlig i arkivets yngre bestanddele være stof til belysning af besættelsestiden.

Til *Landsarkivet for de sønderjyske landsdele* er bl. a. afleveret hovedparten af Region III's arkiv, og endvidere har modstandsbevægelsen for Åbenrå afleveret Kontoret for særlige Anliggender's arkiv hertil. Den overvejende part af disse sager vedrører dog forhold efter 5/5 1945. Hist og her i de nyere privatarkiver vil der formentlig kunne hentes oplysninger med relevans til det foreliggende emne, og endelig har Historisk Samfund for Sønderjylland ved hjælp af spørgeskemaer indsamlet en del beretninger, som beror på landsarkivet, hvor de dog først vil være tilgængelige efter 1996.

Lokalhistoriske arkiver

I Fåborg byhistoriske arkiv opbevares byens modstandsbevægelses arkiv, og Viborg byledelses arkiv er anbragt i denne bys byhistoriske arkiv, hvor der tillige findes materiale vedrørende besættelsen og frihedskampen belyst gennem interviews og erindringer. Til belysning af modstandsbevægelsen i Middelfart tjener arkivstof fra terrænsportforeningen under 2. verdenskrig, opbevaret i Middelfart byhistoriske arkiv, og på Haderslev byhistoriske arkiv findes også forskelligt vedrørende besættelsestiden i denne by.

Museet for Danmarks Frihedskamp

Frihedsmuseets arkiv er ikke opstået ved nogen systematisk indsamling, men næsten udelukkende ved gaver, oftest indkommet sammen med egentlige museumsgenstande. Arkivet danner derfor ikke nogen helhed, men kan pletvis kaste lys over personer og enkeltbegivenheder.

Det primære arkivmateriale omfatter hovedsagelig stof, der har udstillingsmæssig interesse, og må betragtes som en eksempelsamling, der viser forskellige typer af besættelsestidens skriftlige meddelelser. Først og fremmest må nævnes en samling breve fra danske politiske fanger, herunder afskedsbreve fra dødsdømte og breve fra tyske koncentrationslejre (delvis udsnuglede). Dernæst findes planer for sabotageaktioner, herunder jernbanesabotager, Mogens Fogs udkast til nogle af frihedsrådets proklamationer, breve om overfart til Sverige og manuskripter til engelske udsendelser til Danmark. Fra tysk side findes en samling stikkerbreve og stemningsberetninger til de tyske myndigheder. Endvidere en tysk dødsdom over en dansk statsborger, skrivelser med ordrer til lukning af de offentlige værker i København under folkestrejken 1944 og tyske beslaglæggelsesskrivelser vedrørende dansk ejendom. Endelig findes en del breve fra det tyske handelskammers arkiv 1937–42. Der findes også forskellige papirer fra Grønland 1942, samt papirer vedrørende indkøb af fødevarer etc. til danske fanger i Tyskland 1944–45.

Blandt det sekundære (duplikerede) arkivmateriale kan fremhæves følgende fra udenrigsministeriets pressebureau: [Daglige] situationsmeldinger 23/9 1944–5/5 1945, ugentlige meddelelser til pressen 1942–45 (ukomplet) og [Daglige] radioreferater til udenrigsministeriets og statens højere embedsmænd (ukomplet). Endvidere findes en fotostatkopi af rigspolitichefens [Daglige] situationsmeldinger 1943–44, samt [Daglige] rapporter fra statens civile luftværn aug. og sept. 1944. Endelig findes en fotostatkopi af statsbanernes fortegnelser over jernbanesabotager 1942–45, samt fotostatkopier af breve vedrørende 2 jernbanesabotager, hvorfra museet har genstande.

En særlig gruppe danner Frihedsmuseets beretningsarkiv, hvis hovedstamme består af beretninger med tilknytning til museumsgenstande. Der findes dog også selvstændige beretninger om sabotageaktioner, flygtningetransporter til Sverige m. m. Som et særligt eksempel kan nævnes en beretning om forholdene på Københavns politigård efter 19/9 1944. Enkelte af beretningerne er illegale, d. v. s. færdigaffattede under krigen.

Hvad angår Frihedsmuseets bibliotek og fotografisamling kan henvises til »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1960.

Lokalmuseerne

Mens adskillige kulturhistoriske lokalmuseer ligger inde med ret betydelige samlinger af genstande til belysning af frihedskampen og besættelsestiden, er det kun få, der har egentligt arkivmateriale. På Hørsholm Egns Museum fin-

des en omfattende beretning om modstandsbevægelsens opståen i Nordsjælland, dens organisation m. m., skrevet af lederen af region Øst, oberstløjtnant Deleuran, samt en beretning om jødernes flugt i 1943, skrevet af en ung mand, der selv var med i arbejdet. På Koldinghus-museet og Museet for Thy og V. Han Herred i Thisted findes forskelligt vedrørende besættelsestiden, og på Ålborg historiske Museum haves en erindringsbog, skrevet af Karl Bruns, som var tysk Bauleiter i Ålborg 1941.

Det kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus

Som indledning til artiklen »Camouflerede illegale tryk« i Det kgl. Biblioteks årsskrift »Fund og Forskning« bd. 5/6, 1958/59, er der kort gjort rede for indsamlingen og opbygningen af bibliotekets samling af illegal litteratur, og udsendelsen i 1961 af en supplementsliste til den i 1954 udgivne bibliografi: »Besættelsestidens illegale blade og bøger. 1940–45«, viser, at indsamlingen og indordningen fortsætter. Således omfatter supplementet 30 bogtitler, hvorved antallet af kendte illegale bøger er forøget til 468, og bladene med 14 nye bladnavne til 552. Gruppen »Flyveblade« er forøget med 3. Og siden 1961 har det vist sig, at der er udkommet endnu mere illegal litteratur, så at det bliver nødvendigt inden længe at udsende et nyt supplement. Om samlingen af de illegale blade og bøger kan, med henvisning til bibliografien, anføres, at gruppen »Flyveblade«, der er samlet i et særligt afsnit, burde være indført i den alfabetiske fortegnelse over illegale blade, hvor bladgruppernes flyveblade er opført i kronologisk orden efter opremsning af hovednumrene. Desværre findes der endnu ikke et indeks til den illegale presse, og man er således henvist til at rekvirere de enkelte numre og gennemlæse bladene i håb om, at det, man søger, er omtalt i disse. Her er det en stor hjælp, at hele den illegale presse er optaget på mikrofilm og kan rekvireres fra biblioteket.

Sideløbende med opbygningen af samlingen af illegale blade og bøger er der indsamlet andet mangfoldiggjort materiale og personlige beretninger, der refererer til bestemte begivenheder eller data under besættelsen. Dette materiale er sorteret under stikord, hvoraf skal nævnes: Antikominternpagten – Biografier – Dansk Nazisme, herunder Frikorps Danmark – Efter 5. maj – 5. maj – Flygningetransport og jødeforfølgelse – Folkestrejker – Folketingsvalget i 1943 – Fængsler og koncentrationslejre – Materiale til den illegale presses historie – Modstandsbevægelsen, organisation, bevæbning og sabotage – Modstandsbevægelsens økonomi – 9. april 1940 – 29. august 1943 – 19. september 1944 – Pressen – Radioen – Studenterne – Topografi – etc.

En 3. gruppe udgør de halvt legale nyhedstjenester, de politiske partiers fortrolige udsendelser og danske myndigheders fortrolige meddelelser, således »Minutrappen« og senere udenrigsministeriets ugentlige pressemeddelelser. Til samme gruppe hører Dansk Ungdomssamvirkens fortrolige meddelelser.

Desværre mangler der mange numre af de politiske partiers fortrolige udsendelser.

Den 4. gruppe er til dels opregnet i bibliografien, nemlig blade og presseyheder, udsendt af danske udenfor Danmark under besættelsen og omtale af danskeres virke udenfor Danmark, bl. a. i Sverige, England, U. S. A. etc. Herunder manuskripter til udsendelser i engelsk og dansk radio.

Den 5. gruppe omfatter mindre samlinger af avisudklip, løbesedler, illegale blade og samtidige beretninger, hvoraf den største består af 206 bind, samlet af forfatteren, redaktør Vilhelm Bergstrøm, Politiken. De i bindene opklæbede såvel legale som illegale løbesedler, blade, avisartikler etc. er ordnet kronologisk, og for hver uge giver forfatteren en samtidig skriftlig beretning om ugens eller dagens hændelser. De sidste 2 bind i serien indeholder en kronologisk opremsning af stoffet, og et stikordsregister er under udarbejdelse.

Umiddelbart efter den tyske kapitulation beslaglagdes det tyske informationsbibliotek i Vesterport og det tyske videnskabelige institutbibliotek i Øster Allé, og bøgerne blev ført til Det kgl. Bibliotek, hvor de nu er opstillet og udgør en særlig samling: N. S. biblioteket, til belysning af den nazistiske ideologi og de nazistiske fremgangsmåder.

Endelig må nævnes det materiale, der indgår ved pligtafleveringen til dansk afdeling, og opstilles der. Det gælder bøger, aviser, tidsskrifter og småtryk, der er udkommet under og efter besættelsen om besættelsestiden. En bibliografi over dette materiale er så vidt udarbejdet, at den foreligger udskrevet på lister.

Det ikke-mangfoldiggjorte materiale til belysning af besættelsestiden findes i Det kgl. Biblioteks håndskriftafdeling, hvor man bl. a. opbevarer manuskriptet til et supplementsbind til »Besættelsestidens Fakta« samt daværende statsadvokat J. Trolles manuskript til en bog om Statsadvokatens historie 19/9 1944–5/5 1945. Her findes også papirer vedrørende Stangerup-sagen, kasseret censurstof fra dagbladet »Børsen« 1940–45 og en protokol for dansk-baltisk hjælpekomité 1941–45. Fra Axel L. Heibergs hånd foreligger en beretning om hans illegale virksomhed og fra Helge Juul en skildring af hans oplevelser i Vestre Fængsel og i Tyskland. Endvidere findes i afdelingen en beretning om Karen Abrahams' oplevelser under besættelsen og en dagbog 1940–45, ført af borgmester Vilhelm Melgaard, Slagelse. Endelig belyses forholdene også af papirer, hidrørende fra Victor Pürschel og fra direktør F. W. Kraft, samt af Svend Borbergs »Redegørelse« 1947 og af Louis Bobés »Livsdagen lang. 1867–1947«.

Statsbiblioteket i Århus har ud over det trykte materiale, der er indkommet ved den normale pligtaflevering, en omfattende samling af trykte og dupliserede illegale blade og bøger, hvortil slutter sig en samling af »Oprop«, plakater m. m. Samlingen er opbygget efter tilsvarende principper som Det kgl. Biblioteks og indeholder næppe meget, som ikke findes i Det kgl. Bibliotek. Som katalog for samlingen fungerer et annoteret eksemplar af den ovennævnte bibliografi for besættelsestidens illegale bøger og blade fra 1954. I Stats-

bibliotekets håndskriftsamling findes intet væsentligt kildemateriale til belysning af det foreliggende emne.

Dansk Folkemindesamling

I Folkemindesamlingen haves en serie originaloptegnelser, indsendt af forskellige og omhandlende minder, oplevelser og historier fra besættelsestiden. Blandt disse kan fremhæves skildringer, som udelukkende drejer sig om 9. april, Folkestrejken og Befrielsesdagen. Hertil kommer nogle dagbogsoptegnelser, der spænder fra 1/9 1939 til 8/5 1945 samt en mikrofilm af en politibetjents dagbog fra forskellige tyske koncentrationslejre.

Blandt viser vedrørende besættelsen kan fremhæves en samling viser, sunget af internerede marinesoldater efter overfaldet 29. aug. 1943, men i øvrigt kan der for visestoffets vedkommende henvises til en oversigt over stoffet i Eigil Sølvés Sangforlag, Odense, publiceret i tidsskriftet Folkeminder 1960. Ud over disse Sølvés egne viser har han i sit forlag optaget og udsendt som separattryk («skillingstryk») en del af de almindeligt kendte viser med motiver fra besættelsen.

Frihedsfonden

Fondens arkiv rummer ud over kartoteker over samtlige døde som følge af krigsbegivenheder ca. 7000 understøttelsessager vedrørende modstandsfolk eller enker og børn efter sådanne. De indeholder næsten alle dokumentationer for deltagelse i frihedskampen og for en dels vedkommende livsskildringer, navnlig for så vidt angår perioden fra 1940 og fremefter. Oplysning til sagerne er dog naturligvis kun givet til brug for de pågældendes ansøgninger om støtte af Frihedsfondens midler.

Erstatningsrådet

Materialet i denne institution, som sorterer under socialministeriet, består udelukkende af enkeltsager vedrørende anmeldelser, begæringer m. v. om ydelser i henhold til lov nr. 475 af 1/10 1945 om erstatning til besættelsestidens ofre. Materialet er ikke uden videre tilgængeligt for forskningen.

INDHOLD

<i>C. Rise Hansen</i> : Kilder i Rigsarkivet til besættelsestidens historie ..	81
<i>Jørgen Hæstrup</i> : Modstandsbevægelsens arkiver.. .. .	118
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Fotografier af tysk arkivmateriale vedrørende Danmark	137
<i>Niels Oxenvad</i> : Kildemateriale til besættelsestidens historie i arkiver, museer, biblioteker m. fl. institutioner	150

Udgivet med støtte af Ministeriet for kulturelle anliggender
og Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse